

A IV. 655.

AZ ANGOL ALKOTMÁNY FEJLŐDÉSE

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL FOGVA.

IRTA

FREEMAN A. EDWARD.

ANGOLBÓL FORDÍTOTTA

KÓNYI JÓZSEF.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1893.

«Concedis iustas leges et consuetudines esse
tenendas, et promittis eas per te esse protegen-
das et ad honorem Dei roborandas, *quas vulgus
elegerit, secundum vires tuas?*»

Régi koronázási eskü.

«Rex habet superiorem, Deum. Item Legem,
per quam factus est Rex. Item curiam suam.»

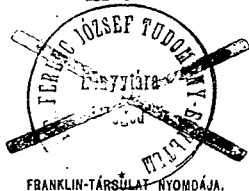
Bracton.

«Igitur communitas regni consulatur,
Et quid universitas sentiat sciatur.»

Magyar Királyi ének a XIII. századból.

19187

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZO.

Annyira megszokott dolog a „*qui s'exuse, s'accuse*» közmondásnak alkalmazása arra az íróra, a ki művének keletkezéséről számot ad, hogy talán helyesen cselekszem, ha magam idézem, s ezzel elejét veszem annak, hogy mások tegyék. Azzal a kéréssel fordulok az olvasóhoz, hogy ezt a három fejezetet és az ezeket kísérő jegyzeteket ne egy könyv mértékével mérje. Ha az angol alkotmányról könyvet írnék, ennek más volna az alakja és sok tekintetben más a stílusa. A mit az olvasónak itt nyújtok, az némiképen kibővített két felolvasás, a melyeket Leedsben és Bradfordban tartottam mult januárban. Úgy gondoltam, talán érdemesek arra, hogy egy folyóirat két számában megjelenjenek; mások meg úgy vélekedtek, hogy jelen alakjuk lesz a megfelelő. E végből a második felolvasásnak utolsó részét, a mely előadásomban nagyon rövid volt, kibővítettem, úgy, hogy harmadik fejezet lett belőle, s a fejezetek

mellé a szükségeseknek mutakozó jegyzeteket és utalásokat csatoltam.

Mindezt azért mondom el, hogy a mit jelenleg írtam, csak felolvasásoknak, ne pedig könyvnek mértékével mérjék. Népszerű felolvasásban lehetetlen mindazzal foglalkozni, a mivel kívánatos volna; lehetetlen mélyére hatolni azoknak a dolgoknak, melyeknek tárgyalását az ember maga elé tűzte. Elégséges — mert ennél többet nem lehet tenni — ha a tárgyaknak megválasztása annyira a mennyire helyes, s kidolgozásuk, bár természetesen fogyatékos, de abban, a mit nyújt, pontos. Sok dolgot egészen el kell hagyni, másokról csak nagyon tökéletlenül lehet szólni; a hallgatók figyelmét a felolvasónak azzal kell ébren tartania, hogy egyet-mást sokkal különben kidolgozott alakban tárjon eléjük, mint ezt egyébként tenné. Célját elérte, ha a tárgy iránt, a melyről szól, igaz érdeklődést kelt fel hallgatóiban, s ha vágyat ébreszt bennök a tulajdonképi források alaposabb megismerésére. Ha ekképen elérem, hogy mindazok, a kik hazájoknak régi intézményeit meg akarják érteni, elolvassák Stubbs tanár művét, melynek nagyságát nem csökkenti csodálatosan szűk kerete, teljes sikert arattam munkámmal. Stubbs művében: *Documents Illustrative of English History*, a közönséges olvasó megtalálja mindazt, a mire szüksége lehet, a ki pedig könyvet szándékozik írni, vagy körülményesebben akarja a tárgyat tanulmányozni, ebben

az idézett mű a legjobb vezetője lesz. A régi angol történetnek eddig szerteszórt nevezetes okmányai itt gyűjtettek egybe legelőször, és tartalmuk olyan egybefüggően van tárgyalva, hogy méltó a legelső élő tudós biztos tudományához és kritikai erejéhez.

Czélom annak kitüntetése volt, hogy Anglia és más germán országok legrégibb intézményei nem csupán a kíváncsiságot kielégítő elmélkedésnek való tárgyak, hanem hogy szorosan összefüggnek jelenlegi politikai létünkkel. Ki akarom mutatni, hogy legrégibb intézményeink nem egy tekintetben sokkal közelebb állanak hozzánk, és hogy sokkal több közös vonásuk van jelen politikai állapotunkkal, mint a közbenső századok intézményeinek, a melyek pedig első tekintetre a mieinkkel sokkal nagyobb rokonságban látszanak lenni. Valamint nemzeti életünk folytonosságának megértése sokakra nézve nehéz feladat: politikai életünknek folytonosságáról és arról a tulajdonságáról, hogy annyiszor visszatértünk fajunk ősi elveihez, ugyanezt mondhatjuk. De a szabadelvű eszmék mai politikai híveinek nincs okuk visszariadni attól, hogy politikai történetünket a legrégibb nyomokig kutassák. Legalább a mennyire a mi fajunk van szóban, a szabadság mindenütt régibb, mint a rabszolgaság, s ehhez hozzátehetjük, hogy a türelem régibb, mint a türelmetlenség. Régi történetünk hagyományosai a szabadelvűek, a kik, mindig készen lévén a

reformra, az igazi conservativek, nem pedig a magokat conservativeknek nevezők, a kik a reform visszaautasításával minden tőlök telhetőt megtesznek a rombolás előidézésére. Különösen azzal foglalkoztam, hogy miként hamisították meg jogászaink alkotmányunk történetét. Teljesen igaz, hogy Anglia történetét a törvénytárból kell tanulmányozni, de olykép, hogy ne kezdjük későbbi keletű törvényen, mint Aethelbert birtokkönyvén.

Mivel gyakran kellett bizonyítottaknak tekintem tényeket és tételeket, a melyeknek helyességét, úgy hiszem, nagyobb terjedelmű munkáimban kimutattam, a kísérő jegyzetekben többször hivatkoztam ezekre a munkákra, a helyett, hogy ugyanazokat a tényeket és tételeket újra bizonyítottam volna. S a jegyzetekben, tárgyamnak az újabb korról szóló részére vonatkozólag, egyet-mást egész terjedelmében idéztem, még közkezen forgó könyvekből is, mert tudom, hogy az olvasónak gyakran jól esik, ha mindjárt szeme előtt van valamely megkapó idézet és nem kell az eredetiben utána néznie. Másfelől egész terjedelmükben közöltem törvényeknek és más okmányoknak különböző részeit, mint a melyek a legtöbb olvasónak nem igen lesznek keze ügyében. A parlament bármely törvényének történeti részeit egyes-egyedül magokból ezen törvényekből lehet tanulmányozni, nem pedig a jogászok kézikönyveiből. Jogi írók és szónokok, úgy látszik, következetesen ismétlik, a mit előttök mondtak, a nélkül, hogy

az eredeti forrásokra visszamennének. Ennek emlékezetes példáját találjuk Blackstone-nek és utána egy sereg jogásznak a parlamentben és a parlamenten kívül tett azon állításában, hogy a király vagy királyné jog szerint az egyház feje. Aligha kell mondanom, hogy ezen czímmel Henrik, Edward és Mária éltek, de hogy Mária lemondott róla és egy későbbi uralkodó sem vette fel újra.

Somerleaze, Wells, 1872, márcz. 25-én.

TARTALOM.

I. FEJEZET.

Uri és Appenzell *Landesgemeinden*-e — viszonyuk az angol alkotmány történetéhez — az egész germán faj közös politikai elemei — a monarchikus, aristokratikus és demokratikus elemek megvannak már kezdetben — az emberek három osztálya: a nemes, a közrendű és a rabszolga — a rabszolgaság általános elterjedettsége — a germán intézmények az egész árja család intézményei — Homeros tanúsága — Tacitus leírása a germán népgyűlésekről — az angol intézmények folytonossága — az angol nemzeti lét feltevése — a germán intézményeket az angol hódítók magokkal viszik Britaniába — a letelepedés hatása a hódítókra — a rabszolgaság valószínű terjeszkedése — *earl*-ök és *churl*-ök — a királyi hatalom öregbedése — a királyi méltóság természetese — a király különös szentsége — ősrégi különbség a királyok és *ealdorman*-ek között — a királyság nem általános — a királyságot kifejező szavak — a királyság kezdete Angliában — ingadozás királyok és *ealdorman*-ek között — a király területének nagyobbdása megerősíti a király hatalmát — a király s a nemzet közti viszony — a *witan* hatalma — a választás és letétel joga — a király hatalmát növeli a főemberek *commendatio*ja — a *comitatus* Tacitus leírásában — ének a maldoni ütközetről — ellentét a rómaiaknak és ger-

mánoknak a személyes szolgálatról való felfogása között — a személyes szolgálat példái későbbi időkben — személyes szolgálat és földbirtok eredetileg nem függenek össze — egybeforrásuk a hűbéri viszonyt hozza létre — a *thegn*-ek fejlődése — az *earl*-öket kiszorítják — a változás eredménye — a változást a norman hódítás megerősíti... --- 13—61

II. FEJEZET.

Az angol alkotmány fokozatos fejlődése — új törvényeket ritkán kívánnak — a *præcedensek* fontossága — a modern törvényhozás visszatérései ősi elvekhez — a régi nemzeti gyülekezetek összezsugorodása — a *witenagemót* szervezete — a *witenagemót* a lordok házában folytatódik — *gemót*-ok a norman hódítás után — a királynak joga van meghívókat kibocsátani — *peerségek* — az alsó ház eredete — az angol és francia nemzeti gyülekezeteknek s általában az angol és francia történetnek összehasonlítása — egyes emberek hatása az események folyására — Montforti Simon — Franciaország szent Lajos alatt — erényeinek káros következményei — az Angevin királyok bűneinek üdvös hatása Angliában — hódító Vilmos személyes jellemének hatása — a normanok Angliában fokozatosan angolokká válnak — az Angevinek sem normanok, sem angolok — szeretetök a külföldiek iránt — harcz a király és a pápa ellen — az angol egyház nemzeti volta — az egyházi és világi igazságszolgáltatásnak különválasztása Vilmos alatt — a korona fenhatósága — visszaélés vele — az egyházi igények jó oldala — a pápa beavatkozása az angol ügyekbe — a pápa és a király szövetkeznek az angol egyház és angol nemzet ellen — London fontossága — a városok általános fellendülése — a képviselőlet kezdete — a megye lovagjai — a parlament birói hatalma — Simon gróf először hívja meg a polgárokat — Simon viszonya

Bordeauxhoz és Londonhoz — Simon külföldi — valóságos tisztelettel hódolnak neki és más politikai nagyságoknak — első Edward — az alkotmány véglegesen megerősödik alatta — a későbbi változások természete — különbség angol és szárazföldi törvényhozó testületek között — a rendi szerkezet — a birodalom három rendje — Angliában nincs nemesség — valósággal nincsen külön papi rend — a lovagok és polgárok egy házban való egyesülésének következményei — a két ház rendszerének esetleges eredete — a »három rend« kifejezésnek téves használata — az alsó ház gyarapodása — a két ház általános egyetértése — a régi parlamentek nagy hatalma — a tizenötödik század jellege — kevésbé független parlamentek — a megyei jogosultságnak szűkebb körre szorítása — népies királyválasztások — a parlament fontosságának jelei — a tizenhatodik század jellege — a szabad intézményeknek általános hanyatlása Európában — épen maradásuk Angliában — a parlament szolgáltságára — ennek okai — VIII. Henrik személyes jellemének hatása — a parlament fontosságának közvetett tanúsága — a választásokkal való visszaélések — a választás joga megvesztegetett városokra is kiterjesztetik — I. Jakab — I. Károly — a későbbi változások természete... 62—111

III. FEJEZET.

A későbbi alkotmányos fejlemények természete — a hallgatag változások nagyobb fontossága — az írott *jog*-tól megkülönböztetett nem írott *alkotmány* — Peel Róbert bizalmatlansági szavazata — következményei — az alkotmány növekedése a jog erős meggyökeresedésén alapúl — a korona, a miniszterium és a parlament közti viszony — a parlamenti hatalom közvetett gyakorlása — a miniszterium eredete — a *kormány* szó mai használata *új* — a parlament közvetett működésének okai és előnyei — hivatásos jogászok fejlődése — be-

folyásuk az alkotmányos tanokra — okoskodásuk teljesen helyes, de, a miből kiindulnak, rendesen alap nélkül való — az újkori törvényhozás visszatérése a legrégibb állapotokhoz — tan, hogy a parlamentnek a trón megürültével vége szakad — a király meghívóját magyarázó tanból vont egy következtetés — ellentét az ó-angol alkotmányos tanokkal — kétségek és nehézségek, a melyekre ó-angol elvek megfeleltek volna — az 1399-diki eset — Richárd letétele és Henrik megválasztása — jogi szörszálhasogatások a parlament folytatódásáról és természetéről — az 1660-diki eset — kérdés arra nézve, folytatódik-e a hosszú parlament I. Károly kivégzése után — kérdés, hogy minő a conventio-parlament természete és hatalma — a conventio kijelenti, hogy parlament a saját törvényénél fogva — az 1688—89-diki kérdés — a második conventio története — mik Mária halálának következményei — e törvények mind a régibb tanokhoz való visszatérések — értékök, mint lehetséges praecedensek — az újkori törvényhozás álláspontja a trón megürülésére nézve — a parlament nem oszlik ilyenkor fel — III. Vilmos törvénye — III. György törvénye — ennek a törvényhozásnak ésszerűsége — a *folkland* vagyis a közbirtok esete — fokozatos átváltozása *terra regis*-szé vagyis királyi uradalommá — a nemzeti jövedelem a király tetszése szerint használtatik — visszatérés a régi elvekhez az újkori gyakorlatban — a király magánbirtokai — a régi időben bármely más birtokhoz hasonlítottak — tan, a mely szerint a király magánbirtokai beleolvadtak a korona uradalmába — az újkori törvényhozás visszatér a régi gyakorlathoz — a régi elvekhez való visszatérés más esetei — a trónöröklés története — a királyt régente választják — a királyi család tagjai iránti előszeretet — az örökösödési jog tanának fejlődése — mint fogják fel a jogászok a trónöröklés jogát — a király kétszeres megválasztása — egyházi megkoronázása — az egyházi választás túléli a polgárit — a trónöröklés állapota a tizennegyedik és a tizenötödik

században — a parlament joga a koronáról rendelkezni — III. Henrik megválasztása — a trónöröklés rendjét az ő végrendelete állapítja meg — a Stewartok bitorlása — az isteni jogról való tanjok — a régi jogot Vilmos és Mária megválasztása megerősítik — az *act of settlement* örökössé teszi a koronát — az örökösödési utódlás jó tulajdonságai az új időkben — befejezés --- --- --- --- --- --- --- 112—155
 Jegyzetek --- --- --- --- --- --- --- 156—240

I. FEJEZET.

Az utas, a ki elég merész, hogy töretlen ösvényen haladjon, s hogy szokatlan évszakban nyúljon a vándorbothoz, Svájc hegyszakainak és völgyeinek bizonyos pontjain évről-évre olyan képet lát, a milyenhez foghatót a földnek semmi más zuga nem mutat neki. Meglepetve fogja ott érezni, a mit csak az érezhet, a ki saját szemével látta, a mit csak egyszer érezhetünk teljesen életünkben, a megilletődést, a mikor először látja magával szemtől-szemben a szabadságot legtisztább és legősibb alakjában. Olyan földön áll ott, a hol még ősi üdeségökben élnek fajunknak legrégibb intézményei, a melyeknek nyomait követhetjük a legrégibb időkig, melyekre a történet vagy a monda némi halavány fényt vet. Olyan földön áll, a melyen az ember emlékezeténél régibb s csak a szikláknál, a melyek őrzik, kevésbé örök szabadság megszégyeníti a királyi dynastiáknak híresztelt régiségét, melyek mellette

tegnapról való alkotásoknak tetszenek. Ott évről-évre, a tavasz egyik derült napján, összegyűl a souverain nép, mely jogait nem bízta néhány tagjára, hanem maga gyakorolja azokat testülete fenségében, a nyílt vásártéren vagy a hegy alján elnyúló zöld mezőn, hogy megalkossa a törvényeket, a melyeknek mint saját művének engedelmeskedik; hogy megválassza a kormányzókat, a kik iránt tiszteletet tanusíthat, mert megbízásukat tőle kapták. Csak kevés angol volt tanuja ennek a látványnak, s életem legfőbb kiváltságai közé számítom, hogy ezek sorába tartozom. Köveszenek, kérem, lelkökben a szabadságnak ez igaz hazájába és szülőföldjére, oda, a hol nincs szükségünk sem regére, sem mondára, hogy fokozzuk azt az üde, felvidítő érzést, a melylyel először lépünk Uri földjére és szívjuk magunkba ős democratiájának levegőjét.¹ Május első napjainak egyikén vagyunk, vasárnap reggel; az ide való emberek azt vélik, hogy minél jobb a nap, annál jobb a munka; azt tartják, hogy a Teremtőt nem lehet méltóbban tisztelni, mintha az ő félelmében és jelenlétében élnek legbecsesebbjeivel adományainak, melyekkel az embereket megáldotta. De ne gondoljuk, hogy mivel a keresztény istentiszteletnek napját választották egy keresztyén község nagy évi összejövetelére, a napnak közvetlenebb, szent köteleességeiről megfélemedeznek. Mielőtt mi fényűző szigetünkön felkeltünk ágyunkból, a hegy lakói, a katolikusok úgy, mint a pro-

testánsok, már elvégezték reggeli ájtatosságukat az Úr templomában. Végig hallgatták már a misét vagy meghallgatták már a lelki pásztor beszédét, mielőtt mi felébredtünk arra a tudatra, hogy érkezett a szent nap reggele. S látván az embereket a zsúfolt templomban hemzsegni, vagy azokat, a kik oda már nem fértek be, a pusztta földön a nyitott ajtó előtt térdelni, s látván őket innen az emberek és polgárok legfőbb kötelességének teljesítésére indulni — önkéntelenül is a szentírásnak ezen szavaira gondoltam: «a hol pedig az Úrnak ama lelke vagyon, ott vagyon a szabadság». Altdorfnak, a kanton kicsiny székhelyének vásárterétől a menet a bözlingeni gyűlőhely felé vette útját. Elöl haladt a kanton kis serege, a mely fegyvereit csak arra használhatja, hogy kiűzze az országból a betörő ellenséget.² Fejök felett a zászló lebegett, Uri bikájának feje, az a jelvény, a mely a férfiakat Sempach és Morgarten mezein győzelemre vezette. S mindnyájok előtt, elmúlt idők viselete szerint öltözködött férfiak viszik vállukon a rég letűnt napok zsákmányának, a vad bikának szarvából készült híres tülköket, azokat a tülköket, a melyeknek hangja olyan félelmet gerjesztett Burgundiai Károly bátor szívében.³ Utánok, élükön a lictorokkal, következnek a község hatóságai lóháton,⁴ a legfőbb hivatalnok, a Landammann, karddal az oldalán. A nép követi választott főnökeit a gyülekezet helyére, egy zöld mezőn képezett körbe; fejök felett fenyves erdő, a völgy

másik oldalán pedig, velök szemben, a hegyláncznak egy hatalmas kinyúlója emelkedik. A szabad férfiak sokasága helyet foglal a község főkormányzója körül, a kinek hivataloskodása a mai nappal ér véget. A gyűlés megnyílik, kevés időt imádkozásra fordítanak, csendes imát mond el mindenki Istennek e maga építette templomában. Ez után következik a nap végezni valója. Ha törvények módosítása indítványoztatik, ez a gyűlekezet elé terjesztetik, a hol minden teljeskorú polgárnak egyenlő szavazata van és egyenlő joga a felszólalásra. Az egy évre választott hatóságok teljesítették immár minden kötelességöket, hivataloskodásuknak vége van; a megbízás, a melyet kaptak, visszaszáll azokra, a kik adták, a souverain népre. A község főnöke, a ki most már nem az, elhagyja hivatalos székét és elfoglalja helyét, mint egyszerű polgár, társainak sorában. A gyűlekezet szabad akaratától függ, hogy visszahelyezze-e őt hivatalába, vagy mást ültessen helyére. Olyanok, a kik soha be nem pillantottak a múlt történetébe, sem azzal nem gondoltak, hogy megtanulják, mi történik évről-évre az ő saját korukban, szeretnek a nép szeszélyéről és hálátlan-ságáról szónokolni és szeretik azt mondani, hogy demokratikus kormányzat alatt emberek és rendszabályok óráról-órára változnak. Úgy a jelen, mint a múlt megczáfolják az ilyen alaptalan elméleteket. Az a szellem, a melynél fogva a demokratikus Athén legfőbb hivatalait a patricius Perik-

klesre és a reactionárus Phokionra bízta,⁵ él még Svájc democratáiban, úgy Uri Landegemeinde-jában, mint Bern szövetséges gyűlekezetében. A királyok miniszterei, akár absolutistikusok, akár alkotmányosak e királyok, hiában irigylük a hivatal biztos megtartását azoktól, a kiket a nép szava helyez bele kormányzói állásukba. Úgy az egész szövetségben, mint az egyes kantonokban az újból való megválasztás a szabály; azoknak elejtése, kiknek hivataloskodása lejárt, ritka kivétel.⁶ Uri Landammann-jának, a kit földieik e méltóságra emeltek, és a ki nem tett semmit, a mivel bizalmukat eljátszotta volna, nem kell félnie, hogy míg a gyűlőhelyre a hivatalát megillető pompában ment, hazatérőben helyét akarata ellenére más fogja elfoglalni.

Egy pillanatnak a kivételével, a mikor a forrongó Franciaország támadásai gyökerestül felforgatták az egész világot,⁷ évről-évre, a meddig csak a történet visszanyúlik, ez a jelenet folyik le azon európai államban, mely a legkevésbé változó. Kövessenek most, kérem, Uriból Appenzellnek gyűlőhelyére, a mely község ugyanama nemes szövetségnek egyik ifjabb tagja,⁸ jőjjenek Bözlingen zöld mezőiről Trogennak dombblejtőn elterülő vásárterére. Egy és más a pompából és szertartásokból, a mi Uri katolikus pásztornépének gyűlekezetét jellemzi, hiányzik a protestáns iparosoknak gyűlekezetéből, a kik Appenzell külső Rhoden nevű felét lakják. De a régiségnek, az ember

emlékezeténél idősebb szabadságnak bélyege rá van nyomva mindenik községnek úgy gyülekezetére, mint egész életére. Appenzellben nincs meg Uri ünnepélyes menete, nem lovagolnak a hatóságok, a katonai pompa is hiányzik, de e helyett egy ősi szokást találunk, mely talán minden másnál jobban kifejezésre juttatja azoknak a napoknak szellemét, a mikor a szabadság nem magától értetődő dolog volt, hanem olyasmi, a miért még fáradni, sőt ha szükség volt, vért is kellett ontani. Mindenki, a ki útját a trogeni Landesgemeinde felé veszi, oldalán hordja a kardot, a melyet törvény szerint viselnie kell, de hüvelyéből kihúznia nem szabad.⁹ És magának a gyűlésnek lefolyásában Appenzellnek férfiai egy régi szertartást tartottak fenn, a mely szívet megindító ünnepiességében felülmúlja mindazt, a mit valaha láttam vagy hallottam. Mikor az újonnan választott Landammann hivatalát elfoglalja, első kötelessége esküvel megfogadni, hogy követni fogja a községnek törvényeit, a melyben kormányozni van hivatva. Második kötelessége az előtte levő sokaságot megesküteni arra, a mire magát épen előbb ő maga kötelezte. Hallani ezer meg ezer szabad ember szavát, a kik engedelmességet fogadnak azoknak a törvényeknek, a melyeket ők magok hoztak, az ember életének olyan pillanata, a melyet sohasem felejt el, a melyért érdemes hosszabb és fárasztóbb utat tenni, mint a mely Uriba vagy Appenzellbe visz.

S most talán azt kérdezik tőlem, hogy miért kezdtem egy Anglia alkotmányáról szóló értekezést azzal, hogy leirom szokásait két kicsiny községnek, melyeknek politikai és társadalmi állása oly annyira különbözik a mienktől. Erre azt felelem, hogy azért tettem így, mert czélom, hogy Angolország alkotmányának ne csak azon alakjáról szóljak, a melyhez tizennégy század változásai után végül eljutott, hanem hogy nyomról-nyomra kövessem ezeket az egymást ért változásokat, egészen a legrégibb időkig, a melyekről a történet vagy hagyomány hírt ad. Urinak és Appenzellnek, valamint azon svájcz kantonoknak intézményeiben, melyek nem tértek el sohasem az ősi példától, saját őseink intézményeit láthatjuk, melyek egykor az egész teuton fajnál fennállottak, oly intézményeket, melyeknek külső alakja természetesen eltűnt nagyobb államokban, de melyek magukban hordják azt a csirát, a melyből a világ minden szabad alkotmány fejlődött. Tekintsünk vissza a legrégibb képre, a melyet a történet nekünk saját ősatyáink politikai és társadalmi életéről nyújt. Tacitus Germaniájában élénk tárja a germán faj intézményeinek képét, mielőtt e fajnak egyik ága az Elbának és Wesernek torkolatától elvitorlázott új hazát keresni a Humber és a Themze partjain. Tizenhét századdal ezelőtt élt atyáinknak és testvéreinknek rajzában a germánok szabad gyülekezetét, az egész nép fegyveres gyűlését látjuk, a mely minden főpontjában majd-

nem ugyanolyan, a mint ez Uriban, Unterwaldenben, Glarusban és Appenzellben még mai nap is látható. Egy körülmény iránt mégis figyelemmel kell lennünk. Ama kicsi kantonoknak gyűléseiben a régi germán alkotmánynak főleg csak legdemokratikusabb része jelentkezik. Történetének sajáttságos körülményeinél fogva Uri községe független és souverain állammá fejlődött. Eredetileg azonban nem volt nemzet, de még csak törzs sem.¹⁰ A *Landesgemeinden*, a melyekről szótartam, nem nemzetnek, hanem kerületnek gyűlései, nem az egész angol királyság, hanem a shire (megye) vagy a hundred (járás) kisebb gyűléseinek felelnek meg. De ezért semmivel sem kevésbbé érdekesek a figyelemre, ezért nem világítják meg kevésbbé azt a közös politikai örökséget, a mely egyaránt Svábiáé és Angliáé. Minden germán országban, a melyben régi intézményeinek némi nyoma még megvan, a helyi felosztások nem egyszerű közigazgatási kerületek, a melyeket térképen jelöltek ki. Tényleg egyáltalában nem felosztások; nem a királyság felosztásai, hanem a régibb elemek, a melyeknek egyesüléséből alakult a királyság. Yorkshire, ezen a néven, fiatalabb Angolországnál, de Yorkshire a régibb Deira néven régibb mint Anglia.¹¹ És Yorkshire vagy Deira maga fiatalabb, mint a kisebb kerületek, a melyekből áll, mint Craven, Cleveland, Holderness és mások. Uri Landesgemeindéja nem egész Angolország gyülekezetének, nem az egész Deiráénak,

hanem Holderness vagy Cleveland gyülekezetének felel meg. De a régi germán rendszer a nagyobb aggregatutumot egyszerűen azon kisebb elemeknek mintája szerint szervezte, a melyeknek egyesüléséből az alakult. Tényleg a politikai egységért, azért a parányrésért, a mely paránytársaival egyesült, hogy egy politikai egész alkosson, még kisebb területeket kell felkeresnünk, mint Holdernesst vagy Urit. Ezt az egységet, ezt a parányt, egész politikai életünknek valódi magvát, Svájcban a *Gemeinde*ban vagy a *Commune*ben kell keresnünk, Angolországban pedig — ne mosolyogjanak rajta — a hitközség gyűlésében.¹²

Az ősi teuton alkotmány, Tacitus germánjainak alkotmánya, a mely a régi német birodalom néhány félreeső zugában még életben van, demokratikus, de nem tisztán demokratikus. Vagy inkább, demokratikus, tisztán demokratikus, ennek az annyira gyalázott szónak igazabb, régibb és tiszteletre méltóbb értelmében; a szerint a tiszteletre kevésbé érdemes, teljesen önkényes jelentés szerint nem tisztán demokratikus, a melyet mai napság vitatkozásokban e szónak tulajdonítanak. Perikles szerint a *democratia* — szemben az oligarchiával, a melyben a népnek csak egy része kormányoz — abban áll, hogy az egész nép vesz részt a kormányzásban.¹³ Olyan kormányzat, a mely az egész hatalmat egy osztályra bizza, olyan kormányzat, mely abból egy osztályt kizár, akár

a legfelsőbbet, akár a legalsóbbat, nem felel meg Perikles definitiójának; az ilyen nem az egésznek, hanem csak egy résznek kormányzása; ez nem democratia, hanem oligarchia.¹⁴ A democratia — Perikles értelmezése szerint — azt követeli, hogy minden szabad ember hozzászólhasson a közügyekhez; de nem követeli föltétlenül, hogy minden szabad embernek egyenlő legyen a szava. Nem zárja ki, hogy nagy hatalommal felruházott és nagy tiszteletben álló hatóságok legyenek, azt sem zárja ki, hogy megbecsüljék a régi származást, sőt azt sem, hogy ragaszkodjanak az örökös kormányfőkhöz. Az angol alkotmánynyal foglalkozó íróknak régibb iskolája elragadtatással mutattatta, hogy az angol alkotmánynak monarchikus, aristokratikus és demokratikus eleme van, és hogy ez a három oly igaz és összehangzó arányba hozott egymással, hogy örömiünk telhetett a kormányzás mindhárom nagy formájának fényes oldalában, a nélkül, hogy csak egyiköknek is árnyékos részét láttuk volna. Habár ezen érdemes vizsgálódók elmélete talán némi utopiában szenvedett, annyi kétségtelen, hogy minden pillantásnál, a melyet a régi teuton politikai állapotokra vetünk, szemünkbe ötlük, a mit helyesen monarchikus, aristokratikus és demokratikus elemnek nevezhetünk. Ezek a legrégibb időkbe vetett pillantások minden teuton társadalomban az emberek három osztályát tárják eléink: a nemest, a közrendűt és a rabszolgát.¹⁵ Hogy voltak rabszolgák,

bármennyire sérti is e szó fülünket, nem egyedül a mi ősatyáinknak hibája és szégyenfoltja. A rabszolgaság, ebben vagy abban az alakjában, szerencsétlenségökre a legtöbb kor legtöbb nemzetének közönséges joga volt; csak az általános szabály alól való kivétel az, hogy a gyűlöletes intézmény, a mely néhány századnál tovább állt fenn, részint a legtöbb európai ország viszonyainak, részint az emberiség és művelődés fejlődésének következtében, fokozatosan eltűnt a föld területének egy részéről. S nem szabad felednünk, hogy a társadalom sokszor úgy alakult, hogy a rabszolgaság igáját szívesen elviselte mint sorsának enyhítését az az ember, a ki eljátszotta életét, akár az által, hogy a kegyetlen háborúban foglyul esett, akár az által, hogy elítélték mint gonosztevőt.¹⁶ Hogy volt rabszolgaság, csak azért említem fel, hogy, ha szabadságról, szabad emberekről, democratiáról beszélünk, gondoljunk arra is, hogy egy kiváltságos osztály jogairól beszélünk, s hogy úgy Athénben s Rómában, mint a régi teuton községekben mindig volt az emberi lényeknek egy nagy csoportja, melynek nem volt része urainak szabadságában, győzelmében vagy dicsőségében. Sokkal inkább érdekelnek azonban bennünket most azon megkülönböztetések, a melyeket a legrégibb időktől fogva magok a szabad emberek között találunk. Tacitus Germaniájában, mint mai nap a demokratikus kantonokban, a souverain hatalom az egész népé, a mely közvetetlenül cse-

lekszik saját személyében. De ha a nép gyűlésének souverainitása világosan tárul elénk, nem kevésbé világosan látjuk a nép gyűlésénél kisebb számú tanácsnak és így a nemesek osztályának létezését is. Kiváltságaiknak természete és kiterjedése nincs kellően meghatározva, de bizonyos, hogy voltak ilyen vagy olyan kiváltságaik, a melyek öröklés révén szállottak tovább. Itt tehát ép olyan tisztán fölismerhető aristocratikus elemmel van dolgunk, mint a milyen a demokratikus elem, melyet a nép gyűlésében látunk. És mindnyájuknak élén törzsi és nemzeti főnökök állottak, a kik különböző címeket viseltek, királyok, herczegek vagy ealdorman-ek, s a kiknek jogcíme a kormányzásra születésükön kívül még megválasztásukon is alapult, oly főnökök, kiket a nemzet választott és tisztüktől meg is foszthatott, de a kik mégis vezetői voltak, legfőbb bírái a békében, legfőbb vezérei a háborúban. Itt tehát a demokratikus és aristocratikus elem mellett világosan megvan a monarchikus elem, mely a teuton politikai életnek előttünk ismert legrégibb képében élesen kiemelkedik. A király, a lordok és a közrendűek intézménye, mai alakjában; aránylag nem régi keletű, de van valami, a miben történelmünk legelejétől fogva bizvást ezen intézmény csiráját ismerhetjük fel.

Sőt tovább megyek egy lépéssel. Az az alkotmány, a melyet most vázoltam, csakugyan kö-

zös tulajdona a teuton fajnak, de valamivel több is. Talán nem tévedünk, ha az emberi nem árja családja közös tulajdonának tekintjük. Lehetséges, hogy nyomaira az árja család területén túl is akadunk.¹⁷ De nem akarok efféle vizsgálódásokkal foglalkozni. Beérem azzal, hogy azon az alkotmányon, a mely a teuton fajnak öröksége volt, a teutonok görögországi és itáliai rokonságukkal osztoztak. Nézzük az európai művelődés legrégibb emlékeit. Homeros költeményei az achájok táborában Ilios előtt, valamint az ithakai sziget királyságában, sőt az Olympuson az istenek között lényegére nézve ugyanazt az alkotmányt tüntetik fel, mint a minőt Tacitus tár elénk Germaniájában. Zeus az összes isteneknek a királya; de körülötte van a főbb isteneknek tanácsa; és előfordul olyan alkalom is, mikor egybehívja udvarába az istenek nemzetségének egész gyülekezését, s ekkor a minden rangú istenek összejönnek fejedelmök udvarában; jelen vannak az összes folyamok istenei is az öreg Oceanuson kívül, és — a mi különösen adatik értésünkre, s ennek a ténynek talán újabb vitás kérdéseknél hasznát vehetjük — még a nymphák közül sem hiányzik egy sem.¹⁸ Ha leszállunk a földre, az emberek királyát találjuk, mint valamennyiöknek közös vezérét, de őt is körülveszi kisebb hercegekből és vezérekből álló belső tanácsa. És nagy alkalmakkor Agamemnon összehívta a földön, mint Zeus a mennyben, a szabadon született harczosok általá-

nos gyűlekezetét, a melyben, noha a vitatkozásban főleg néhány ékesen szóló vezető vett részt, a szabad ember, a meg nem különböztetett polgár és katona, véleményét főnökeinek indítványairól legalább tetszésének hangos nyilvánításával vagy sokat mondó hallgatással fejezhette ki.¹⁹ Nemcsak az Ilion falai alatt csatarendben álló seregre szorítkozik ez a rajz; nem szabad elfelednünk, hogy az ősi társadalmak nem ismernek különbséget a katona és a polgár között; a hadsereg a nemzet, a nemzet a hadsereg. Ugyanazt a képet, melyet az achájok seregének alkotmányáról fest az *Ilias*, nyújtja a békésebb életről az *Odyssea*, a mi annak bizonyysága, hogy ez egyaránt alkotmánya volt minden hellen államnak a saját földén. Mindenütt megtaláljuk ugyanazt a három elemet, a legfőbb vezért, vagyis a királyt, a kisebb főnököket, a kik tanácsát alkotják és a végső hatalmat, a szabadok általános gyűlését.²⁰ Ennek szakasztott mását látjuk a történet vagy monda minden leírásában, a mely Róma és a többi régi itáliai állam politikai állapotáról szól.²¹ Mindenütt ott a király, a senatus, a nép gyűlése, és a hatalmak elosztása nem változik lényegében, mikor a legfőbb személyes hatalom az egész életére megválasztott király kezéből az egy évre választott consuléba megy át.²² A hasonlatosság a görögöknek, itáliaiaknak és teutonoknak ősi politikai intézményei között oly nagy és annyira szembeszökő minden részletében, hogy aligha csalódunk, ha bennök a leg-

régibb időktől kezdve nemzedékről-nemzedékre szállt tulajdont látunk, a mely a görögöké, itáliaiaké és teutonoké volt már az elválásukat megelőzőtt korban, azokban a nem történeti, de kétségtelenül létezett időkben, mikor a görögök, itáliaiak és teutonok még egy nyelvet beszélő egy nép voltak.

Nem egyszer utaltam már fajunknak azon legrégibb időbeli rajzára, a melyt a legnagyobb római történetíró, Tacitus Germaniájában tár elénk. Hadd mutassam most be e leírás néhány pontját az író saját szavaival, a mennyire azokat nyelvünkre lefordítani képes vagyok: ²⁸

«A királyt nemessége, a vezért bátorsága szerint választják. Még a királynak sincs sem határtalan, sem korlátlan hatalma; a vezér is inkább példájával, mint hatalmával parancsol; ha vitéz, ha vigyázó és körültekintő, ha a sereg élén jár, a tisztelet adja meg neki az elsőséget. A kevesebb fontos ügyekben a főnökök döntenek, a nagyobbakban mindnyájan, de mégis úgy, hogy a miknek elhatározása a népre tartozik, azokat előbb a főnökök tárgyalják. A nép, valahányszor akarja, fegyveresen összeül. A papok, a kiknek a rend fentartására is van joguk, csendet parancsolnak. Ezután szót emel a király vagy főnök, mindenki kora, nemessége, hadi dicsősége, ékesszólása szerint, inkább hatván a rábeszélés tehetségével, mint a parancs hatalmával. Ha véleményök visszatet-

szést szül, kiáltásokkal támadják meg őket; ha helyeslésre találunk, a hallgatóság lándzsáit csöröggteti. A beleegyezés legmegtisztelőbb neme a tetszésnek fegyverekkel való kifejezése. A gyűlés előtt váddal is szabad fellépni és halálos ítéletet kérni... Ezeken a gyűléseken még főnököket választanak, a kik igazságot szolgáltatnak kerületenként és falunként. Ezeknek mindegyike mellett, tanácsadás és hatalmának emelése végett, a nép közül kijelölt száz kíséző van. Mind köz-, mind magán ügyeiket azonban csakis felfegyverkezve intézik el».

Harczosok szabad községének képe ez, a hol minden szabad embernek megvan a maga helye az államban, a hol a népgyűlés szavazata a leglőbb hatalom minden dologban, de a hol mind a teszármazást, mind a választott hivatalt nagy tiszteletben tartják. A személyes jellem befolyását és a szó hatalmát szintén élesen látjuk, látunk helyi felosztásokat, helyi gyűléseket, helyi hatóságokat, szóval, 17 századdal ezelőtt régi hazájukban élt ősatyáink eme képében benne látjuk mindamaz intézményeknek csiráit, melyek az idők folyamában lépésről-lépésre nálunk kifejlődtek. És a demokratikus svájcki kantonoknak polgára nemcsak alkotmányának csiráit látná benne, de magának alkotmányának élő képét.

Ez az ősrégi teuton alkotmány ekképen alkotmánya volt ősatyáinknak régi honukban, Németország északi részén, mielőtt meg-

tették útukat a britt szigetre. Minden lényeges pontjában magokkal hozták új hazájokba ezt az alkotmányt, a mely új földbe ültetve nőtt és virágzott, s gazdagabb és maradandóbb gyümölcsöt hozott, mint régi szülőföldén. A teuton szárazföldön, a régi teuton szabadság szabad nemzeti és helyi gyülekezeteivel lassanként kihalt, még mielőtt apró fejedelmek fajzata azokba beleártotta volna magát.²⁴ A teuton szigeten korról-korra megváltoztatta alakját; számos viharon ment át és számos ellenség támadásával daczolt, de sohasem halt ki egészen. A nép folytatta nemzeti életét, mely az idegen hódításoknak és a belső forradalmaknak ellenére is meg nem törve fönmaradt tizennégy századon át. A jelent és a multat összekötő kapocs sohasem szakadt egészen ketté; sohasem ültek össze angolok, hogy valamely vakító elmélet kedvéért egészen új alkotmányt állítsanak egybe. Fejlődésünknek minden lépése valamely előbbinek volt természetes következménye; a törvényeinken és alkotmányunkon tett változtatások sohasem hoztak valami egészen újat létre, hanem mindig csak a régit fejlesztették és tökéletesítették. Haladásunk némely korban gyorsabb, másokban lassabb volt; néha olybá tűntünk fel, mintha megállottunk, sőt mintha visszamenőben lettünk volna; de a politikai fejlődés nagy folyamata sohasem akadt meg egészen, azt sohasem akadályozhatták meg hosszabb időre, a mióta csak a teuton hódítók bejötté Angol-

országgá kezdte változtatni Britanniát. Új és idegen elemek belenyomultak időről-időre jogunkba; de ugyanaz a szellem, a mely mindent, a mi régi és eredeti volt, fejleszteni és tökéletesíteni tudott, előbb-utóbb rendesen talált módot rá, hogy viszont kilökje magából azt, a mi új és idegen volt. A szabadság és a haladás barátjának, annak, a kinek elég éles a szeme, hogy azonosságot fedezzen fel a külső különbözőség látszata alatt, sohasem kell visszajednie attól, hogy Angolország politikai intézményeit nyomon kövesse a legrégibb időkig. Az angol történet tizennégy százada azoknak a tulajdona, a kik mindig haladni, s nem azoké, a kik megállani vagy visszamenni akartak. Ősatyáink bölcseségeket mindig azzal mutatták meg, hogy nem ragaszkodtak mereven és vakon egyes dolgokhoz, úgy a mint ezek bizonyos pillanatban voltak, hanem hogy abban a szellemben jártak el, a mely úgy az igazi reformatornak, mint az igazi conservatív férfiúnak szelleme, s a mely fentartja az egész épületet az által, hogy időről-időre tatarozza és javítja mindama részeit, a melyek erre rászorulnak. Maradjunk a régi szokásoknál; ²⁵ járjunk szilárdul a régi nyomokon. Csakhogy e nyomok Angliában mindig a haladás nyomai voltak; a régi szokás mindig visszajedt attól, hogy változtatás csak változtatás miatt essek, de sohasem félt a változtatástól, ha erre valóban szükség volt. S a későbbi időknek igen sok nagyon helyes változtatása, jogunknak és alkotmányunk-

nak számos üdvös javítása csak abban állott, hogy félrevetettek javításokat, a melyek új és gonosz időkben csúsztak be intézményeinkbe. Olyan régi elvek támadtak fel új alakban, a mely régiek azok a napok, a melyeken először pillantjuk meg ősatyáinkat germániai erdeikben. Bármennyire más a mai Anglia egész külső alakjára és körülményeire nézve, igazi életében és szellemében jóval több közös vonása van a legrégibb idők Angliájával, mint azon időkével, melyek napjainkhoz sokkal közelebb esnek. A jelenkori törvényhozásnak nem egy üdvös lépésével tudatosan vagy öntudatlanul visszatértünk fajunk legrégibb elveihez. Előrehaladtunk az által, hogy visszaestünk a dolgok régibb állásába; reformáltunk akképen, hogy életre hívtuk régibb és nyersebb időknek intézményeit, hogy megszabadítottuk magunkat a norman jogtudósok szolgai szörzálhasogatásaitól, hogy félrevetettük mint átkos dolgot a zsarnok Tudorok és a trónbitorló Stewartok újításait.

Mondottam, hogy teuton ősatyáink magokkal hozták a teuton ősalkotmányt, mikor mint hódítók Britannia szigetére jöttek. Nem akarok újra belebocsátkozni az angol hódításnak, a letelepedésnek, mely nekünk új országban új hazát adott, részleteibe, sem mindazon kérdésekbe és vitákba, a melyekre az angol hódítás részletei alkalmat adtak. Foglalkoztam már velök számos alkalommal szóval és tollal, és remélem, hogy elfogadott-

nak tekinthetem azt, a mit már másutt körülményesen kifejtettem.²⁶ Remélem, hogy bizonyítottaknak vehetem ez ügynek nyilvánvaló tényeit, a nélkül, hogy a kérdés minden részletébe bele kellene becsátkoznom. Felteszem tehát, mert ezen fordul meg valójában a kérdés, hogy Angolország Angolország, és hogy az angolok angolok. Felteszem, hogy nem rómaiak vagy wallisiak vagyunk, hanem utódai amaz ángeleknek, szászoknak és jüteknek, a kik az ötödik és hatodik században, s ama dánoknak és normanoknak, a kik a kilencedikben vándoroltak ide. Felteszem, hogy, ha nem is tiszta vérű, de teuton nép vagyunk, — hiszen nincsen nép ezen a világon, a mely teljesen tiszta vérű volna — a mi vérünk sem vegyesebb, mint bármely más nemzeté, s hogy az angolok igazán angolok, mint a wallisiak wallisiak, vagy miként az északi németek északi németek. Felteszem, hogy a mi bennünk teuton, nem csak elem a többi elem között, hanem hogy igazi életereje és lényege a mi létünknek, hogy bármi más van is bennünk, bármi, a mi azokból ered, a kiket meghódítottunk, vagy a kik bennünket hódítottak meg, ez nem egyenrangú elem, hanem tisztán csak bevegyülés a teuton lényegbe; szóval azt tételezem fel, hogy az angolok angolok, s hogy mi mi vagyunk, nem pedig valamely más nép. Felteszem mindezt, s ha találkozik, a ki ezt kétségbe vonja, s ha van, a ki azt mondja, hogy ő nem angol, hanem wallisi vagy római, most nem

vitatkozhatom vele; csak arra kérhetem, hogy ismerkedjék meg azokkal az érvekkel, a melyeket mindezeket illetőleg máskor és másutt kifejtettem. Felteszem, hogy miként egy a nemzeti nevünk; egy a nemzeti nyelvünk kezdettől fogva, joggal lehetek azon a véleményen, hogy nemzeti létünk sincs megszakítva. És ha teuton nyelven beszélő népet találunk Britanniában, a mely ugyanazon politikai és társadalmi formák között él, mint a szárazföldön lakó teuton nyelvű nép, nem meggondolatlan vagy erőltetett következtetés, hogy a közös nyelv és a közös törvények közös forrásból erednek, szóval hogy a szigeten letelepült nép maga jött ide és hozta magával törvényeit és nyelvét tengeren túl fekvő anyországból.

Ösatyáink tehát Britanniába jöttek s magokkal hozták ugyanazt az ősi politikai rendszert, ugyanazokat a rangbeli megkülönböztetéseket, a politikai hatalomnak ugyanazt a megosztását, a mely régibb ángel és dán honukban megvolt nálok. A hódítás körülményei ezen intézményekben kétséget kizárólag változásokat idéztek elő. Minden valószínűség szerint szaporították a rabszolgák osztályát. Azon bennszülöttek, a kiket nem öltek meg, vagy nem űztek ki, többnyire ebbe az osztályba jutottak. Különösen, noha semmi kétség, hogy ösatyáink hazájokból magokkal hozták a nőt, az bizonyos, hogy sok britt nő került rabszolgaságba, annyira, hogy a rabszolgánők jelölésére

használt e közönséges ó-angol szavak egyike *Wylne* vagy *Welshwoman* ²⁷ (wallisi nő). S következtethetjük, hogy a rabszolgaságnak ezen fokozottabb megszokása megerősítette azt a gyakorlatot, a melynél fogva bünt elkövetett szabad ember törvény értelmében rabszolgaságba esett. Viszont azt is gyanítom, hogy a hódítás körülményei hozzájárultak ahhoz, hogy a szabad embereknek és a királynak vagy vezérnek helyzete javuljon a nemeseknek közéjük eső osztályához képest. Semminek sincs annyira kiegyenlítő hatása, mint a bevándorlásnak és a sikeres háborúnak. A bevándorlásnál ez szembeszökő; ellenben a jelenkorban a háborúnak ez a kiegyenlítő hatása nem ötlík annyira szembe. A jelenkor hadseregeiben, a melyeknél a katonai rangfokozatnak szorosan meghatározott rendje van, a melyekben a tiszt és a közlegény között szigorúan meg van vonva a különbség, a melyekben a közkatona kevéssel több, mint gép felebbvalójának kezében, a hatás talán épen az ellenkező. De a régi körülmények között, a mikor a győzelem minden egyesnek személyes bátorságától függött, semminek sem volt annyira kiegyenlítő ereje, mint a háborúnak. Tisztelet és haszon jutott a legbátrabb szívnek és a legerősebb karnak részül, akár nemes, akár paraszt volt otthon. És még inkább így volt ez, mikor háború és telepítés karöltve jártak, mikor a siker nemcsak győzelmet, hanem hódítást is jelentett, mikor az emberek nem

azért küzdöttek, hogy dicsőséggel és zsákmánnyal visszatérjenek régi hazájokba, hanem hogy vitézségök jutalmául új hazát szerezzenek. Másrészt a régi körülmények között majdnem minden hatalom a személyiségtől függött; erős és népszerű főnök tényleg korlátlanul kormányzott, mert senki sem akart dacolni akaratával; ellenben gyenge és nem népszerű főnöknek semminemű tekintélye nem volt. Ilyen körülmények közt senki sem nyerhet oly könnyen határtalan befolyást, mint a katonai főnök, a ki törzsét győzelemre viszi. S ezt a befolyást tízszeresen növeli az, ha a sikert aratott főnök nemcsak győzelemre, hanem hódításra is vezette katonáit, ha nemcsak kormányzó, hanem honalapító is, a ki népével új hazát foglal el, új államot alkot a maga és övéi kardjának jutalmául. Pusztán születési nemességnak, bármily nagy tiszteletben áll is, csekély a befolyása amazok bármelyikéhez képest. Azt hiszem, hogy e befolyások nyomára akadunk a legrégibb angol nemesség állásában. Hogy volt különbség a nemes és a közrendű között, ó-angol nyelvjárás szerint az *earl* és *ccorl* között,²⁸ erre legrégibb emlékeinknek számos helye mutat. De épenséggel nem könnyű megmondani, hogy tulajdonképen miben állott e különbség. És, a mint mindjárt meglátjuk, hogy ezt az ősi nemességet kiszorította fokozatosan egy másnemű nemesség, a mely egészen más elven alapult, talán hajlandók leszünk hinni,

hogy, legalább az angoloknak Britanniában történt megtelepedése után, az *corlas* kiváltságai csak kevésbé voltak mások, mint tiszteletbeliek. Aligha kell mondanom, hogy hagyományos tisztelet a magas születés iránt, bizonyos családokból származó férfiaknak hagyományszerűleg előnyben részesítése választott hivatalok betöltésénél, akkor is megállhat, ha nem is járna ezzel a születéssel semminemű törvényes kiváltság. Sehol sem mutatkozott ez meglepőbben, mint Svájc ama demokratikus kantonaiban, a melyekről már szóltam. E községekben, melyekben esztendőnkint választották a hivatalnokokat, a melyekben e választásoknál minden szabad embernek egyenlő szavazata volt, mégis megtörtént, hogy évről-évre bizonyos jeles családoknak képviselőit választották meg mintegy az örökösödés jogánál fogva. Ilyenek voltak az Attinghausen bárók Uriban, ilyen a Tschudi-ház Glarusban.²⁹ És bármit tartunk más szempontból az ilyen szokásról, minden bizonyynyal nagyon alkalmas volt arra, hogy jó hatással legyen ezeknek az egyes családoknak tagjaira, s alkalmas volt arra, hogy bennök olyan férfiak támadjanak, a kik rátermettek a község fő hivatalainak betöltésére. A ki tudja, hogy ha ő érdemes valamely tiszteletbeli állásra, megválasztják arra mindenki más előtt, de a ki tudja azt is, hogy, ha magát arra érdemetlennek mutatja, vagy épen nem éri azt el, vagy a tizenkét hónap elteltével csendesen elmozdítatik, azt bizonyára erő-

sebb rugók ösztönzik, hogy méltóvá tegye magát a reménylett állásra, mint akár azt az embert, a kinek megválasztását számos vetélytárs teszi kétesse, akár azt az embert, a ki a tiszteletet és tekintélyt már magánál a születés jogánál fogva örökli.

Őseink tehát a régi alkotmánynak, a melyet Tacitus leír, mind a három elemét magokkal hozták Britanniába; de, a mint hajlandó vagyok hinni, a hódítás körülményei hozzájárultak, legalább egy időre, ahhoz, hogy mind a legfelsőbb főnöknek, mind a nép általános zömének hatalma megerősödjék az *eorlas*-nak vagyis a nemesek köztök lévő osztályának rovására. Nyomozzuk először a legfőbb vezér hatalmának eredetét és növekedését, más szóval, a monarchikus elemet, a királyi hatalmat. Mi is tulajdonképen a király? Sokkal könnyebb e kérdést felvetni, mint rája megfelelni. A király nevezet alatt nagyon különböző dolgokat értettek különböző időkben és különböző helyeken; a tekintélynek, mely e címhez kapcsolódik, lényege nagyon eltérő volt különböző időkben és különböző helyeken. Mégis úgy látszik, hogy ugyanazon eszmének egy neme benne volt e név különböző használatának mindegyikében; ha nem is tudjuk mindig meghatározni, hogy mi a király, legalább általában megismerjük a királyt, ha látjuk. A királyhoz, legalább a nép érületében, a határozatlan nagyságnak és szentségnek fogalma fűződik, a mely nem kapaso-

lódik semmi más pusztá hivatalhoz, bármily magasrangú és nagytekintélyű is. Nem szólok a dolog okáról, csak arról, a mi tényleg minden időben a nép érzése volt. Azt mondják, hogy a pogány svédek, ha a közügyek rosszszul folytak, olyatén körülmények között, a melyek között ma leszavaznák a minisztert, és a melyek között őt néhány emberöltővel ezelőtt élt őseink lefejeztették volna, megvetettek ilyen másodrangú áldozatot és magát a királyt áldozták fel az isteneknek.³⁰ Ez az eljárás bizonyára elárulja azt, hogy skandináviai rokonaink nem érték el azt az alkotmányos subtilitást, a mely szerint a felelősség az uralkodónak minden tettéért más valakire hárul. Világos, hogy nem tekintették, mint a jelenkor alkotmánycsinálói, a király személyét szentnek és sérthetetlennek. Gyanítom azonban, hogy az az eljárás, a mely arról tanusodik, hogy nem tekintették sérthetetlennek, épen azt bizonyítja, hogy szentnek tekintették. Bizonyára azért áldozták fel inkább a királyt, mint mást, mert volt benne valami, a mi senki másban nem volt meg, mert csekélyebb áldozat nem lett volna az isteneknek ép oly kedves. A régi egyiptomiakról ellenben, hogy egy pillanatra a teuton és árja példákról másra térjek át, azt olvassuk, hogy az alkotmányos monarchia nagy jelszavát már ismerték, hogy papjaik az évi beszédben alázatosan a király személyének tulajdonították mindazt a jót, a mi az országban történt, s gonosz tanács-

adóinak minden rosszat.⁸¹ A királylyal való bánásnak ez a két módja egymással teljes ellentétben állónak tűnhetik fel, holott a király feláldozása és a királynak olybá tekintése; mint a ki nem tehet rosszat, ugyanabból az elvből ered, abból; hogy a király, akár ebben akár abban az esetben, természeténél fogva különbözik bárki mástól. Ó-angol királyaink; ép úgy mint minden más teuton király, minden inkább voltak, mint abszolút uralkodók; a nemzet választotta őket, a nemzet meg is foszthatta őket trónjoktól; békében vagy háborúban a nemzet beleegyezése nélkül semmiféle fontos cselekedetet nem végezhettek; s mégis a királynak, mint ilyennek, a nép érzésében olyan rangja volt, mely egészen másnemű volt; mint legfőbb alattvalóinak rangja. A megkülönböztetés talán leginkább azon alapult, hogy a király személyéhez valami vallásos érzelem fűződött, a mely egy alsóbb főnök személyéhez sem kapcsolódott. Pogány időkben a királyok a népimádta istenektől származtatták le magukat; keresztyén időkben az különböztette meg őket a kisebb főnököktől, hogy egyházi szertartásokkal léptek trónra; a nép választottja tehát az Úr felkentjévé lön. A királyok és a másnemű kormányzók közötti megkülönböztetés szigorúan véve ősrégi; olyan régi, mint bármi, a mit fajunk politikai intézményeiből ismerünk. A különbséget Tacitus élesen megvonja ama leírásban, a melyet felolvastam: Pontosan megjelölve különböztet meg

királyokat és vezéreket, *reges* és *duces*; a királyoknak jussa a kormányhoz születésükön alapult, a vezérek igénye a kormányra személyes érdekeiken. De ugyanettől az írótól megtudjuk azt is, hogy ámbár a különbséget már oly korán állapították meg, és oly helyesen fogták fel, az nem volt általános a teuton faj összes ágai között. A Tacitus leírta germán nemzetek közül némelyiket, a mint ezt világosan mondja, királyok kormányoztak, másokat nem.³² Ez annyit jelent, hogy minden törzsnek vagy kerületnek megvolt a maga főnöke, bírāja a békében és vezére a háborúban, de az egész nemzet nem egyesült egy főnök alatt, a kinek bármi jussa lett volna a királyi méltóságnak különös és rejtélyes kiváltságaira. Azaz, noha hallunk a királyságról, a meddig csak visszanyúlnak tudósításaink, a királyság a teuton törzsek között nem volt a kormányzás legrégebbi alakja. A király és királysága az által jöttek létre, hogy egyesült több különböző törzs vagy kerület, a melyek a magok közül való különböző vezérek alatt már előbb megvoltak, és saját régi történetünkben világosan lehet megjelölni a királyság keletkezésének idejét és körülményeit. Nagyon örülnénk, ha pontosan tudnók, hogy melyek voltak azok a teuton szavak, a melyeket Tacitus a latin *rex*-szel és *dux*-szal fejezett ki. Az utóbbira legalább van egy elfogadható feltevésünk. Azt a teuton főnököt, a ki nem volt király, békében *ealdorman*-nek, háborúban *heretoga*-nak czímez-

ték. Az előbbi cím nem szorul magyarázatra ; még fenmaradt közöttünk, habár nem egészen régi méltóságában. A másik cím *heretoga*, sereg vezére, mely tökéletesen megfelel a latin *dux*-nak, kihalt nyelvünkől, de megvan még az észak-németben a *herzog* alakjában, melyet könnyen és helyesen lehet angolul «Duke»-kal (herczeg) fordítani.³³ Tacitus *duces*-e kétségen kívül *ealdorman*-vagy *heretogan* voltak. Nem olyan világos, hogy mi volt az a cím, a melyet ő *rex*-szel fejezett ki. A mi angol *Cyning*, *King* (király) szavunk megvan minden létező teuton nyelvben, és megtaláljuk, a milyen messze csak visszamehetünk az angol nyelvben.³⁴ De nem az egyedüli, sem a látszólag legrégibb szó e fogalom kifejezésére. A teuton nyelv legrégibb emlékében, a szentírás gót fordításában a *King* szó nem fordul elő semminemű alakjában. Az ott használt szó: *Thiudans*.³⁵ És van ott még egy szó: *Drihten*, a melyet angolban legtöbbnyire vallásos értelemben használnak.³⁶ Arra kérem önöket, legyenek elnézéssel irántam, mialatt elavult teuton szavakat fejtegetek, mert azt hiszem, hogy e három szó értelmének egymással való rokonsága nem érdek nélkül való. Mind a három olyan szavakból származik vagy legalább olyanokkal van szoros kapcsolatban, a melyek fajt vagy népet jelentenek. E szavak egyike *Cyn* vagy *Kin* megvan a mai angolban is és ma is ép úgy hangzik, s jelentése is alig változott. A *Cyning* szó, rövidített alakjában *King*, vagy

egyenesen a *Cyn* főnévből ered, vagy az ezzel szorosan összefüggő *Cyne* — nemes — melléknévből, ép úgy mint a latin *generosus* a *genus*-ból, a mely, legyen szabad megjegyezni, ugyanaz a tö, mint a mi angol *Cyn* szavunk. Ne higyjük el senkinek, hogy a *King* szó rokonságban van a *cannin* — ügyes — vagy a *cunning* — ravasz — szavakkal. A ki először állította ezt, egyszerűen nem tudta az ó-angol nyelvtant.³⁷ Rokonságban van a *Cyn* és *Cyne* szavakkal, s azt az értelmet adhatjuk neki, hogy «a nemesek egyike»; vagy a ki másképen akarja értelmezni — mivel *ing* a teuton patronymikon — ekképen *Cyning*-et képezhet a *Cyn*-ből, és a királyt így népének nem atyjává, hanem magzatjává teheti.³⁸ A mi a másik két nevet illeti, *Thiudans* vagy *Theoden* és *Drihten* kihaltak nyelvünkől azzal a két szóval együtt, a melyekkel összefüggésben állanak, ép úgy mint *Cyning* összefüggésben áll a *Cyn*-nel. *Thiudans* vagy *Theoden*, *Thiuda* vagy *Theod* szóból származik, tehát *népet* jelent, és számos régi teuton névben felismerhető, a milyenek *Theodric*, *Theodberht*, *Theodbold* stb. *Drihten* vagy egyenesen a *Driht* szóból származik, a mely családot vagy társaságot jelent, vagy pedig egészen úgy, mint *Cyn* és *Cyne*, egy *driht* melléknévből; a melynek jelentése nemes vagy úri. A királyi méltóságot kifejező mindhárom név e szerint oly szavakkal van kapcsolatban, a melyek fajt vagy népet jelentenek. Valamely nép főnökére vonat-

koznak, a ki valamivel több mint csupán főnöke egy törzsnek vagy kerületnek. Már most a mi régi angol krónikáink, midőn elbeszélnek, hogy hogyan telepedtek le Kentben az első angol hódítók, Hengest és Horsa, nem nevezik őket *Cyningas*-nak, hanem *Heretogan*-nak, vezéreknek vagy hercegeknek. Csak a brittek felett aratott némely győzelem után halljuk, hogy Hengest elfoglalta a királyságot (rice), és hogy fiát, Aescet *King*-nek (király) nevezik. Wessexben az első hódítókat, Cerdicet és Cynricet, mikor kikötnek, *Ealdormen*-nek hívják; de mikor a walsiak rovására állandó uralmat alapítottak, azt olvassuk, hogy ők is elfoglalták a királyságot; és a nyugati szászok vezéreiről ezentúl mint királyokról van szó.⁸⁹ Világos tehát, hogy a Britanniában történt angol letelepedések első vezérei, mikor átjöttek, csak a *Heretoga* vagy *Ealdorman* alacsonyabb czímét viselték, s csak miután csatákat vívtak s a meghódított földön hatalmas és győzelmes telepnek élén találták magukat, tekintettek méltóknak a királyok magasabb czímére. Hihetjük továbbá azt, hogy minden hősi tettök mellett, nem tartották volna őket arra méltóknak, ha nem lett volna az a közhit, hogy az istenek véréből, Woden isteni törzséből, származnak.

Látjuk ekként, hogy a királyság, a szó szoros értelmében, mint a hercegek és ealdormanek kormányzásától különböző valami, a Britanniában lakó angolok között nem a hódítás első

pillanatában kezdődött, hanem az arra közvetlenül következő években, a hódítók első nemzedékének életében. Ugyanazt a megkülönböztetést találjuk Skandinávia rokon nemzeteinél, a melyet az angoloknál és a szászoknál. Mikor a dánok és normanok megkezdték azokat a betöréseket, a melyek Angliának északi és keleti részeiben oly nevezetes letelepedésre vittek, a vezéreknek két külön osztályát látjuk mindig megjelölve, a királyokat és a *jarl*-okat, a mely utóbbi szó ugyanaz, mint az *corl*. Ezek közül a *jarl*-ok megfelelnek az angol *caldorman*-eknek.⁴⁰ Újra szembeszökő a különbség, ha olvassuk, hogy az ó-szászokat, a szárazföld szászait, nem királyok kormányozták, hanem olyan főnökök, a kiket a mi latin íróink *satrapák*-nak szeretnek nevezni, azaz magától érthetőleg *duke*-ok vagy *caldorman*-ek.⁴¹ De legvilágosabban tüntetik ezt fel azok a különböző elbeszélések, a melyekben királyok alatt egyesült oly nemzetekről van szó, a melyek megint visszaestek ezeknek a kisebb helyi főnököknek előbbi uralma alá. Így a lombardokról Olaszországban, a kiket királyok vezettek nagy győzelmökre, azt mondják, hogy egy időre felhagytak a királyi kormányzattal, s ezt független hercegek kormányzatával váltották fel. Így a mi szigetünk nyugati szászairól azt mondják, hogy egy ízben félretették a királyi kormányzatot és hasonló módon visszaverték a független *caldorman*-ek kormányzatához.⁴² Mindezen esetekben jó volna, ha világo-

sabban tudnók, mi volt a határozott különbség a király és a *duke* vagy *caldorman* között. Annyi nyilvánvaló, hogy a király egy szorosabb nemzeti egyesülés képviselője volt, ellenben az *caldorman* mindegyik törzsnek vagy kerületnek részéről azt a törekvést képviselte, hogy magának a függetlenséget követelje. Az *caldorman* kormányzata bizonyára nem volt erőtlenebb, mint a királyé. Sőt ha visszaemlékezünk arra a különbségre, a melyet Tacitus a két állás betöltésére megkívánt képességekre nézve tett, azt hihetjük, hogy az *caldorman* fejtett ki kormányzatában erősebb hatást. De biztosak lehetünk benne, hogy az *caldorman*-t egyik esetben sem tekintették a nép zömétől oly messze állónak, mint a királyt; a király tisztét csak Woden törzséből származó foglalhatta el; az *caldorman* helye, úgy látszik, nyitva volt mindenkinek, a ki megmutatta, hogy megvannak benne azok a tehetségek, a melyekkel a férfiak vezérének bírnia kell.

A királyság ekképen törvénye lett az összes teuton törzseknek, a melyek Britanniában letelepedtek, és a melyeknek egyesüléséből keletkezett az angol nemzet. Ez az egyesülés, s ezt mindig szem előtt kell tartanunk, csak fokozatosan történt. Lépésről-lépésre, kisebb királyok vagy független *caldorman*ek elismerték egy hatalmasabb királynak felsőbbbségét. Azután egy második fokon a kisebb állam teljesen beleolvadt a nagyba. Kormányzója ekkor, ha egyáltalában folytatta ebbeli

működését, többé nem mint független, de még csak nem is mint hűbéres uralkodó kormányzott, hanem pusztán mint tisztviselő, uralkodójának, a kinek köszönte hivatalát, reája átruházott hatalmánál fogva.⁴³ A Cerdic és Cynric által a déli tengerparton alapított telep számos kisebb királyságnak és független ealdormanségnek beleolvadása következtében fokozatosan az egész britt szigetnek urává és minden angol lakójának közvetlen királyságává nőtt. Hampshire egyik zugának ealdormanje ekként fokozatosan a nyugati szászok királyává, a szászok királyává, az angolok királyává, egész Britannia császárává lett, később pedig urává egy nagy birodalomnak, a mely belenyúlik a világnek mind a négy részébe.⁴⁴ De bennünket most az érdekel, hogy a király területi uralmának fokozott növekvésével politikai hatalma ebben a birodalomban ép úgy nőtt. Az ealdormannek királylyá, a pogány királynak koronázott és felkent keresztyén királylyá való átváltozása kétségtelenül nagyban hozzájárult, hogy emelkedjék hatalomban és méltóságban azon uralkodó, a ki így minden változásnál új czimeket szerzett magának arra, hogy hódoljanak neki. De még ez nem volt minden. Már csupán a területi uralom mind nagyobb növekvése lépten-nyomon hatalmasan működik közre, hogy a király közvetlen hatalmát emelje, s még hatalmasabban fokozza a nagy tiszteletet, mely a királyi méltósághoz mindenütt fűződik. Homerosban olvasunk királyokról, a kik

közül néhányan «királyabbak», inkább királyok, mint a többiek. Így volt ez nálunk is. Az a király, a ki egész Wessex felett uralkodott, különb király volt, mint az, a ki csak Weight szigete felett uralkodott. És az a király, a ki egész Angolország uralkodója volt, különb király volt, mint a ki csak Wessex felett uralkodott.⁴⁵ Minél nagyobb a terület, mely felett valamely király uralkodik, szükségképen annál távolabb esik ő a nép zömétől; mindinkább titokzatos tisztelet takarja el, mindinkább olyan lénynek tekintetik, a ki más mint a többi ember, más még mint a többi polgári tisztviselő és katonai vezér is, bármily nagy ezek tekintélye s bármennyire kiváló a személyes jellemök. A királynak a nép zömétől való illetén elkülönítése, bizonyos körülmények között, valóságos hatalmának nem növekvésére, hanem csökkenésére vezethet. A nép szemében túlságos nagygyá és tiszteletet gerjesztővé válhatik, hogy sem a hatalmat valósággal gyakorolja, és épen nagyságánál fogva nevében kormányzó képviselőire szállhat át tényleges hatalma. Talán nagyobb tisztelettel veszik őt körül, mint a mely halandót megillet, miközben a tényleges hatalom a maior domusra száll át, vagy szétforgácsolódik a távoleső tartományok satrapái között.⁴⁵ De ha erős és politikus királyi család uralkodik oly nemzet felett, a mely egyesülni akar, nem p. dig még jobban szerteválni, a királyság területi növekedésének minden lépésével együtt nő nemcsak a

király alaki méltósága, hanem valóságos hatalma is. Az angolok királya, a ki a tizennegyedik században egész Anglia felett s közvetlenül egész Britannia felett, mint legfőbb úr uralkodott, teljesen más, mint ösatyja, a ki a hatodik században azt vélte, hogy még egy győzelem a brittek felett, a britt terület még egy részének, talán a mai Hampshire még egy hundredjének megszerzése elég nagygyá tették őt arra, hogy ealdorman címét királyra változtassa át. Egy ilyen király ízről-ízre király volt; személyes jelleme a legfontosabb körülmények egyike volt királyságának jó vagy rossz sorsára nézve. Akarata fontos tényező volt a törvények alkotásában, a melyek szerint a népet kormányozni kellett, és a méltóságoknak s hivataloknak azok közötti elosztásában, a kik alatta kormányoztak. De nem volt még kényúr, az emberek sohasem feledték el, hogy a király az, a mit a neve magában foglal, a nép képviselője, személyesítője, sarja. A nép választása adta meg neki a hatalmat, hogy őt kormányozza. Ez a választás ugyan rendes körülmények között a királyi házra szorítkozott, de ezen a házon belül nem kötötte meg valami vak engedelmesség egy különös örökösödési törvény iránt. Bármikor a királyi ház legérdemesebb tagjára eshetett, s ha a királyi háznak nem volt alkalmas tagja, szabadon az egész népnek legérdemesebb emberére.⁴⁷ És azok, a kiktől a király először nyerte hatalmát, mindig megosztottak vele annak

gyakorlásában. A király törvényeihez, adományozásaihoz, a hivatalokra való kinevezéseihez a népnek hozzá kellett járulnia nemzeti gyűlésében, a melyben az egész ország «bölcsemberei» vettek részt.⁴⁸ Azok, a kiktől hatalmát kapta, s a kik annak gyakorlásában neki az utat mutatták, elvehették tőle, ha a szükség úgy kívánta, a rája ruházott hatalmat. Ritka időközökben — mert csak ritka időközökben tanácsos ily nagy lépést tenni — élt az angol nemzet ezzel a legfőbb jogával olyképp, hogy elvette a koronát attól a királytól, a ki nem érdemelte meg. Nem szólok erőszakosságokról, vagy gyilkosságokról, vagy perekről, a melyek, noha törvényes alakjuk volt, a mi történetünkben előzmény nélküliek. Nem szólok VI. Henrik titkos haláláról vagy I. Károly nyílt kivégzéséről. A törvényes eljárás lefolyásáról szólok. Northumberlandben különösen gyakran éltek a letétel jogával.⁴⁹ De én csak ama királyoknak közvetlen és szakadatlan soráról akarok szólni, a kik a nyugati századok királyaiból az angolok királyaivá váltak. Kilencz századnak lefolyása alatt Wessexi Sigeberhttől II. Jakabig legalább hatszor élt a nemzet nagy tanácsa végső és legnagyobb hatalmával.⁵⁰ Ennek a hatalomnak legutolsó ízben való gyakorlása szükségtelenné tette gyakorlását a jövőben. A mit régi időkben a király elmozdításával lehetett elérni, ma egy a miniszter ellen irányuló bizalmatlansági szavazattal,

vagy végső esetben vád alá helyezésével lehet elérni.

De a király hatalmának növekedése mellett, a mely természetszerű következése volt a király uradalmi gyarapodásának, egy másik tényező is hathatósan közreműködött arra, hogy személyes befolyásra tegyen szert és ez majdnem még nagyobb jelentőségű volt, mint politikai tekintélye. Alattvalói nagy részének, a különösen gazdag és hatalmas embereknek nemcsak királyává, hanem fokozatosan urává is lett; alattvalói fokozatosan nemcsak alattvalói, hanem *emberei* is lettek. Ezek a kifejezések némi magyarázatra szorulnak és itt újra visszatérek Tacitushoz, kiinduló pontunkhoz. A politikai intézmények mellett, a király, a nemesek, a népgyűlés mellett, a melyek mind szorosán vett politikai hatalmak, leír egy másik intézményt, a mely magában véve nem politikai, hanem tisztán személyes viszonyon alapult, de a mely fokozatosan a legfőbb politikai jelentőségre emelkedett. Ez a *comitatus* intézménye volt, egy tisztán személyes viszony egy *ember* és ura között, a hű szolgálat viszonya az egyik, és a hű oltalmazása a másik részről. Halljuk újból legrégibb időink római nagy tolmácsának szavait: ⁵¹

«Nem szégyen a kísérek (*comites*) között megjeleni. Magában a kíséretben (*comitatus*) is van rangfokozat, a szerint, a kit követnek, s egyrészt nagy a kísérek között a versengés, hogy ki álljon legközelebb főnökükhöz, másrészt a főnökök kö-

zött. hogy kinek legyen a legtöbb és legbátrabb kísérője . . . Ha megütköznek ellenséggel, szégyenítő a főnökre, ha vitézségben fölülmulják, szégyenítő kísérőire, ha nem érik el vitézségében a főnököt. Sőt szégyenfolt egész életére, ha valaki élve tér haza a csatamezőről, a melyen főnöke elesett. Megoltalmazni, megvédeni a főnököt, saját hőstetteiket az ő dicsőségére róni, a kísérőknek legszentebb kötelességök. A főnökök győzelemért harcolnak, a kísérők főnökükért.»

Ezt írja egy második századbéli történetíró; legyen szabad ezt megtoldanom a tizedik század egy angol költőjének szavaival. A 991-diki maldoni csatát írja le, a melyet a keleti szászok vívtak Brihtnoth nevű ealdormanjuk alatt a betörő normanok ellen. Az ealdorman elesett; követői közül ketten megmenekültek, egyik az ealdorman lován. Minden szó, melyet a hű kísérőkkel mondat el a költő, a köztök és urok között fennállott személyes kötelékre vonatkozik: ⁵²

«Erre a pogány katonák levágták őt, és mind a két harczost, a kik közelében állottak, Aelfnoth és Wulfmær, mind a ketten földön feküdtek urok mellett; életökkel fizettek. Ott hullottak el a harczban; vajha ne esett volna ez meg. Csak ekkor futottak meg Odda gyermekei; Godric elment a csatából, és elhagyta a jó embert, a ki neki gyakran ajándékozott lovakat. Elugratott azon a lovon, a mely uráé volt, a csótáron. Ez bizony nem volt helyes.»

Majd thánjainak hőstetteiről olvasunk, melyeket holt teteme felett véghez vittek:

«Ott esett el a nép ealdormanje, Aethelred earl-je. Házának társai mindnyájan látták, hogy urok holtan feküdt; ekkor előléptek a bátor thánok, s a merész férfiak hevesen siettek előre: mindnyájan azt akarták, hogy vagy életöket vesszítsék, vagy a szeretettet megboszúlják.»

Ezután az egyik thán így szól:

«A thánok a nép előtt ne vessék szememre, hogy én el akartam a seregből távozni, hogy haza menjek most, mikor az én uram itt fekszik, megölve a csatában. Engem ér legjobban ez a csapás: atyámfia volt ő s uram is.»

Erre egy másik így felel:

«Mint bátorítottad te, Aelfwine, összes thánainkat szükség idején; most a mi urunk, az eorl, fekszik a földön. Bár mindannyian másokat buzdítanánk és hevítenénk a háborúra, s ez alatt legyenek nekünk fegyvereink, legyen meg a kemény szablya, a lándzsa s a jó kard.»

Erre egy másik így szól:

«Én azt ígérem, hogy innen egy tapodtat sem megyek, hanem tovább folytatom a harczot, hogy megboszúljam uramat és társamat. Ne korholjon engem egy erős hős sem szavakkal, hogy uram nélkül térek haza s megszököm a harczból.»

A történet valamivel később így folytatódik:

«Megölték a csatában korán Offát. Megtette ő azt, a mire ura is megesküdött, a midőn azelőtt

megegyeztek ő és ez, ki neki a gyűrűt adta, hogy vagy sértetlenül lovagolnak mindketten haza a városba, vagy a seregben esnek el a halál mezején s meghalnak sebeikben. Mint egy thán fekszik ott egészen ura mellett.»

Végre egy thán így szól:

«Erőnk lankad: keményebb legyen hát lelünk, tüzesebb a szívünk s nagyobb a kedvünk. Itt fekszik a porban a mi ealdormanunk, egy jó ember, megölte. Örökké jajgasson, a ki most a háborúnak erről a helyéről meg akarna szökni. Sok év nyomja a vállamat; innen mozdulni nem fogok, és uram tetemenél, e mellett a szeretett ember mellett, akarok feküdni.»

A katonai kíséretnek ez az intézménye, úgy látszik, meglepte Tacitust. Azt mondja, a személyes viszonynak ezt a nemét a germánok nem tartották megszégyenítőnek. Egy rómainak ez volt természetesen az érzése. A római polgárnak csakis az állam irányában volt kötelessége; akár felelős tisztviselő képviselte azt, akár nem felelős császár, mind a két esetben engedelmességgel tartozott a polgár az állam képviselőjének; de ebben nem volt személyes viszony az egyén irányában. A *patronatus* és *clientela* régi intézménye, a mely annyira hasonlított a germán *comitatus*-hoz, Tacitus korában máregészen kihalt, és sohasem is hatolt volt be a magas rangúak közé.⁵³ Tacitust az lepte meg, hogy a germánok között a születésöknél és hőstetteiknél fogva legmagasabban állókat nem

tekintették becteleneknek, ha egy úr személyes szolgálatába léptek. Tacitus szemében Traianus a római birodalomnak főtisztviselője volt; ő volt a római sereg főparancsnoka; de csak rabszolgáinak és felszabadítottainak volt a személyes ura.⁵⁴ A római császárságnak csak egy későbbi korában tekintették tisztességesnek a császár udvarában és háztartásában való személyes szolgálatot.⁵⁵ A teuton nemzetek között azonban a személyes viszony mindenre rányomta a jellegét; személyes szolgálat a király vagy egy más főnök iránt mindig tisztességes volt; Európa legbüszkébb nemesi egészen a mai napig megtisztelve érezték magukat, ha a császárok, királyok és más fejedelmek személye körül tölthettek be hivatalokat, a melyeket Tacitus egy római polgár méltósága alatt állóknak tartott volna. Ma már megszoktuk, hogy a szolgálatnak ezt a nemét csak királyi személyiségek körül lássuk; néhány századdal ezelőtt valamelyes ranggal bíró emberek megtisztelve érezték magokat, ha szolgálatot teljesíthettek a rangban egy fokkal fölöttük álló, de sőt saját rangjokbeli embereknek, a kik őket korban és hírben felülmúlták. A lovagot apródja szolgálta, a mestert tanítványa; és ugyanez az elv, a mely mindenünnen eltűnt, él még — s ez kétségen kívül a teuton *comitatus*-nak maradványa — a nyilvános iskoláinkban dívó rangmegkülönböztetésekben. A személyes szolgálat elvének, a *comitatus* intézményének az ősi politikai községekre

gyakorolt politikai hatása igen nagy fontosságú volt régi történetünkben. A személyes viszony idővel fölemésztette a tisztán politikait. Valamely főnök szolgálatába lépni, olyan általános szokássá vált, hogy végül az volt a hit, hogy mindenkinek «urat kell keresnie», a mint mondták, hogy az embernek magánál hatalmasabb embernek oltalmába kell magát ajánlania, helyeznie.⁵⁶ Az *ember* hűségessé szolgálattal tartozott urának (*lord*), az *úr* hűségessé oltalmazással tartozott *emberé*-nek. Maga a *lord* szó, melynek régibb és teljesebb alakja *Hlaford*, magában foglalja a jutalmat, a melylyel az *úr* megajándékozta hű emberét. A szó némileg nehezen magyarázható, de ahhoz nem fér kétség, hogy összefügg *hlaƿ*-fal, *loaf*-fal, és hogy általános jelentése: a *kenyeret adó*.⁵⁷ A mi ebben rejlik, az befolyással volt későbbi összes politikai és társadalmi viszonyaink alakulására. Első alakjában a *comitatus* intézményének semmi köze sem volt a földbirtok adományozásához. Az *ember* hűségessé szolgálatáért jutalmat várt, *kenyeret* várt urától, kinek *lord* czíme annak megadását hirdette. Természetes, hogy a jutalomnak, a kenyérnek egyik alakja sem volt annyira megfelelő s annyira megtisztelő, mint a földnek adományozása a múlt jutalmául és a jövőbeli szolgálatok föltételeképen. Ezen felül földbirtoknak katonai szolgálatok fejében való adományozása a római uralomnak későbbi napjaiban közönségessé vált.⁵⁸ Ilyen földeket természetesen nem a császár adott, mint szemé-

lyes úr, hanem a római állam, a melynek ő feje s képviselője volt. De az a szokás, hogy földeket katonai szolgálat fejében osztogattak, teljesen összevágott a személyes szolgálatnak teuton intézményével, és a kettőnek egy személyben egyesülése hozta létre azt a hűbéri viszonyt, a melynek oly jelentékeny szerep jutott a politikai és társadalmi életben az egész középkoron keresztül mai napjainkig. A föld, a melyet urától kapott embere, vagy a melyre nézve belenyugodott, hogy úgy bírja, mintha ura adományozta volna neki, lehetett a császárnak vagy a pápának valamelyik királysága, vagy a hatalmasabb szomszédnak egy-egy kisebb területe. Mind a két esetben a katonai szolgálat fejében való birtoklás *hűbér* volt és az ilyen hűbérek intézményéből támadt az úgynevezett feudális rendszer, számos jó és számos rossz eredményével. De a mióta csak létezett e rendszer, akár Angliában, akár valamely más országban, mindenütt egy régibb rendszer mellett nőtt nagyra, a melyet teljesen vagy részben elnyomott. A hűbéres birtokos, a ki földét urától katonai szolgálat fejében kapta, fokozatosan kiszorította, teljesen vagy részben, Európa legtöbb országában, az allodialis birtokost, a ki nem úgy bírta földjét, mint más ember adományát, és a ki Istenen és a törvényen kívül nem ismert magánál felebbvalót.⁵⁹ Angolországban ez a változás csak fokozatosan és szórványosan történt; a norman hódítás, azaz helyesebben a norman hódítással

uralomra jutott subtilis jogi elméletek állapították meg végleg. És mind e mellett inkább elméletben volt meg, mint tényleg. A hűbéri rendszer, a mely az ország minden részében elterjedt, és az élet minden viszonyára hatással volt, sohasem érte el Angliában a fejlettségnek ugyanazt a teljességét, mint némely szárazföldi országban.

De csak közvetve tartozik az én előadásom tárgyához a hűbéri rendszer és különösen társadalmi hatása. Nekem a *comitatus*-szal, a melyből a hűbéri viszony fejlődött, főleg más, szintén közvetett tekintetből van dolgom, abból ugyanis, hogy az miként hatott a mi legrégibb politikai intézményeinkre. A nemességnak új alakját teremtette meg, hivatalbeli és a királylyal személyes viszonyban álló nemességet, a csak születésen alapuló nemesség helyére. A *thegn*-ek nemességét alkotta meg, a mely fokozatosan kiszorította az eorlok előbbi nemességét. Minél nagyobbra nőtt a király hatalma és méltósága, annál nagyobb tiszteletnek tartották szolgálatába állani. Két eredménye volt ennek, az egyik, hogy a király szolgálása, azaz hely a király *comitatus*-ban, a nemességnak ösmertető jelvénye lett.⁶⁰ Továbbá nagyon erősítette a király hatalmát, hogy királysága főembereinek nemcsak politikai kormányzója, hanem személyes ura is volt, a kinek szolgálatához őket személyes kötelék fűzött, és a kitől földeiket, mint személyes jóakaratanak ajándékát kapták. A *comitatus* első fogalmának hanyat-

lását jelenti talán, hogy a régi *gesith* (társ) szót, a mely a Tacitus használta latin *comes* nek teljesen megfelel, a *thegn* kifejezés szorította ki, a mely szó szerint szolgát jelent.⁶¹ De midőn a személyes szolgálatot megtisztelőnek tartották, a szolga név nem volt lealacsonyító és a *thegn* kifejezés egyenlő jelentésű lett a régibb *eorl*-lal. A király *thegnei*, a kik tőle kapták földüket, s a kiket hozzá személyes szolgálat köteléke fűzött, a nemesség legfelső osztályát képezték. A kisebb uraknak, a püspököknek és ealdormaneknek *thegnei* voltak a második osztály. A nemességnek ezen fajtája kétségen kívül annyival szabadelvűbb volt, mint a születésen alapuló nemesség, mert nem zárta ki, hogy az alacsonyabb származású ember is fölemelkedjék. A *ceorl*, a közönséges szabad ember, szigorúan véve, nem lehetett *corl*, egyszerűen azon oknál fogva, mert nem változtathatta meg őseit; de *thegn* válhatott belőle, a mint ez gyakran meg is történt.⁶² De másrészt, míg az ilyen nemesség a szabad embernek megkönnyítette az emelkedést, egyúttal a szabadnak, a ki nem emelkedett fel, mindinkább súlyosbította a helyzetét. Épen azért, mert a születés akadályát nem lehet legyőzni, az bizonyos tekintetben kevésbbé boszantó, mint a gazdagság, vagy hivatal okozta akadály. A szorosan születési nemesség kiváltságain sokkal könnyebben esik meg, hogy tisztán tiszteletbeli megkülönböztetéssé hanyatlanak alá, mint azon nemesség kiváltságain, a melynek rangját a hivatalnak

biztos előnyei és az uralkodóhoz való személyes viszony támogatják.

Az első hat századnak, a mely az angoloknak Britanniában történt megtelepedése után lefolyt, iránya az volt, hogy a korona hatalmát öregbítse, a szabadok alacsonyabb osztályát elnyomja, s a születési nemességet egy a király személyes szolgálatában álló nemességgel váltsa fel. Ez annyit jelent, hogy Angolország a norman hódítás előtt, noha lassabban, mint a legtöbb más nemzet, már kezdett volt arra az útra térni, a mely a szabadság általános rombadülésére vezetett egész Európában. Az idegenek betörése, a mely egy pillanatra úgy tűnt fel, mintha Anglia szabadságát örökre megsemmisítette volna, valóssággal újjászületésére vitt, oly formákban való új megállapítására, a melyek jobban megfeleltek a megváltozott helyzetnek, s a melyek alkalmazhatóbbak voltak arra, hogy egy nagy nemzet jólétét fentartsák, mint a régi teuton községnek ama formái, a melyek a világnak azon felreeső zugaiban még lappangnak, a melyekről előadásom kezdetén szóltam. Ez az időleges rombadőlés, ez a tartós újjászületés lesz e könyv második fejezetének a tárgya. Most csak arra akarom önöket figyelmeztetni, hogy Angolország sohasem maradt valamelyes nemzeti gyűlés nélkül. Lett legyen az Witenagemót, nagy tanács vagy parlament, mindig volt az embereknek egy testülete, mely, több vagy kevesebb joggal, igényt főrmált

arra, hogy a nemzet nevében szóljon. És ne feledkezzenek meg arról sem, hogy egészen a norman hódításig, a testület, a mely igényt formált arra, hogy a nemzet nevében szóljon, maga a nemzet volt, legalább jogi elmélet szerint. Erről még körülményesebben szándékozom szólani; most csak azt a sokaknak talán új eszmét akartam önök előtt felvetni, hogy volt idő, a mikor Anglia minden szabad embere, ép úgy mint Uri minden szabad embere, közvetlen beleszólást követelhetett hazájának ügyeibe. Volt idő, mikor Angolország minden szabad embere szót emelhetett vagy megcsördithette fegyverét azon gyűlésen, a mely püspököket, ealdormaneket és királyokat választott, a mikor dicsekedhetett azzal, hogy a törvények, melyeknek engedelmeskedett, saját alkotásai, és azok a férfiak, a kik őt kormányozták, saját választottai. Ezek a napok elmúltak, s nem kell őket visszakivánnunk. Az elmúlt időknek a csatamezőn és a senatusban vívott küzdelmei megszerzték nekünk ugyanazokata jogokat, a mi időnknek jobban megfelelő alakban, mint a minő atyáink barbár szabadsága volt. De mégis jó, hogy visszatckintsünk arra a forrásra, a melyből minden ered, a mit tulajdonunk gyanánt dicsekedve emlegetünk, mindaz, a mi átszállt az általunk más földrészen alapított államokra. Dicsőítsük a derék férfiakat és atyáinkat, a kik nekünk ezt megszerzték. Lássuk a sziklát, a melynek anyagából valók vagyunk, és a helyet, a honnan előkerültünk.

A szabadság, mondja a régi költő, nemes dolog; hozzátehetjük, hogy régi is. És azoknak, kik mai, új alakjában szeretik, nincs okuk visszariadni attól, hogy kutassák korábbi alakját egészen azon első napokig, mikor a történetnek van már mondani valója atyáinknak és testvéreinknek legrégibb életéről.

II. FEJEZET.

Az első fejezetben főleg a legrégibb időknek ama politikai intézményeivel foglalkoztam, a melyekből Angliának ma is élő alkotmánya fejlődött. Ez intézmények egész fajunknak közös tulajdonai voltak és ma is élnek érintetlenül fajunk néhány kicsiny községében. Tárgyamnak második részében az a feladatom, hogy megjelöljem a nyomokat, a melyeken át kifejlődött ez az alkotmány egy olyan politikai állapotból, a melylyel első tekintetre úgy tetszik, alig függ valamiképen össze. Főszempontom az, hogy csakugyan a legszorosabb értelemben ebből az állapotból fejlődött ki. Az angol alkotmányt sohasem csinálták abban az értelemben, a melyben számos más országnak alkotmánya létre jött. Nem volt soha egy pillanat sem, a mikor az angolok politikai rendszerüket valamely okirat alakjába öntötték volna, akár mint elvont politikai elméleteknek átvitelét az életbe, akár mint egy másik nemzet elmúlt vagy fennálló rendszerének utánzatát. Vannak ugyan nagyfon-

tosságú okiratok, a melyeknek mindegyike egy-egy határkövet jelöl meg politikai történetünkben. Példa rá a *Magna Charta*, a *Petition of Right*, a *Bill of Rights*. De egyik sem kérkedett azzal, hogy valami újat ígatott törvénybe. Mindegyik csak arra tartott számot, hogy, új erővel talán és új világossággal, feltárja az angoloknak ama jogait, a melyek már régiek voltak. Valahány politikai nagy küzdelmünk volt, az angolok sohasem azt követelték, hogy új elvek jussanak érvényre, hogy új jogok ígtattassanak törvénybe, hanem mindig azt hangoztatták, hogy jobban tartassanak meg a már érvényben levő törvények, s hogy orvosoltassanak a sérelmek, a melyek azoknak meghamisításából vagy elhanyagolásából keletkeztek.⁶⁴ Mig Jánost rákényszerítették a *Magna Charta* kibocsátására, az emberek a jó Edward király törvényeit követelték. S midőn a zsarnok, kedve ellenére, rányomta pecsétjét későbbi összes törvényeinknek ez alapjára, az emberek az kívánták, hogy szigorúbban tartassék meg a *Charta*, a melyről az volt a vélemény, hogy újabb mezben csak Edward törvényeit foglalja magában.⁶⁵ Változtattunk időről-időre egyet mást, de ezekben a változtatásokban a régihez való ragaszkodás csak úgy nyilvánult, mint a haladás; a régihez való ragaszkodást a haladás, a haladást a régihez való ragaszkodás szülte. E változtatások régi elveknek új viszonyokra való alkalmazásából állottak, a régi épület gondos javításai voltak, nem lerombolása a réginek és egy újnak emelése.

Az angol törvény élete és lelke mindig a multa támaszkodott; mindig úgy vélekedtünk, hogy a mit atyáink egykor cselekedtek; fiainknak joguk van azt újra megtenni. Midőn a királyság rendei kijelentették, hogy II. Jakab trónja megüresedett, nem iparkodtak ezt a cselekedetöket az ellenállás jogának elméleteivel, vagy az emberi jogoknak tanaival igazolni. Beérték azzal, hogy háromszáz évvel azelőtt a királyság rendei II. Richárd trónját nyilvánították megüresedettnek.⁶⁶ A régi nyomokon haladva, ösatyáink bölcsességét ilyenképen megbecsülve, mindig képesek voltunk arra, hogy változtassunk, a mikor erre szükség volt, s tartózkodjunk attól, hogy változtatásokat tegyünk tisztán valamely elvont elmélet kedvéért. Így képesek voltunk haladni, bár kissé lassan is, de annál biztosabban, és ha rossz útra tévedtünk, képesek voltunk csakhamar visszafordulni. Erről az utóbbi képességről, hogy meg nem tetté tehattük azt, a mit helytelenül tettünk, bővebben akarok szólni. Azon nyomoknak megjelölésénél, a melyeken át alkotmányunk mai alakjához jutott, különösen azt akarom majd megmutatni, hogy a modern törvényhozás legüdvösebb intézkedéseivel hány meg hány esetben tértünk vissza, tudatosan vagy öntudatlanul, legrégibb időink elveihez.

Az első fejezetben azt iparkodtam bebizonyítani, mint hozták eleink magokkal Britannia szigetére azokat az ősi intézményeket, a melyek az egész teuton fajnak közös tulajdonai voltak.

Iparkodtam megmutatni, miként módosultak ezek az intézmények az idők folyamában Britannia meghódításának és a meghódításra következett eseményeknek folytán. Megmutattam, mint öregbedett a királyi hatalom a királyság területének minden egyes gyarapodásával; mint szorította vissza a régi születési nemességet egy olyan nemesség, a mely az uralkodóhoz való személyes viszonyon alapult, s mint volt ennek az a hatása, hogy megkönnyítette az alacsonyabb rangú szabad embernek, mint egyénnek, emelkedését, de mint nyomta el ezeknek a szabadoknak, mint osztálynak, helyzetét. Ez utóbbi változást, noha ez nem volt czéljok, ugyanazon változtatások idézték elő, a melyek arra irányultak, hogy a királyi hatalmat növeljék. Az állam oly viszonyai között, a mikor nem ismerik a képviseletet, a mikor minden szabad ember választó és törvényhozó, de a mikor neki, hogy választói és törvényhozói jogát gyakorolja, magának, saját személyében, kell azt gyakorolnia, a nemzet területének minden gyarapodása csökkenti azoknak a jogoknak gyakorlati értékét és a kormányzás tényleges hatalmát egy kisebb testület kezébe juttatja. Minden kétséget kizár, hogy a teutonok legrégibb gyülekezeteiben minden szabad embernek megvolt a maga helye. Kétségen kívül való az is, hogy Angolországban ezt a helyet minden szabad ember meg is tartotta a kisebb helyi gyülekezetekben, mint a *mark*, a *hundred* és a *shire* gyűléseiben.⁶⁷ Ott, a hol a mo-

dern törvényhozás egészen el nem törölte, mint erre előbbi felolvasásomban utaltam, ma is megtartotta a régi jognak némi halavány árnyékát, a mikor szavaz abban a gyülekezetben, a mely a *mark* gyülekezetének folytatása, hitközsége gyűlésében. De hogy áll a dolog a nagy népgyűlekezettel, a bölcsek gyűlésével, az egész királyság witenagemótjával? Régi emlék nem ad erről a testületről világos és határozott képet. Közönségesen csak nagy átlánosságban van róla szó, mint a bölcseknek, a nemeseknek, a nagy férfiaknak gyülekezetéről.⁶⁸ De efféle nyilatkozatok mellett találunk másféléket is, a melyekből egy sokkal népiesebb szervezetre következtethetünk. Edward királyról úgy emlékeznek meg, mint a kit «az egész nép» választott királylyá. Godwin gróf «a király és az egész nép előtt» tartja beszédét. Birói ítéleteket s más nagyfontosságú határozatokat a sereg, azaz a felfegyverkezett nép hoz. Néha egyenes említés tételik az emberek nagyszámú és népies osztályainak, mint a londoni vagy a winchesteri polgároknak jelenlétéről.⁶⁹ Világos, hogy mit kell ebből következtetnünk. A közrendűt attól a jogától, hogy az egész királyság egyetemes gyűlésen személyesen megjelenjék, s ott szavazzon — talán közelebb járok az igazsághoz, midőn azt mondom, hogy hangosan felkiáltson⁷⁰ — alakilag sohasem fosztották meg. De ez olyan jog volt, a melyet, természeténél fogva, a legtöbb ember nem igen gyakorolhatott mindig. Csakis tehe-

tős embernek állott módjában, csak jelentékenyebb ember jutott abba a kísértésbe, hogy ilyen célból hosszú útra keljen. Nem valószínű, hogy rendes körülmények között egy nagy tömeg Anglia északi részéből utnak indult volna, hogy részt vegyen olyan gyűléseken, a melyeket Westminsterben, Winchesterben és Gloucesterben szoktak tartani. Világos, hogy ezeken nem szokott más megjelenni, mint a főembereknek egy kicsiny testülete, grófok, püspökök, apátok, a királyi udvar hivatalnokai, a legjobb módú és legnagyobb befolyással bíró thegnék. De világos az is, hogy mikor a nemzetet lázba hozta valamely nagyon fontos érdek, sok ember gyűlt ott egybe, a kik rendes időkben nem jelentek volna meg. S ha a gyűlést városban tartották, mindjárt ott volt a város polgáraiban a népies elem. Innen magyarázható az a látszólag ellentétes előadás, a melylyel a gyülekezetről beszélnek, néha olyan szavakkal, a melyek egy aristokratikus testületet tüntetnek fel, máskor olyan hangon, mely egy nagy mértékben demokratikus testületről tesz tanuságot. Csakugyan ez a testület demokratikus volt a régi elméletben, aristokratikus a rendes gyakorlatban. de egy erős népies áramlat bármikor visszaállíthatta régi demokratikus voltát.⁷¹ Egy szabadon választott képviselő-testület tetteit, a nyelvnek minden megerősítése nélkül, az egész nép tetteinek nevezhetni. De egy nem a képviseleten alapuló testület tetteit sohasem lehet az egész nép tetteinek nevezni, ha

csak az egész népnek nincs elismert joga ahhoz, hogy megjelenjék a gyűléseken, noha, rendes körülmények között, csak néhány tagja is gyakorolja ezt a jogot.

Egyenesen ebből a testületből, a melynek szervezete a norman hódítás idejében nem tért el semmiképen a rendestől és egy cseppet sem változott, fejlődött a mi parlamentünk. A parlament egyik házáról még többet mondhatunk ennél: azt mondhatjuk, hogy nem csak hogy a régi gyűlésből fejlődött, hanem személye azonosságnál fogva teljesen ugyanaz. A lordok háza nemcsak hogy a witenagemótból ered, de valósággal maga az. Semmi hézagot nem látok a kettő közt. Vilmos király összehívta witanját, mint Edward király összehívta ő előtte. A hódító uralkodásának egy emlékezetes gyűlésében, a mint olvassuk, a királyság nagy emberein kívül jelen voltak testületileg Angolország földbirtokosai, kiknek száma, a hagyomány szerint, hatezerre rugott.⁷² De mintegy szabályszerűleg a nagy tanácsok a norman hódítás után ép olyan bizonytalan és ingadozó jellegűek, mint a régibb napok gemóttjai. A lordok házának szervezetében semmi titokzatosat vagy csodálni valót nem bírok észrevenni. Örökös jellegét, mint más dolgok, fokozatosan öltötte magára, inkább véletlen eseményeknek, mint valamely megállapodásnak következményeképen. S nem szabad elfelednünk, hogy a míg a püspökök megtartják helyöket a házban, a ház örökös jellege nem ter-

jed ki valamennyi tagjára. Én egyszerűen úgy magyarázom meg a dolgot, hogy az emberek két osztálya, a két legfelsőbb osztály, a grófok és a püspökök, sohasem veszítették el vagy hanyagolták el ama jogukat, a mely eleinte minden szabad ember közös joga volt, hogy megjelenhettek a gyűlésen. E mellé a két osztály mellé a király korábbi parlamenteinkbe meghívott másokat is, még pedig, úgy látszik, szép számmal a maga kedvére valókat. Hogy a királynak joga volt ekként cselekedni, nem tagadhatni; ha elvontan mindenkinek joga volt a megjelenéshez, nem kárhoztathatjuk a királyt, hogy különösen meghívta azokat, a kiknek megjelenését különösen kívánta. De ebből majdnem természetesen következett az, hogy lassanként az a vélemény terjedt el, hogy csakis az ilyen meghívás ad jogot a megjelenésre, s hogy azokat, a kik nem kaptak különös meghívást, nemsokára úgy tekintették, mint a kiknek se részök nincs a dologban, se szavok nincs hozzá. De bizonyos, hogy hosszú idő múlt el, míg az ilyen meghívónak azt a hatást tulajdonították, hogy örökös vagy legalább élethossziglan tartó személyes jogot alapít meg. A király nem hívta meg mindig ugyanazokat az embereket minden parlamentbe. A grófok és püspökök mellé mindig meghívott más világiakat és papokat, de a meghívottak sorozata, úgy a világiaké, mint a kisebb egyházi méltóságoké, parlamentről parlamentre folytonosan változik.⁷³ Hogy a személyes meghívó

kizárólagos örökös jogot alapít meg, a jogászok azon jelszavai közé tartozott, a melyek közül oly sok csúszott be alkotmányunkba. Mikor az örökös jog fogalma egyszer már gyökeret vert, ennek természetes következménye a peerségeknek patenssel való alakszerű megteremtése volt. Történeti szempontból tekintve a dolgot, egyszerűen csodálatosnak tartom, hogy valaki kételkedhetik a korona azon hatalmában, hogy élethossziglan tartó peerségeket teremtsen, vagy hogy szabályozza egy peerség viselésének vagy átszállásának módját olyanképen, a mint jónak látja,

A lordok háza e szerint, nem habozom kimondani, a régi witenagemótot képviseli, vagy inkább: maga az. E gyülekezet, melyben eleinte minden szabad embernek joga volt megjelenni, a körülmények kényszerítő erejénél fogva, lépésről lépésre, a hirtelen változásnak egyetlen egy pillanata nélkül, egészen örökös és hivatalos gyülekezetté zsugorodott össze, a melybe a korona bárkit meghívhat, s a melybe — különös, ma így tartják — a korona kénytelen annak, a kit egyszer meghívott, képviselőit is meghíni. Mint a legtöbb más dologban, az ilyen testületté való összezsugorodásnak iránya itt is a norman hódítás előtt kezdett mutatkozni, s a norman hódítás eredményei erősítették meg és állapították meg végleg. De a testületnek, a melylyé a régi gyülekezet átváltozott, sajátos működése, mint a «másik háznak», mint a felső háznak, mint a lordok házának működése szem-

ben egy képviselőházával, mindaddig nem nyilvánulhatott, míg mellette nem keletkezett egy népiesebb szervezetű második ház. Mint minden más a mi angol politikánkban, mind a két ház mintegy magától támadt. Egyiket sem teremtette valamely nagy elméjű theorista, noha nincs okunk kételkedni, hogy mind a két ház fejlődésében igen sok, minden a maga idejében, gyakorlati államférfiai bölcseségnek volt a műve. Atyáinknak nem voltak elméleteik; de olyan emberek voltak, mindegyikök a maga nemzedékében. a kiknek elég éles szemök volt, hogy lássák, mint veszi elejét a részletekben tett egyik-másik változtatás egy fenyegető veszélynek, vagy milyen közvetlen haszonnal jár az. Sőt gyakran megtörtént, hogy az a változtatás, a melyet gonosz szándékból tettek, jó végre fordult. Rendszabályok, a melyeket abból a célból hoztak, hogy a korona hatalmát öregbítsék, végül a nép jogait bővítették. Másfelől az olyan intézmények, a melyek valamikor jó és szükséges czélnek feleltek meg, néha az idők változásában kivetköztek természetökből és a jó helyett a gonosz eszközei lettek. De egyik esetben sem voltak atyáink intézményei elvont elméletek művei. Ezért maradtak életben és termettek jó gyümölcsöt. Nemzeti gyűlésünk megváltoztatta nevét és szervezetét, de testületi azonossága tovább élt meg nem szakítva. Ezért tudunk mi bármikor ujítani, a nélkül, hogy romboljunk. Franciaországban ellenben az intézmények elvont elméletek művei voltak; mind

a rosszakat, mind a jókat egyes emberek elméje teremtetten. Az angol parlament ősrégi; lépésenként fejlődött a dolgok régibb rendjéből; Franciaországban a dolgok régibb rendje teljesen elenyészett; az alap szabadon állott egy egészen új intézmény megteremtésére és a rendi országgyűlés szép Fülöp meghívására kelt életre.⁷⁴ A tizennegyedik és tizenötödik század angoljainak nem voltak elméleteik az ember vagy az egész emberiség jogairól. De valahányszor tényleges sérelmet láttak, követelték az orvoslását. A tizennegyedik és tizenötödik század francziáinak voltak olyan nagyszerű elméleteik, mint bármelyik azok közül, a melyeket a tizennyolczadik vagy a tizenkilencedik században alkottak. És már akkor megtanultak véres tetteket vinni véghez a szabadság és emberszeretet nevében.⁷⁵ Ezért nem voltak tartósak a franczia intézmények. A rendi országgyűlés csak a véletlentől függő életet tengetett századról századra, s a nagy forradalom elseperte örökre. Ezen időtől fogva semmiféle franczia intézmény, a törvényhozásnak s a végrehajtó hatalomnak semmiféle alakja nem tudta magát husz esztendeig egyfolytában bírni. Ezt a különbséget nem az okozta, mintha szárazföldi szomszédaink nagy férfiaknak vagy nemes czéloknek híjával lettek volna. Ennek egyrészt, úgy hisszük, a két nemzet veleszületett jellemének különbözősége volt az oka, másrészt az, hogy a kettőnek története más és más mederben haladt. Franciaországban a királyok fokoza-

tosan eltörölték a szabad intézményeknek minden nyomát, s a koronából tiszta önkény-uralmat alapítottak.⁷⁶ A francziáknak ezért nem maradt hagyományos alapjok, a melyre építhettek volna. Kénytelenek voltak jó vagy rossz irányban tett minden változtatásuknál újból kezdeni az építést. A mi királyaink sohasem irtották ki egészen szabad intézményeinket; találtak rá módot, hogy azokat saját céljaikra használhassák, s hogy megállapítsák a tényleges zsarnokságot a nélkül, hogy a szabadság külső alakját eltöröljék. A formák folytatták ekképen életüket, és jobb időkben újra megtelhettek lényegökkel. Mindig voltak hagyományos elveink, a melyekhez visszatérhettünk, volt hagyományos alapunk, a melyre építhettünk. Nehéz munka összeszámolni a gyülekezeteket, conventeket, képviselő-kamarákat és törvényhozó testületeket, a melyek Franciaországban támadtak és elenyésztek, míg a lordok háza és a képviselők háza életben maradtak hatalmukkal, kötelességeikkel, a koronához, a nemzethez és egymáshoz való viszonyaikkal együtt; csendben mindig változtak, de létök folytonos volt, a melyet semmi sem szakított meg.

De kiemelem újra, hogy noha az angol intézmények így majdnem egy természeti törvényhez híven fejlődtek, egyes államférfiak bölcseségét, előrelátását, hazafiságát soha sem szabad szem elől vesztenünk. Mikor a dolgok egy bizonyos állapotot elértek, volt némely embernek éles szeme, hogy

lássá, mit kell tenni ily esetben. Alkotmányunknak nincsen alapítója, de van egy férfi, a ki minden tiszteletet megérdemel, kivéve azt, a mely az alapítót illeti meg. E férfiú bölcseségének és önfeláldozásának köszönjük, hogy az angol történet olyan irányba fordult, a milyenben az utolsó hatszáz esztendőben haladt. Kétségen kívül nélküle is ebbe az irányba tért volna, a dolgok így fejlődtek volna, ha nem is lépett volna egy ember oly kiválóan az előtérbe; vagy ha ő nem támadt, támadt volna más, hogy elvégezze az ő munkáját. De ne vizsgáljuk azt, mi minden történhetett volna, elég az, hogy támadt egy ember, a ki a munkát elvégezte, hogy van egy férfi, a kinek köszönhetjük, hogy a csodálatos tizenharmadik század, mely az egész világban teremtet és rombolt,⁷⁷ nálunk a teremtés és nem a rombolás korszaka volt. Az a férfiú, a ki megadta teljesen az angol szabadságnak második és tartósabb alakját, Angolországának az alkotmányáért vívott legnagyobb küzdelmében hőse és vértanúja Montforti Simon, Leicester grófja, volt. Ha nem is nevezhetjük őt az angol alkotmány megalapítójának, legalább a képviselőház megalkotójának mondhatjuk.⁷⁸ Az ő korában kezdett az angol szabadság ujjaszületése nyilvánulni, főleg az ő műve volt, hogy az ujjaszületés nem nyomtatott el, mielőtt maradandó gyümölcsöket termett. Különösnek tűnhetik fel első tekintetre, hogy Angolország későbbi szabadságának megalapítója nem angol ember volt. Montforti

Simon, Franciaország szülötte, az őt fiául fogadó országért olyant tett, a mit szülőhazájáért nem tehetett volna meg. Hogy miért? Szülőhazája a királyok legigazságosabbjának vészhozó erényei alatt, mit mondjak, virágzott-e vagy tespedett-e? Szent Lajos uralkodott Franciaországban, Lajos, az igazságos és szent életű, a ki a jognak ösvényéről sohasem tért le, a ki megesküdött felebarátjának és nem csalta meg őt, ha ez a saját kárára is vált. Igazságos kormányzása alatt nem foroghatott fenn ok lázadásra vagy elégedetlenségre. Személyes erényeinek glóriájával övezvén a koronát, többet tett, mint bárki más, a korona hatalmának megerősítésére. Többet tett, mint bárki más arra, hogy az utat egyengesse utódainak aljas önkényuralmához, a kiknek gonosz tettei igazságos lelkét bizonyára mindennap gyötörték. Angolországban ellenben gonosz királyok következtek egymásután, a mi pillanatnyi átok, de örök áldás volt. Voltak királyaink, a kiknek keblében a hazafias érzelmeknek legapróbb szikrája sem égett, de a kiknek botorságai és szükségai képesekké tették atyáinkat arra, hogy visszahódítsák szabadságukat, mely annál inkább volt tartós, mert darabról darabra hódították vissza. Egy latin költő azt énekelte egykor, hogy a szabadság soha sem virul ékesebben, mint igazságos király alatt.⁷⁹ S így is van, de csak addig, míg maga ez az igazságos király él az emberek között. Vannak azonban idők, a mikor ahhoz, hogy a szabadságot mint minden időre

szóló örökséget megnyerjük, nagyobb szükségünk van a királyok bűneire, mint erényeikre. Angevin urainknak zsarnoksága támasztotta fel az angol szabadságot pillanatnyi sírjából. Ha Richárd, János és Henrik Alfrédhoz és Szt. Lajoshoz hasonló királyok lettek volna, Langton István pástorbotjával, Fitzwalter Róbert kardjával sohasem vezették volna Angolország báróit és népét, Lewes magaslatai sohasem látták volna Anglia szabadságának legfényesebb diadalát, az eveshami templom kövezete sohasem záródhatott volna be hazánk legnemesebb daliájának csonka holtteteme felett.¹⁸⁰

Montforti Simon életének pályája újabb történelmünk későbbi szakának legdicsőségesebb része. Hideg annak az angolnak a szíve, a ki tisztelet és hála nélkül ejti ki ezt a halhatatlan nevet. De hogy teljesen megértsük az ő művét, vissza kell térnünk valamivel az ő ideje elé, vissza kell mennünk és kutatnunk, mint készítette elő az idegen országból származott hódítók uralma a talajt az idegenből származott szabadító számára. Megmutattam, milyen volt a mi alkotmányunk a norman hódítás idejében. Ezen az alkotmányon, s ezt mindig szem előtt kell tartanunk, a norman hódítás semminemű alaki változtatást nem tett. Semminek sem volt maradandóbb hatása az angol történetnek egész későbbi folyására, mint a norman hódító személyes jellemének és helyzetének. De Vilmos nem a törvényhozás terén alkotta legfőbb művét. Legnagyobb műve az volt, hogy a régi

Angolországának még csak lazán egyesült királyságait összeforrasztotta egy eloszthatatlan testté, a melynek szétdarabolására e naptól fogva senki nem mert gondolni. De ez nem a törvényhozás terén létrejött valamely alkotással éretett el, hanem az idegen hódítás nyomásának hallgatag eredménye volt. Ugyanezt mondhatni Vilmos egész politikájáról és helyzetéről. Hódító volt ő valóban, kardjának élénél fogva király, de arra törekedett, hogy mindenben elburkolja e tényt. A koronára törvényes jogon tartott igényt; az angol nép alakszerű választásának révén jutott hozzá, s az angol primás avatta fel királyi tisztjébe. Kijelentette, hogy nem saját akarata szerint fog kormányozni, nem a maga kieszelte törvények értelmében, de elődének és rokonának Edwardnak törvényei szerint.⁸¹ A közvetlen nagy változás, a mely alatta állott be, nem törvényhozás útján jött létre, hanem csendes forradalom volt, a mely abban nyilvánult, hogy Anglia legnagyobb földbirtokai és legfőbb hivatalai megfontoltan és fokozatosan idegenek kezébe mentek át. Ennek pillanatnyi hatása az volt, hogy az angolokat saját földükön idegen hódítók alattvalóivá tette. Maradandó hatása az volt, hogy ezeket az idegen hódítókat angolokká alakította át, és hogy az angol szabadság szellemét fölkelte, mely most határozottabb és ellenszegülésre képesebb alakot nyert, mint a milyenben előbb haladt. Mi volt tulajdonképen egy norman származású földbirtokosnak a helyzete a hódításra következő

első vagy második nemzedékben? Az angol földet angol jog szerint bírta, ugyanazon módon élt mindegyik, a legfőbb rangukat kivéve, mint más angol születésű földbirtokosok; ő maga angol földön született, gyakran angol anyától; folytonosan Angolország törvényeit kellett tanulnia, követnie, alkalmaznia. Ilyen ember érzésében s még sokkal előbb nyelvében olyan jó angollá lett, akárcsak Hengest vagy Cerdic férfiágából származott volna. Semmi ok sem forgott fenn, a melynél fogva az új hódítók bármelyike is teljesen és tökéletesen össze ne kapcsolta volna sorsát új országáéval s ennek népével. Nyelve a franczia volt; de valójában sokkal nagyobb rokonságban volt az angollal, mint a francziával. Nem volt más, mint közeli rokon idegenes köntösben. A normanok dánok voltak, a kikre galliai tartózkodásuk közben némi francziás máz tapadt, és a kik Angolországba jöttek, hogy az egészen letörlődjék róluk. A valódi normanok vére Bayeuxnak és Coutancenak igazi norman kerületeiben nagyon kevéssé üt el Angolország északi és keleti része lakosainak véréből.⁸² Ha egy franczia katonát és egy norman gazdát látunk egymás mellett, mindjárt az az érzés támad bennünk, hogy a norman nem más, mint egy régen elvált rokon. Az általános benyomás, melyet tesz, az, hogy yorkshirei vagy lincolnshirei ember, a ki azt a rossz szokást sajátította el, hogy francziául beszél. Egy ilyen ember könnyen vált angollá. Egykorú íróknak világosan kifejezett állítása.

szerint, s minden azon időből fenmaradt írásbeli önkénytelen megjegyzés ezek mellett az állítások mellett szól, minden osztály, úgy a legfelső, mint a legalsó, minden ember, úgy a főnemes, mint a paraszt, elfelejtette volt a norman és az angol közötti különbséget kevéssel több mint száz évvel azután, hogy Vilmos király Angolországba jött.⁸³ Nemso-kára más okok segítették elő, hogy a földnek valamennyi fia közelebb meg közelebb huzódjék egymáshoz. A trónra új dynastia jutott, a mely női ágon angoloktól és normanoktól származtatta le magát, de a mely eredetében és érzésében sem norman, sem angol nem volt.³⁴ II. Henrik, apja révén Anjou grófja, neje révén Aquitania hercege, Normandiára és Angliára anyja igényét örökölte; de alatta úgy Normandia, mint Anglia csupán részei voltak egy tág birodalomnak, mely az Orkvey szigetektől a Pyreneusokig terült el. A nagy Henriknek hatalmas és egészében igazságos uralma alatt nem mutatkozott ezen állapotnak a legrosszabb oldala.⁸⁵ Fiai és unokája alatt Angolország teljességökben érezte a hódítás keserűségeit és áldásait. Az országot idegenek lepték el, az ó-angol származásu emberek és az első norman letelepedőknek származottai azt látták, hogy más országok fiai állanak ő felettök. Bizalmi, tiszteletbeli és jövedelmező állásokba idegen kegyeltek jutottak, s az országban mindenki ki volt téve egy még súlyosabb csapásnak, idegen zsoldosok erőszakosságának és szemtelenségének. János alatt

Normandia elveszett,⁸⁶ és Angolország lett újra az angol királynak főtulajdona. De sem János, sem Henrik nem okultak a példán. Az atyának személyes vétkei, a fiúnak személyes erényei, a mennyiben a királyságról van szó, egyformán járultak hozzá ugyanazon eredmény előidézéséhez. A király, kinek gonoszsága közmondásossá vált, a kinek környezetét mindenféle nemzetbeli, ő hozzá hasonló sivárságú emberek alkották, s az a király, a kinek legnagyobb hibája az volt, hogy nem tudott nemet mondani feleségének vagy anyjának, egyformán fejlesztették az ellenállás szellemét, közelebb hozták egymáshoz az angolokat, bármilyen volt is az eredetök, és ezzel hozzájárultak a nagy műhöz, a szabad és maradandó angol alkotmány megteremtéséhez. Hogy ilyen királyaink voltak, ezért hálások lehetünk, ha az ilyen királyoknak magoknak hálával nem is tartozunk. Személyes hálát a későbbi királyok valamelyike iránt csak akkor kezdünk érezni, midőn egy olyan király támadt, a kiben II. Henrik politikai ügyessége III. Henrik személyes erényeivel párosult, s a kiben ezek mellett meg volt az angol hazafiasság szelleme és a jog erős érzése a közügyek iránt, a mely tulajdonoknak egyik Henrik keblében sem volt meg a legkisebb szikrája sem. I. Edward, ki későbbi királyaink közül az első, a kinek angol volt a neve és a szíve, egyuttal az első, a kinek nevéhez a személyes hálának érzése fűződhetik. Idegen vérű királyaink közül ő az első, a ki alkot-

mányosjogainkon másképlendített, mint azzal, hogy kormányzata által az ellenzék szellemét élesztette.

Így történt, hogy Angevin királyainknak rossz kormányzata az ország valamennyi szülöttében a lázadás általános szellemét keltette fel az idegenek uralma ellen a királyságban. S élesztették a lázadás szellemét más módon is, a mely aligha kisebb jelentőségű, élesztették az által, hogy egyházi ügyekben egy idegen hatalom iránt kislelkű alázatosságot tanusítottak. Nem egyházi dogmákról van itt szó, igaz vagy téves voltukról; de a nemzet egyházi állása azokban az időkben történetének egyik legfontosabb része. Semmi kétség, hogy az ó-angol időkben a koronát illette meg egyházi ügyekben a fennhatóság. A király volt az egyház legfőbb kormányzója, mert a nemzetnek is ő volt a legfőbb kormányzója. Az egyház és a nemzet teljesen egy és ugyanaz volt; a király és witanja ugyanazon jognál fogva foglalkoztak egyházi kérdésekkel és rendelkeztek az egyházi hivatalokról, a melynél fogva a világi kérdésekkel foglalkoztak és a világi hivatalokról rendelkeztek.⁸⁷ A püspök és az ealdorman, a kiket ugyanegy hatalom nevezett ki, együtt ültek elől a megye gyűlésén és a gyűlés, a melyen ők elől ültek, szabadon tanácskozott mind egyházi, mind világi ügyekben. Egyike azon kevés alaki változtatásoknak, a melyek a hódító napjaiban törvényeinkben tétettek, a püspök és az ealdorman kettős joghatóságának elválasztása volt. Vilmosnak egy reánk maradt törvénye szárazföldi

példák mintájára elrendeli külön egyházi székek felállítását egyházi ügyek megvizsgálására.⁸⁸ De ennél az alaki változtatásnál fontosabb volt a hódítás gyakorlati eredménye, a mely Angliát a római szent-székkal szorosabb összefüggésbe hozta, mint a milyenben azelőtt volt. Hildebrand helyeselte a hódító vállalkozását, és a pápa, a kinek nevében Hildebrand már uralkodott, megáldotta azt.⁸⁹ Míg Vilmos élt, a királyi főhatalom sértetlenül maradt és tekintve az ő helyzetét egy meghódított országban, bizvást mondhatjuk, hogy nem élt vissza ezzel a hatalommal. De mikor a koronának, mint a nemzet képviselőjének hatalma gyengébb kezekben volt, gyakran történt e hatalommal visszaélés és gyakran vonták kétségbe. Az egyházi és polgári hatalom határai felett viták keletkeztek, holott ilyeneket a régi időkben nem lehetett hallani. S fontoljuk meg, hogy olyan igények, a melyek ma mindenképen megdöbbentőek, amaz időkben, melyeknek viszonyai a mieinktől teljesen elütöttek, semmiképen sem látszóttak oly szörnyűeknek. Sőt a papságnak ama kívánsága is, hogy bűnügyi esetekben a világi igazságszolgáltatás alól kivéttessék, egészen más színben tünt fel akkor, mint ma. Az ekként követelt kiváltság épenséggel nem szorítkozott a papságra; a népnek igen sok olyan tagjára is vonatkozott, a kik legkevésbé voltak képesek magokat megvédeni.⁹⁰ És ha azokra a borzasztó büntetésekre gondolunk, halálra vagy a halálnál is irtóz-

tatóbb testesonkításokra, a melyeket Angevin királyaink törvényszékei könnyen szabtak nagyon csekély vétkekre, megérthetjük, hogy az emberek szívesen látták a püspökök törvényszékeit, a hol a legsúlyosabb büntetések a deres és a börtön voltak. Azokban a harcokban, a melyek a korona és az egyház között folytak, rőt Vilmostól II. Henrikig a nép érzelve mindig az egyház felé fordult.⁹¹ Nincs okunk ezen csodálkozni, mikor a clarendoni határozatok között, a melyeket Henrik király erőszakkal iparkodott érvényre juttatni, s a melyeket Tamás érsek ellenzett, olyant találunk, a mely megtiltotta, hogy a paraszt pappá szenteltesse urának beleegyezése nélkül. Azaz elzárta a legalsó osztály elől az egyedüli utat, a melyen ez némileg remélhette, hogy tiszteletet és tekintélyt adó állásokhoz juthat.⁹² De János uralkodásától kezdve ez az állapot megváltozott. Egy idegen hatalom lépett közbe, a mely akkoráig beleavatkozott ugyan már, de nagyon kevésbé, Angolországnak szorosan vett belügyeibe, és a mely, a mennyiben beleavatkozott, általában a népnek fogta pártját. János uralkodásának későbbi napjaiban és III. Henriknek egész uralkodása alatt a pápát a királylyal látjuk szorosan egyesülten szemben az angol egyházzal és az angol nemzettel. Utoljára akkor tett a pápa Angolországért jót, mikor III. Incze Langton Istvánt küldte nekünk.⁹³ Ezentúl mindig szövetségben találjuk a pápát és a királyt,

hogy támogassák egymást elnyomásaikban és sarcolásaikban. A pápai hatalom mindig készen állott, hogy a korona segítségére siessen, mindig készen állott, hogy egyházi büntetéseket szórjon az angol szabadság daláira. A magna chartát beárulták Rómának, ugyanezt tették szerzőjével, a hazafias primással.⁹⁴ Simon gróf kiátkozottan halt meg; de az angolok szemében Róma átkai nem akadályoztathattak meg egy angol grófot, hogy ne tegyen számos csodát,⁹⁶ a mi, azt hiszem, meglehetősen meggyőző érv a mellett, hogy Róma püspökének nincs az angol királyságban fennhatósága. A királylyal és pápával szemben az egész nemzet egyesült; a papok és a világiak, a nemesek és a közrendűek, a norman születésű és az ó-angol származású férfiak mindnyájan szembeszálltak a király idegen kegyeltjeivel és Róma támadásaival. A kornak történetírói, a kik mindnyájan papok, a legtöbbben barátok voltak, mind a nép pártján állottak. Főpapok, mint István primás, mint lincolni Grosseteste Róbert és worcesteri Cantelupe Walter élén állottak a jó ügynek; a két utóbbi a hazafias grófnak legbensőbb barátai és tanácsadói közzé tartozott.⁹⁶ Látszik, mint tűntek el régi megkülönböztetések és régi ellenségeskedések, mint egyesültek e föld fiai egy zászló alatt, mikor olvassuk azt a levelet, a mely felfedi a római szentszék visszaéléseit, és a melyet nem kisebb testületnek, mint az angol királyság egész nemességének, pap-

ságának és közrendüinek nevében küldtek meg a szent-székeknek. Ebben a levélben, mely határozott és igazi angol okirat, s a melyet egy történetíró, a ki jól ismerte becsét, fenntartott számunkra, írói kijelentik, hogy mivel a nemeseknek, a papságnak és a közrendűeknek, a kiknek nevében e levél szól, nincsen közös pecsétjük, okiratuk hitelesítésére London városa pecsétjét kérték kölcsön.⁹⁷

Ez az utolsó tény visszavisz engem arra, a miről már jóval előbb szoltam, a mit, talán úgy tetszik, mintha már el is felejtettem volna, de a mi, igazában, folyvást szemem előtt lebegett, visszavisz azokhoz a határozott alkotmányos reformokhoz, a melyeket Montforti Simon grófnak köszönünk. Hogy egy okiratnak, a mely azt vallotta, hogy az egész nemzet összes osztályainak nevében szól, hitelesítésére London városa pecsétjét találták legalkalmasabbnak, ez mutatja, hogy milyen politikai fontosságot tulajdonítottak e városnak amaz időben. De London ebbe a helyzetbe csak mint egy fejlődő osztály legnagyobb tagja jutott, mint a legelső Angolország városai között. Simon grófnak nagy műve most már az volt, hogy ezeknek a városoknak meghatározott helyet jelöljön ki, mint a politikai testület egyik elemének. Legyen szabad lépésről-lépésre kísérem, mint végezte el e nagy munkát. Ha visszatérünk a tizenharmadik századba, olybá tekinthetjük a régi teuton alkotmányt, mint a mely teljesen elenyészett. Nehány elmosódott nyomát, igaz,

megtalálhatjuk itt is, ott is, a tizenkettedik század folyamában, mint mikor István és Matild háborúiban mind a két fél elismerte a londoni polgárok ama jogát, hogy van szavuk a király választásánál.⁹⁸ De a rendes nagy tanács, a régi mycelgemótnak vagy witenagemótnak egyenes ágon le származott képviselői, egy a lordok házából nem nagyon elütő testületté volt összezsugorodóban. Szervezete, mint már rámutattam, sokkal ingadozóbb volt, s nem volt olyan szorosan az örökösödésen alapuló, mint a jelenlegi testületé, de majdnem épen olyan távol volt attól, hogy csak valami képen is népképviseletnek mondhatnók. A magna charta biztosítja a nemzet és a nemzeti gyűlés jogait a korona önkényes törvényhozása és önkényes adókiivetése ellen. De nem tesz semmiféle változtatást magán a gyülekezethez szervezetén. A főbb bárókat személyenként hívták meg, a kisebb hűbéreseket a Domesday «*landsittende men*»-jének képviselőit általános meghívókkal.⁹⁹ A magna charta, egyszerűen, jogokat biztosító törvény, de nem az, a mit modern kifejezéssel reform-bill alatt értünk. János és Henrik uralkodása alatt azonban egy népies elem erősen egyengette magának az utat a nemzeti gyűlésekbe sokkal gyakorlatibb módon. A közrendűnek az a joga, hogy személyesen megjelenjék, már régóta csak puszta árnyék volt; a közhűbéresnek eme joga szintén mindinkább elvesztette gyakorlati jelentőségét; helyökbe egy azokban az időkben

gyakorlatibb jog lépett: az ő nevökben eljáró képviselők választásának joga. Mint Angliában valamennyi többi dolog, ez a jog is fokként fejlődött, majdnem azt mondhatnók, mint szerencsés véletlenségek sorának eredménye. Mind János uralkodása alatt, mind Henrik uralkodásának első felében több példára találunk, hogy minden grófságból meghivattak lovagok.¹⁰⁰ Ez az eredete megyei tagjainknak s a címnek, a melyet még ma is viselnek, mint a megye lovagjai. Itt kezdődik a nép képviselte, mint különböző a nép személyenkint való összejövetelétől; de nem kell hinnünk, hogy a kik először hívták őket meg, azoknak bármi öntudatos elméleteik lettek volna a népképviseltről. Az első czél bizonyára pénzügyi volt; biztos és alkalmas módja volt ez a pénzszerzésnek. Azt az eszmét, hogy az embereknek kis számát hívják egybe, hogy az egész helyett cselekedjék, kétségen kívül a birói eljárásoknak, a különböző nemű küldöttségeknek és bizottságoknak gyakorlatából vették, a melyekben szokásos volt, hogy néhány kiválasztott ember tett esküt az egész megye vagy a kerület helyett. Nem szabad megfeledkeznünk róla, noha olyan dolog, a melynek bővebb kifejtésére e helyen nincs időm, hogy birói és parlamenti intézményeink egymással szorosan összefüggenek; hogy mind a kettő az ősi gyülekezetekből eredt; hogy dolgok, melyek ma annyira nem hasonlítanak egymáshoz, mint népies esküdtszékeink és a lordok házának

birói hatalma, tulajdonképen töredékei annak a hatalomnak, a melyről Tacitus azt mondja, hogy az ősi gyülekezetek gyakorolták. Csak fokozatosan lettek a bírónak, esküdteknek, tanúnak és törvényhozónak teendői azokká az élesen megkülönböztetett teendők, a melyek ma.¹⁰¹

Ekképen az alsóház csiráit, a mint várhattuk, tagjainak azon osztályában találjuk, a mely leginkább van összefüggésben a már megalakult felsőházzal. Idáig az alkotmány fejlődése a véletlenre bízva, szokott útján haladt. Minden lépés előre, bármilyen jelentéktelen volt is, kétségen kívül egyes ember éles eszének volt műve, ha nem is volt vele egyéb célja, mint valamely pillanatnyi előny megszerzése. De most érünk ahhoz a nagy változáshoz, ama nagy parlamentáris reformhoz, a mely nem hagyott semmi más feladatot a későbbi újítóknak, mint azt, hogy a részletekben javítsanak. A hazafias grófnak ahhoz a nagy tettehez jutunk, a mely népkamaránkat valóban népkamarává tette. A lovagokból, megyei tagokból álló ház aránylag aristokratikus testület lett volna; kimaradt volna belőle a nemzetnek egyik legegészségesebb, legizmosabb és a haladásra leginkább képes eleme. Mikor a lewesi ütközet után Simon gróf, a ki ekkor a királyság ura volt, — a király az ő kezében volt, — összehívta híres parlamentjét, meghívott oda nemcsak két lovagot minden megyéből, hanem két-két polgárt minden városból.¹⁰² A gróf régóta ismerte a

növekedő polgári elemnek jelentőségét és becsét korának politikai társadalmában. Mikor pályájának egyik korábbi szakában Gascogne kormányzója volt, Angliába visszatértekor felelnie kellett Bordeaux érsekének és a vidék nemeseinek ellene felhozott vádjaira. A gróf azzal felelt, hogy Bordeaux városa pecsétjével hitelesített írással állt elő, a mely őt a legnemesebb jelleműnek mondta.¹⁰³ Mint Gascogneban történt, úgy történt Angliában. A gróf mindig újitó volt, a ki maga elé azt a czélt tűzte, hogy a tényleges sérelmeket orvosolja, hogy szembeszáll a király kegyeltjeivel, s véget vet a pápától és a királytól eredő nyomásoknak. Ámde első lépését a reform útján tisztán aristokratikus alapon tette. A nemzet sérelmeit csak nemes társainak segítségével kísérelte meg orvosolni. Lépésről-lépésre tanulta meg, hogy az igazi reform nem szorítkozhatik ilyen szűk térre, és lépésről-lépésre vonta maga köré legelőször a megye lovagjait, s végül azt az osztályt, a melynek az ő előbbi megpróbáltatásában annyit köszönhetett, a városok polgárait. Ők az egész küzdelemben állhatatosan az ő oldalán állottak; London olyan szilárdul állt az ő ügye mellett, mint azelőtt Bordeaux, és polgárai Lewesnek dicsőséges napján a gróffal küzdtek, szenvedtek és arattak diadalt.¹⁰⁴ Azt az osztályt, a mely ő érte és a közérdekért annyit tett, egy bátor és szerencsés újitással felhívta, hogy foglaljon helyet a nemzet tanácskozásaiban. Simon gróf parlament-

jében 1265-ben jelentek meg a népies kamarának még ma is meglevő elemei, a lovagok és a városok polgárai, először egymás mellett. Így alakult meg a királyságnak ez az újonnan fejlődött rendje, a mely lépésenként a leghatalmasabb tényezővé vált, az országgyűlés képviselőháza.

Ilyen ajándékot kapott Angolország legnemesebb daliájától és vértanújától. Nem szabad különösnek hangzania előttünk, hogy legnemesebb daliája és vértanúja idegen születésű volt. Dicsekedünk vele, hogy foglyainkul ejtettük meghódítóinkat, és hogy olyan hűséges hazafiakká tettük őket, a milyenek magunk vagyunk. A miképen a hódítókkal bántunk, úgy bántunk a békés letelepedőkkel is. Későbbi napokban szívesen fogadtuk az elnyomásnak és üldözésnek minden áldozatát, a flandriaiakat, a hugenottákat és a pfalziakat. És a mit szívesen láttunk, azt elsa-játítottuk és magunkévá tettük, s ekként angol sajátságainkat erősítettük mindazzal, a mi idegen országokban a legkülönb volt. Így angol származású embereink mellett tisztelettel adózhatunk más országból származó azon férfiaknak, a kik azt tették Angliáért, a mit a fiú édes anyjáért. A dán Knut bennszületett királyaink legkiválóbbjai közé sorakozik. Aostai Anzelm bennszületett főpapjaink legkülönbbjei közt foglal helyet. És így bennszületett grófjaink legkiválóbbjai közé sorozzuk Simonnak, az igazságosnak, dicső-

séges nevét. Egy idegen, de olyan idegen, a ki azért jött partjainkra, hogy földeket és méltóságokat követeljen, a melyek törvényes öröksége voltak, vált vezetőnkké másfajtajú idegenek ellen, azon kalandorok ellen, a kik annak a királynak udvarában hemzsegték, a ki hátat fordított saját népének. Angolország első nemese, a királynak sógora, nem hercegekkel vagy nemesekkel, hanem az egész néppel kapcsolta össze sorsát. Életében Angolország őt vezetőjévé választotta, halála után pedig mint vértanuját tisztelte, imádta. Azokban az időkben minden érzésnek a vallás adott szint; a hazafit, a ki a jogért és a szabadságért szállott síkra, egy sorban tisztelték azzal, a ki hiteért szenvedett. Utczáinkon és tereinken későbbi napjaink kiváló férfiainak szobrait állítjuk fel; Peel, Herbert, Lewis és Cobden bronzban vagy márványban élnek még közöttünk. Azokban a napokban a tisztelet az államférfiak iránt nem különbözött a tisztelettől, melylyel a szentnek adóztak; Waltheofot, Simont és lancasteri Tamást¹⁰⁵ mint Angliának szent védőit dicsőítették és azt tartották, hogy ereklyéik csodákat művelnek, sírjoknál pedig szintén csodák történnek. Három nyelven versengtek a költők annak a férfiúnak dicsőítésében, a ki a jogért harczolt és szenvedett, és Simonról, Angolország védőjéről a csatamezőn és a senátusban, azt tartották, hogy még jobban védi meg a mennyben, a melyből, atyáink meggyőződése szerint, Róma átka sem bírta őt kizárni.¹⁰⁵

A vértanúságot szenvedett gróf munkájának különös sorsa volt. A gróf személyes pályája hamar félbeszakadt, politikai művét tökéletességre vitte egyik vetélytársa és rokona, a ki majdnem olyan tiszteletet érdemel, mint ő maga. Evesham mezején Simon meghalt és Edward diadalt aratott. De Edwardnak jutott Simon köpönyege, a haldokló a győzőnek átadta a fáklyát, a mely az ő kezéből kiesett. Egy pillanatra úgy látszott, mintha műve elveszett volna, meghalt volna vele együtt; néhány éven át az országgyűlések nem a fogoly Henrik meghívóinak megfelelő nagygyűlések mintájára hívtak egybe. De ez a minta élt még az emberek lelkében és a nagy Edward bölcsességével csakhamar belátta, hogy nagybátyjának adományát nem vonhatja meg tovább népétől. Simon parlamentjének mintájára hívtak össze az országgyűlések meg nem szakított sorrendben Edward napjaitól mind a maiakig.¹⁰⁷ Simon neve mellett magának Edwardnak és azoknak a férfiaknak neveit tisztelhetjük, a kik neki ellenálltak. Norfolk-i Bigod Rogernek és herefordi Bohun Humfreynek köszönjük a munka betetözését¹⁰⁸. Angolország parlamentje alakjának teljes tökéletességét érte el ekkor és hatalmának legelemibb, de nem a legkevésbé fontos része nyert ekkor teljes elismerést. Angolországnak királya nem követelhetett az angoloktól semminemű olyan adót vagy adományt, a melybe a lordok és a közrendűek szabad akaratukból nem egyeztek bele.¹⁰⁹

Ennélfogva azt mondhatjuk, hogy első Edward idejében az angol alkotmány nagyjában végelegesen öltötte magára azt az alakot, a mely azóta sajátja. Azokat a csirákat, a melyekből a királynak, lordoknak és közrendűeknek intézménye kifejlődött, régibb hazánkból hoztuk magunkal nyolczszáz évvel ezelőtt. De Edward király ideje óta a királynak, a lordoknak és magoknak a közrendűeknek majdnem ugyanazon formában, majdnem ugyanaz a szorosan meghatározott törvényes hatalmuk van, mint mai napság. Az angol szabadságnak valamennyi nagy elve már akkor állapodott meg erősen. Igaz, hogy nagy a különbség Angolországának első Edward alatti és mai politikai viszonyai között. De a különbség az alkotmánynak sokkal inkább gyakorlati hatásában nyilvánul, mint külső alakjában. A változások, a melyek történtek, nagy számúak; de ezeknek a változásoknak nagy része nem törvény alakjában jött létre, hanem mint hallgatag változás, melynek fokozatos érvényesülése számunkra írott törvényünk mellett conventionalis alkotmányt teremtett. Némely változás egyszerűen a részleteken tett javítás; másokat azért ígtattak törvénybe, hogy világosabban fejtsék ki vagy jobban biztosítsák azoknak a jogoknak gyakorlását, a melyeket senki sem tagadott. De általánosságban szólva és nem véve tekintetbe a conventionalis fogalmaknak ama fontos osztályát, mely sohasem öltötte magára írott törvény alakját, az

angol alkotmány főelemei úgy állanak fenn ma is, a mint akkor megállapítottak. Ez időtől fogva az angol alkotmány története nemcsak annak vizsgálása, akármilyen érdekes és tanulságos is ez, a mi már eltűnt, hanem annak, a mi még él, olyan törvényeknek vizsgálása, a melyek, ha csak el nem töröltettek, alakilag még ma is a jog teljes erejében vannak. Az angol történet, mely első Edward uralkodásáig szorosan a régiségek kutatóinak birodalma, első Edward uralkodásával a jogtudósok birodalmává válik.¹¹⁰

Az angol alkotmányt tehát — tudni kell természetesen, hogy minő értelemben mondom — a tizenharmadik század végén teljes kifejelettségében találjuk és azt látjuk, hogy ezen alakjában Montforti Simon grófnak és első Edward királynak a műve. Vannak már most egyes részek, a melyekben alkotmányunk végleges alakja különbözik a szárazföld legtöbb hasonló alkotmányának formáitól. A középkorban a nemzeti vagy tartományi gyűlés többnyire a rendek gyülekezete volt. Ez annyit jelent, hogy a nemzet mindazon osztályainak képviselőiből állott, a melyeknek politikai jogaik voltak. Ezek a legtöbb országban hárman voltak, a nemesség, a papság és a közrendűek. A három rendnek neve, azaz nemesség, papság és közrendűek ép olyan ismeretes Angliában is, noha e három kifejezés jelentése Angliában nem kevésbé tér el attól, a mit rajtok másutt értettek. Angliában, az Eorlas régi napjait kivéve, sohasem

volt olyan nemesség, a milyent ez alatt a kifejezés alatt más országokban értenek. Másutt a nemesek egy külön osztály voltak, a melybe felemelkedni nem volt talán teljességgel lehetetlen azoknak, a kik alatta állottak, de a melyből kimaradni bármelyik tagjának teljességgel lehetetlen volt. Akármilyenek voltak a nemes kiváltságai, kiterjedtek valamennyi gyermekére s ezek gyermekeire örök időkre. Némely országban ily módon a nemes címek valamennyi származékát megilletik, így például a herczeg valamennyi gyermeke herczeg. Franciaországban s a legtöbb más országban, a hol a rendek intézménye állt fenn, a nemesek rendje a nemzeti gyűlésben, akár ebben akár abban az alakban, a nemesek osztályának mint külön testületnek volt képviselője. Hogy mennyire különbözik ez a lordok házatól, felesleges bővebben fejtegetnem. Szorosan véve, ismétlem, nincs nemességünk. A felső ház üléseire a születés és nem választás vagy kinevezés útján jutni, de azoknak gyermekeit, kik ezeket a helyeket elfoglalják, semminemű politikai kiváltság nem illeti meg. Maga a peernek legidősebb fia, a jövő peer, is közrendű, míg atyja él. Bármilyen címeket visel, ezek pusztán udvariassági címek, a melyek semmiféle olyan politikai kiváltsággal nem járnak, a mely a közrendűt meg nem illeti. Sőt még feljebb is így van. Miként a peer gyermekeit, magának a királynak ifjabb gyermekeit sem illeti meg semmiféle különös előny. A király

nejének, legidősebb fiának, legidősebb lányának, legidősebb fia nejének biztosít a törvény különös kiváltságokat. Többi gyermeke egyszerű közrendű, ha csak atyjok nem találja jónak felemelni őket, mint a hogy bármely alattvalóját felemelheti, a peerség rangjára.¹¹¹ Nincsen talán alkotmányunknak egy fontosabb és jótékonyabb vonása sem, mint ez, a mely minden rangot egymáshoz fűz, és a mely elejét vette annak, hogy bármely időben egy nemesi kaszt átka alatt nyögjünk. De ez az éles különbség a mi alkotmányunk és a legtöbb más országé között tisztán hagyományos. Nem mondhatjuk, hogy bármely egyes ember vagy bármely gyülekezet törvénybe iktatta. Könnyű azonban látni, hogy az a tény, hogy Angliában nemzeti gyűléseink sohasem szakadtak meg, ha alakjokat meg is változtatták; továbbá, hogy bennök a szabad emberek abbeli jogát, a melynél fogva ott személyesen megjelenhettek, sohasem törölték el; végre, hogy a király megőrizte azon jogát, melynél fogva azt, a kit akart, különösen meghívhatta, mind hozzájárult egy kizárólagos nemesi kaszt fejlődésének meggátolásához. Az aristokratikus érzés, a születésre való büszkeség kétségen kívül nagyon erős volt minden időben. De tisztán csak érzés volt, a mely nem alapult semmiféle törvényen. A korona mindig nemesi rangra emelhetett bárkit; de az ekként adományozott nemesség a családnak mindig csak egy tagját illette, a peerségnek tényleges viselőjét.

Minden időben valamennyi rang házasodhatott egymás között; valamennyi hivatal nyitva volt minden szabad ember előtt és Angliában sohasem voltak. mint Németországban, egyházi alapítványok, a melyeknek csak nemesi származásuak lehettek tagjai.

A második rendnek, a papságnak, helyzete szintén nagyon eltért attól, a milyen más országokban volt. Tényleg, a papság politikai helyzete első Edward óta bizonyos tekintetben folyvást nagyon egyenlőtlen és változékony volt. Másutt a papságnak képviselői, csakúgy mint a nemességéi, az országgyűlésnek külön rendjét alkották. Angolországban a főpapoknak a lordok házában volt ülésök, a melyet a püspökök még ma is elfoglalnak. De volt e mellett *convocatio* néven egy rendkívüli testület, a melynek jellege folyvást ingadozott az egyházi zsinatnak és a királyság egy országgyűlési rendjének jellege között.¹¹² A papságot még ma is összehívják minden parlamenttel együtt és egészen II. Károly uralkodásáig egy határozottan parlamenti teendőt végezett, a melyet megvontak tőle a nélkül, hogy erre nézve törvényt hoztak volna. Edward király napjaiban gyökeret vert alkotmányos nagy elveink egyike az volt, hogy csak azok szavazhattak meg valamely adót a királynak, a kiknek azt fizetniök kellett. Csakhogy hosszú ideig a lordok és a közrendűek külön adóztatták meg magokat, és *convocatio*jában a papság szintén külön adóztatta

meg magát. S míg erről a jogról le nem mondott, egyházi javadalom nem adott az alsóház tagjainak választásánál jogot szavazatra.¹¹³

A közrendűek is olyan nevet viselnek, a melynek egészen más jelentése volt Angliában, mint egyebütt. Az a szokás, a melynél fogva a megye lovagjai és a városok polgárai külön házban gyűltek össze, akármi volt is az eredete, akár valamely megállapodásnak volt az eredménye, akár szerencsés véletlen szülte, nem kevésbbé volt üdvös, alkotmányunk teljes kifejlődéséhez nem kevésbbé volt szükséges, mint az a szokás, a mely szerint a peer gyermekeinek egyszerű polgároknak kell lenniök. A legtöbb más országban azoknak az embereknek osztálya, a kik mint a grófságok képviselői küldettek az országgyűlésbe, a megye lovagjai, a nemesek rendének lettek volna tagjai. Franciaországban a *nobleman* és *gentleman* szavak egy és ugyanazt jelentették, egy kizárólagos nemesi kaszt tagjait. A közrendűek, a harmadik rend, egyedül a kiváltságos városok polgáraiból állottak.¹¹⁴ De Angolországban a középső osztály nem szorítkozott a városokra, kiterjedt az egész országra egy kisebb gentry és egy gazdag földművesség alakjában. Ez az osztály, a kisebb földbirtokosok osztálya, hosszú időn át volt az ország ereje, és képviselőinek a városok képviselőivel egy külön házban való egyesülése a legszerencsésebb eredményeket idézte elő. A másikkal való szövetkezés mindegyik

osztályba erőt öntött, és a polgárok osztálya az által, hogy a földbirtokos gentryvel egyenlő feltételek mellett egyesült, olyan tekintélyre tett szert, a milyenhez máskülönben sohasem jutott volna. Szóval az, hogy a szabad embereknek ezen két, de sőt, a papságnak és a tényleges peereknek kivételével, valamennyi osztálya egyesült, a peer legidősebb fiától a legkisebb szabad birtokosig vagy polgárig, az alsó házból csakugyan az egész nemzetet és nem a nemzet valamely egyes rendjét képviselő testületet teremtett.

Jegyezzük meg újra, hogy a kormányzatnak az az alakja, a melyet politikai írók *bicamerális*-nak neveznek, azaz, a melynél a törvényhozó gyülekezet két kamarából vagy két házból áll, az angol történet egy véletlen eseményéből keletkezett. A kormányzat ezen két alakjának előnyeiről nagyban folyik ma a vitatkozás, de mind a két vitatkozó fél elismeri, hogy csak az egy és a két kamara között lehet választás, egyik sem javasol hármat vagy négyet.¹¹⁵ Csakhogy a legtöbb szárazföldi rendi testület, a mint láttuk, három házból állott; Svédországban, a hol a parasztok, a szabad kisbirtokosok, elég jelentékenyek voltak, hogy nekik a nemesség, papság és a polgárság képviselői mellett külön képviselőik legyenek, a legújabb időkgig négy volt.¹¹⁶ A mi parlamentünknek két háza lett, nem mintha ismerték volna e rendszer előnyeit, hanem mert nem tartották lehetségesnek, hogy Angliában a papság mint az ország-

gyűlés rendes tagja olyan működést fejtson ki, mint a milyent másutt kifejt. Visszariadt a teher-től, vagy a világi törvényhozást az ő hivatásával meg nem férőnek tartotta. Így, a helyett, hogy a papság, mint Franciaországban, a törvényhozás-nak külön tagja lett volna, a mi parlamentünk-nek két háza lett: a lordoké és a közrendűeké, a melyeket a parlament egyházi árnyékának egy neme kísért az egyházi *convocatio* két házának alakjában. Ekképen az angol parlamentben minden gyakorlati feladatra nézve csak két rend volt, a lordok és a közrendűek. Ennélfogva ez a kifejezés: a három rend, a melynek Franciaországban volt értelme, értelmetlenné lett Angliában. Ha évszázadokon át tekintünk vissza, sem találjuk a papságot, mint külön rendet; legfőbb tagjai közül némelyek a lordok rendébe tartoztak, a többiek pedig a közrendűekhez. Innen eredt az a Hosszú parlament idejéből való közönséges, de megfejthető hamis felfogás, a «három rend» kifejezésének értelméről. Az emberek folyvást úgy használják ezeket a szavakat, mintha velök azt a három elemet értenék, a melyek között a törvényhozás hatalma megoszlik, a királyt, a lordokat és közrendűeket. De rend alatt az embereknek egy osztályát, karját vagy rangját értjük, mint a lordokat, a papságot vagy a közrendűeket. A király nem rend; mert nincsen királyi osztály vagy kar; a király *egy* személy, a ki mint király egyedül áll. A helyes kifejezés tulajdonképen ez volna: a

király és a királyságnak három rendje. De Angolországban, a mint már bebizonyítottam, e kifejezésnek nincsen értelme, minthogy igazában csak két rendünk van.²¹⁷

Angliában tehát nem volt nemesi rendünk, mint a néptől különálló osztály, hanem volt az örökös és hivatalos lordokból álló felső házunk, s ezeknek kiváltságai tisztán személyesek voltak, és gyermekeiknek nem voltak egyéb politikai jogaik, mint más embereknek. Püspökeinknek s egynémely más egyházi méltóságainknak volt ülésök a felső házban, de nem alkotott ott a pap-ság külön rendet, a melynek a törvényhozásban külön szavazata lett volna. Alsóházunk, mely névleg alsó volt, de a mely a tényleges hatalomra nézve fokozatosan felsővé volt növekvőben, mindinkább nemcsak a kiváltságos városok lakosait, hanem az egész nemzetet képviselte, csupán azokat kivéve, a kik a felsőházban örökös vagy hivattal járó ülést foglaltak el. Hogy egy ilyen gyűlekezetnek lassanként magához kellett vonnia az állam tényleges hatalmát, a dolgok természetében volt; de ez mind csak fokozatosan történt. Kevés dolog érdekesebb parlamentünk történetében, mint az a mód, a melyen a két ház a legtöbb esetben együtt munkálkodott. Nem szólok az újabb korról, de olyan időkről, a mikor a két ház csakugyan egyenrangú két hatalom volt az államban. Annak a hatszáz évnek folyamában, a melyekben a két ház egymás oldalán folytatta

életét, komoly viták nagyon ritkán támadtak közöttük, és a melyek előfordultak, általában alaki kérdésekben vagy magának a két háznak tagjait érdeklő kiváltságok ügyében keletkeztek, nem pedig oly kérdésekben, a melyek az egész nemzetre voltak nagy jelentőségűek.¹¹⁸ Egy ideig az alsóház követte a felsőház vezetését, azután lassankint átvette ezt a vezetést; de nyílt és erőszakos szakadás csakugyan ritka volt a két ház között. Simon gróf napjaitól kezdve mind a parlamentnek, mint egésznek hatalma, mind az alsóháznak különös hatalma folyvást növekedőben voltak. A tizennegyedik század parlamentjei mind azzal a hatalommal éltek, a melylyel parlamentünk ma is él, sőt olyannal is, a melynek gyakorlásától a jelenkor parlamentjei visszariadnak. Azaz azon napok országgyűlései kénytelenek voltak vagy közvetlenül megtenni, vagy érintetlenül hagyni olyan dolgokat, a melyeket a politikai conventionalitás fejlődése következtében egy jelenkori parlament közvetve tud megtenni. A régi országgyűlések a király minisztereinek elbocsátását követelték; személyes háztartását ők rendezték; az ő királyi tekintélyét bizottságra ruházták át; ha szükség volt rá, éltek végső és legnagyobb hatalmukkal és megfosztották őt királyi tisztétől. Ezekben az időkben a kormánynak, a politikának változása, egy rossz miniszternek elmozdítása és jobbnak az ő helyébe való állítása nem történhetett meg a király és a parlament között folyó nyílt küzdelem

nélkül; gyakran nem történhetett meg anélkül, hogy talán csak a miniszter, talán maga a király is ne jusson fogságba, börtönbe, s ne veszítse el életét. Ugyanazt az eredményt az alsóház ma bizalmatlansági szavazattal érheti el, gyakran még e nélkül is, egyszerűen úgy, hogy nem fogad el egy rendszabályt, a melynek el vagy el nem fogadásától tette a miniszterium függővé, hogy marad-e, vagy bukik-e.¹¹⁹

A tizenötödik század, ha összehasonlítjuk a tizenharmadikkal és tizennegyedikkel, némi tekintetben visszaesést mutat. Tiszta dolog, hogy ezen korszak parlamentjei kevésbé voltak függetlenek, mint az előbbi idők országgyűlései. A Rózsák harczai alatt minden egymás után következő hadi győző késznek találta az országgyűlést arra, hogy megerősítse az ő igényét a koronára és eltörje a pálczát ellenségei felett.¹²⁰ És VI. Henrik egyik országgyűlése volt az, a mely a legreactionárusabb törvényt hozta, a melyet parlament valaha hozott, azt, a mely a megyei választási jogot megszorította azokra a szabad birtokosokra, a kiknek földje évenként legalább negyven shilling jövedelmet hajtanak.¹²¹ Ebben az esetben az idő, valamint a pénz értékének megváltozása helyrehozták a sérelmet; lehet, hogy vannak szabad birtokosok, a kiknek földje negyven shillingnél kevesebbet hajt, de nem tudom elgondolni, hogy ez ma soktagú és jelentékeny osztály volna. De, hogy megértsük, mit jelentett e megszorítás a

tizenötödik században, bízvást olvashatunk a negyven shilling helyett negyven fontot; s ha kitörölnők a választók sorozatából mindazokat, a kiket választásra egy negyven fontnál kevesebb értéket hozó szabad birtok képesít, de még inkább azokat, a kiknek a választási jogot egy szabad birtoknál kisebb terület adja meg, megyéink választói számának csökkenése bizonyára nem lenne csekély. Másrészt azonban a későbbi forradalmi időknek folyamában nem egyszer látjuk, hogy egyenesen a néphez fordulnak, a mi régi napokra emlékeztet. IV. Edwárdot és III. Richárdot London polgárainak gyülekezetei választották királyokká, vagy legalább azok ismerték el a koronához való jogukat, a mi István és Matild háborúira emlékeztet.¹²² Még ebben a korban is emelkedőben volt a parlament hatalma;¹²³ az a körülmény, hogy minden trónkövetelő aggódva iparkodott azon, hogy a parlament szentesítse jogát, a parlament növekedő fontosságának volt jele, és néhány akkori író önkénytelen megjegyzése arra mutat, hogy bejutni az alsóházba, még pedig nem mint megyei lovag, hanem mint egy városnak polgára, abból az osztályból való emberek is vágyva vágytak, a melyből a megye lovagjait választották, de sőt a felsőház tagjainak fiai is.¹²⁴

Végre a XVI. század következett, a mely Európa annyi országában volt a parlamenti intézményekre a megpróbáltatás ideje. Nem kevés gyülekezetet, a mely ép oly szabad volt, mint a mi parlamen-

tünk, söpört el egészen vagy sülyesztett üres alak-szerűséggé ez a kor. Ekkor történt, hogy V. Károly és II. Fülöp Kasztiliának és Aragonnak szabad alkotmányát eltörölték; ekkor történt, hogy Franciaország rendi országgyűlése utóljára gyűlt össze a nagy forradalom előestéjén való utolsó egybejövetele előtt.¹²⁵ Angolországban nem söpörtettek el a parlamenti intézmények, s nem is sülyedt a parlament üres formává. Egy időre a parlamentek, mint minden más intézményeink, a zsarnokság eszközeivé váltak. VIII. Henrik alatt a parlament szintűgy mint a bírák, esküdtszékek és egyházi zsinatok mindent elhatároztak, a mit csak jónak látott a kényúr szeszélye. Miért estek olyan messze attól, a mi a multban voltak, s a mi a jövőben lettek? Tiszta, hogy mi az oka: az alsóház még nem erősödött volt meg eléggé, hogy a felsőház nélkül lépjen a cselekvés terére, a felsőház pedig megszűnt független testület lenni. A régi nemességet Towtonban és Barnetben kiirtották, s az új nemesség hitvány szolgája volt a királynak, a kinek méltóságát köszönte. Egy századdal később az új nemességben feléledt a réginek szelleme és az alsóház elérte hatalmának teljességét. Innen ered a tizenhatodik század parlamentjeinek egy zsarnok akaratára iránt tanúsított ama kislelkű alázatossága, a melynek nem találjuk sem a tizennegyedik, sem a tizenhetedik században a nyomát. Valóban nagyon különböztek azoktól a parlamentektől, a melyek II. Richárdot és I. Károlyt tönkre sujtot-

ták, azok, a melyek majdnem vita nélkül hoztak üldöző törvényeket (bill of attainder) bárki ellen, a ki ellen Henrik szeszélye fordult, s a melyek a vallási vitatkozások nagy korában mindig készen voltak arra, hogy mindenféle büntetéssel ráerőszakolják az országra azt a doctrina-félét, a melyet abban a pillanatban «a vallás megoltalmazója» vagy ennek fia vagy leányai helyesnek találtak. De, kérdezhetni, hogyan van az, hogy ilyen körülmények között a parlamenti intézmények nem veszték ki Angliában, úgy a mint elenyésztek oly sok más országban? Elégséges, ha erre azt mondom, hogy egy fejedelemnek sincs érdekében, hogy leromboljon intézményeket, a melyekről azt látja, hogy egészen a maga céljainak megfelelőleg használhatja azokat. De honnan van az, hogy ezek az intézmények nem sülyedtek pusztá formákká, a mint hogy ez a leggonoszabb időkben sem történt meg velök? Ennek egyik oka kétségen kívül országunknak különös szigeti helyzete, a mely sok más tekintetben is sajátos irányba terelte történetünket. A parlamenti intézményeknek nagy ellensége az állandó hadsereg felállítása volt. Anglia uralkodójának azonban, a ki el volt zárva szigetén, sokkal kevésbbé volt szüksége állandó seregre, mint a szárazföld uralkodóinak, a kik meg nem szűnő háborukba bonyolódtak a határokon szomszédaikkal. De, azt hiszem, hogy VIII. Henrik személyes jellemének nagy része volt szabadságunk végleges megőrzésében. Ne

gondolja senki egy pillanatra sem, hogy ama paradox iskolához tartozom, a mely úgy tünteti fel Henriket, mint erényes és jöttévé uralkodót. Ne gondolja senki, hogy az ő számára a hálának valamely közvetlen érzését követelem, a mint követelem Simon gróf és Edward király számára. Sőt inkább Henriknek helyzete hódító Vilmos helyzetéhez hasonlít, noha mindenképen azt tartom, hogy a hódító volt kettejük közül minden tekintetben a jobbik ember. Mind a ketten közvetve szolgálták a szabadság ügyét, és mind a ketten a jellemökben levő vonásoknál fogva szolgálták azt. Egy tekintetben teljesen különböző helyzetben volt Vilmos és volt Henrik Angliával szemben. Vilmos idegen volt, s nagyrészt azért tudott jót tenni velünk, mert idegen volt. Henrik minden bűnével együtt angol volt minden ízében; egész uralkodása alatt rokonszenvvel voltak egymás irányában ő és alattvalóinak zöme, a mely végre is nem nagyon szenvedett, ha esetleg egy-egy királynét vagy herceget lefejeztek. Vilmos önkény-uralma és a Henriké abban egyeztek meg, hogy mindegyik még leggonoszabb tetteiben is aggodalmasan tartózkodott attól, hogy a törvény betűjét megsértse. Vilmosnál erről könnyen meggyőződhetik mindenki, a ki gondosan tanulmányozza korának emlékeit; ¹²⁶ Henriknél ezt hangosan nyilvánítják az angol történetnek nagy eseményei. Míg zsarnoktársai a külföldön mindeütt kiirtották a szabad intézményeket, Henrik

minden iránt külsőleg a legnagyobb tiszteletet tanusította. Egész uralkodása alatt gondja volt rá, hogy mindent külsőleg törvényes alakban tegyen meg és ne kövessen el semmi olyant, a miért vagy valamely előző eset, vagy az írott jog oltalma alá ne bujthasson. Magában véve a törvénynek ez a meghamisítása, a rossznak a jog mézével való felruházása, tényleg rosszabb, minden esetre megrontóbb, mint a nyílt erőszakosság tettei, a melyek ellen az emberek készek nyíltan fellázadni. De az olyan zsarnokság, mint a Henriké, a hódolatnak egyik alakja, a melylyel a vétek adózik az erénynek; a szabadság külső formáinak gondos megőrzése könnyebbé teszi egy másik, boldogabb nemzedéknek, hogy feléleszsze az alakban a régi lelket és életet. Henriknek minden rossz tette, a melyet a parlament beleegyezésével vitt véghez, a parlament fenmaradt jelentőségének volt tanúsága; régi alkotmányunk elnyomása lépés volt arra, hogy új erővel és tökéletesebb alakban feléledjen.¹²⁷

A parlament ezen korban való fontosságának hasonló bizonyossága az a nevezetes két más mód is, a melyekkel az alsóház hatalmát és jelentőségét a megvesztegetés tette által elismerték. Az egyik a kormány tetteleges beavatkozása volt a képviselőválasztásokba; a másik városoknak oly célból történt alakítása, hogy megvesztegettesenek. Nem kellenek erősebb bizonyítékok, mint ezek, az oly testület jelentőségére nézve, a mely-

ben a kormány híveit iparkodott összegyűjteni, s melynek működését ő akarta igazgatni. A korona élt még azzal a hatalommal, hogy képviselőket hívott olyan városokból, a melyeket képviselő küldésére alkalmatosaknak velt, és a Tudorok uralkodásuk alatt gyakran éltek ezzel a hatalommal vissza akképen, hogy meghívó leveleket küldtek olyan helyekre, a melyekről valószínűnek tartották, hogy az udvar akarátának hódoló képviselőket fognak küldeni.¹²⁸ Így keletkezett sok ilyen nyomorúságos városka Cornwallisban és másutt is, a melyeket egymásra következett reformbilljeink fosztottak meg a követküldés jogától. Ezeket a városokat, a melyek mindig meg voltak vesztegetve, s a melyeket azért alakítottak, hogy megvesztegessék őket, gondosan meg kell különböztetni a városok egy másik osztályától, a mely velök együtt enyészett el. Sok város, a melyeknek Simon gróf és Edward király meghívó levelet küldtek, az idő haladtával hanyatlásnak indult; néha valósággal, gyakrabban azonban csak aránylag hanyatlottak, azaz fiatalabb városoktól mindenképen felülmúlattak és elvesztették ekként egykori jelentőségöket. A városok mindkét osztályának a választás jogától való megfosztása egyenlőképen igazságos volt, de figyelemmel kell rá lennünk, hogy a két osztály története különbözik egymástól. Jogos volt, hogy megvonták Old-Sarumtól a követküldés jogát; de volt idő, a mikor helyes volt e városnak megadni e jogot. Hogy a

cornwallisi városok nagy részétől elvették a követküldés jogát, nemcsak jogos volt, hanem ezeknek sohasem is lett volna szabad ezzel a joggal bírniok.¹²⁹

Erzsébet napjaiban kezdett a régi szellem némileg újra feléledni. Ebben az időben kezdődik a parlament nagy embereinek hosszú sora, a mely azoktól a napoktól kezdve mind máig folytatódik meg nem szakított rendben. Néhány bátor szellem az alsóházban megint azon a hangon kezdett beszélni, a mely méltó volt azokhoz a nagy gyűlésekhez, a melyek megtanították az Edwárdokat és Richárdokat, hogy van Angliában egy hatalom, a mely erősebb, mint a királyoké.¹³⁰ A nagy királyné apró utóda alatt a szabadság szava hangsabbá vált.¹³¹ Az ezután uralomra jutott király alatt bekövetkezett az egész nép nagy küzdelme, s mint Simon és Henrik idejében, újra fegyverben állott szemközt Angolország egy királya a maga népével, hogy megtanulja, hogy népe hatalma nagyobb mint az övé. De a tizenhetedik században épen úgy, mint a tizenharmadikban, az emberek nem követeltek olyan jogokat és hatalmokat, a melyeket újaknak lehetett volna mondani; csak azoknak a jogoknak és annak a hatalomnak erősebb biztosítását követelték, a melyek régi napok óta szállottak korról-korra. Ennek a nagy harcznak és az időknek, a melyek reá következtek, részleteibe nem szándékozom belebocsátkozni. Vázoltam alkotmányunknak eredetét és

fejlődését meglehetősen hosszasan, a legrégibb időktől kezdve megpróbáltatásunknak idejéig a Tudorok és Stewartok zsarnoksága alatt. Alkotmányunknak későbbi története talán másnemű vizsgálódás körébe tartozik. Tulajdonképen csak hallgatag változásoknak felsorolása, melyek némely intézményünknek gyakorlati érvényesülésére vonatkoztak, érintetlenül hagyva külső és törvénybeli alakjukat. Befejezem ennél fogva a belső kapcsolatot feltűntető történeti vázlatomat, ha ugyan ez erre a jelzőre igényt tarthat, annál a pontnál, a melyhez most elértünk. A helyett, hogy folytatnám az alkotmány történetének rendszeres elbeszélését a mienkhez közelebb eső idő-kig, tárgyam harmadik részeül inkább választom kiinduló szempontjaim egyikének példával való igazolását azon képességünkének, melyhez a fokozatos fejlődés útján jutottunk el: hogy visszatérhetünk, ha bármikor szükségünk van rá, a régibb, gyakran a legrégibb időknek elveihez. Törvényhozásunk, a mint már mondtam, számos üdvös intézkedésével tudatosan vagy öntudatlanul előrehaladt az által, hogy visszament. Művemnek utolsó részében azt igyekezem bebizonyítani, hány meg hány esetben tértünk vissza a feudális és royalista jogászoknak a fejlődést gátló és elnyomó jelszavaitól legrégibb szabadságunk idejének egészségesebb, szabadabb és egyszerűbb elveihez.

III. FEJEZET.

Az előbbi két fejezetben az angol alkotmány történetének rövid vázlatát nyújtottam egészen a tizenhetedik századbeli nagy eseményekig. Azért választottam az időnek ezt a szakát a történeti fejlődés előadásának befejezéseül, mert az arra következő időknek az volt a sajátos jellemvonásuk, hogy az a sok és az a nagy jelentőségű változás, mely bennök történt, az írott törvények megváltoztatása nélkül ment végbe, a nélkül, hogy újra becikkelyeztek volna valamely törvényt, a nélkül, hogy újra kinyilvánították volna, mi a jelentése. Az előbbi idők mozgalmi és forradalmi, a mint előbb elmondtam, ritkán irányultak a törvénynek nyíltan bevallott megváltoztatására, sőt inkább a törvénynek határozottabb becikkelyezése, gondosabb és becsületesebb alkalmazása volt céljuk. Ez volt politikai történetünkben minden nagy lépésnek általános jellege, attól a naptól kezdve, midőn normandiai Vilmos felelevenítette Edward törvényeit, egészen azon napig,

mikor Orániai Vilmos királyi beleegyezését adta a *Bill of Rights*-hez. De noha előrehaladásunknak minden lépése nem egy új jognak alkotásában, hanem egy réginek nagyobb erejű megállapításában nyilvánult, minden lépést egy nyilvános alakiság jelzett, a mely közte van haladásunk határkövei közt. Néhány olyan bullát az uralkodó adott ki, néhány olyan parlamenti határozatot a királyság rendei hoztak, a melyek törvényszerű alakban fejtegették ama jogoknak természetét és kiterjedését, melyeknek biztosabb alapra helyezése kívántatott. A tizenhetedik század óta a viszonyok ebben a tekintetben nagyon megváltoztak. A törvényhozásnak, a szorosan vett alkotmányos törvényhozásnak munkálkodása sohasem szünetelt; a törvényhozás becikkelyezései hosszú egymásutánban, mint határkövek politikai haladásunk útján, ép úgy válnak ki az új, mint a régi időben. De ezek mellett egész sora volt a politikai változásoknak, — s ezek nem kisebb fontosságúak, mint azok, a melyeket a törvénytár sorol fel, — a melyek minden törvényhozói becikkelyezés nélkül jöttek létre. Elméletileg általánosan elfogadott, gyakorlatilag általánosan alkalmazott politikai alap-tételeknek egy egész törvénykönyve fejlődött ki, a nélkül, hogy törvényhozásunk formai alkotásaiban nyoma volna az útnak, a melyen át fejlődött. Bizvást mondhatjuk, hogy a tizenhetedik század végéig nem lehet alkotmány és törvény között különbséget tenni. A korona előjoga, a parlament kivált-

sága, az alattvaló szabadsága ugyan nincsenek mindig minden pontjokban világosan meghatározva. Csakugyan mondták is, hogy e három dolog mindegyikének olyan sajátos a természete, hogy nem lehet körülök határt vonni. De mind a háromról az volt a vélemény, hogy ha nem is alapulnak közvetlenül a becikkelyezett törvények (Statute Law) szavain, legalább az a kissé homályos, de nagy gyakorlati jelentőségű alkotás az alapjok, mely ősi hagyományokból és jogtudósoknak újabb tételeiből vegyült össze, a melyet az angolok a közönséges jog (Common Law) neve alatt ismernek. Mind az uralkodó, mind az alattvaló jogainak megsértése törvényszegés volt, a melyet a törvény egy tétele alá lehetett vonni. s mely törvényszabta büntetéseknek vetette alá a jog megtámadóját. Olyan cselekvényt, a melyre nem lehetett sem a becikkelyezett törvényt, sem a közönséges jogot alkalmazni, semmiképen sem tekintettek volna jogsértésnek. Ha az alsóbb ítélőszékek gyengék voltak arra, hogy igazságot szolgáltatassanak, a parlament mint felső ítélőszék készen volt igazságot szolgáltatni még a leghatalmasabb támadók ellen is. Félelmetes fegyverekkel rendelkezett, melyeket ritkán használt, de a melyek azért nem kevésbé voltak szabályosak és törvényszerűek. Vád alá helyezhetett, vizsgálatot folytatott s élhetett legnagyobb hatalmával, azzal, hogy az uralkodó királyt letehetette. De az emberek még nem jutottak el ahhoz a subtilisebb tanhoz,

hogy lehetségesek támadások az alkotmány ellen, a melyek nem támadások a törvény ellen. Nem tanulták még meg, hogy magas hivatali viselő embereknek lehet általánosan érzett s őket terhelő felelősségök, a melyről azonban törvényczikk nem szól, s melynek rendes törvényszék nem szerezhethet érvényt. Nem találták még ki, hogy a parlamentnek magának van olyan hatalma, a mai gyakorlatban ez a legfőbb hatalma, melyet nem mint törvényhozó testület, nem mint ítélőszék gyakorol, de a melylyel olyan kijelentéseket tesz, a melyeknek az életben nincs kisebb hatásuk, ha nem is járnak velök olyan következmények, mint halál, fogás, száműzés, vagy vagyonkobzás. A politikai erkölcsnek egy egész rendszere áll ma fenn, egész törvénykönyve ama szabályoknak, hogy mint viselkedjenek a politikai élet férfiai; ezek a szabályok sem a törvényczikkekből, sem a közönséges jogban sehol nem találhatók meg s tényleg mégis aligha tartatnak kevésbé szenteknek, mint a Magna Chartába vagy a Petition of Rightbe beiktatott bármely elvek. Szóval, írott törvényünk mellett egy nem írott vagyis egyezményes (conventionalis) alkotmány fejlődött ki. Ha angol ember a közélet valamelyik férfjának viselkedéséről mint alkotmányosról vagy alkotmánysértőről beszél, egészen mást ért alatta, mint a mit törvényes vagy törvénysértő magaviselet alatt ért. Az alsóház egy híres határozatával, a melyet egy nagy államférfiú indítványára hozott, kijelentette egy-

kor, hogy a korona akkori miniszterei iránt nincs bizalommal, és hogy hivatalban maradásuk az alkotmány szellemét sérti.¹⁸² Szó sem fér ezen álláspontnak helyességéhez, a mely megegyezik azon hagyományos elvekkel, melyekhez a politikai élet emberéi nemzedékeken át ragaszkodtak; de hiába keresnők efféle tanoknak legkisebb nyomát is bárhol írott törvényünkben. Az indítvány megtevője nem akarta az akkori miniszteriumot törvénysértő tettel vádolni, a melyért akár az alsóbb ítélőszék, akár a parlament főítélőszéke vád alá helyezhette volna. Nem azt akarta mondani, hogy ők, a korona miniszterei, a kik addig miniszterek, míg a koronának tetszik, az által, hogy megmaradnak hivatalukban, míg a korona jónak látja őket hivatalukból elbocsátani, olyan törvényszegést követnek el, melyről a törvény tudomást vehet. Azt akarta kifejezni, hogy az ő politikájok általános irányát az alsóház többsége nem tartotta sem bölcsnek, sem a nemzetre áldásosnak, és hogy ennél fogva egy conventionalis törvénykönyvnek megfelelően, a melyet ép oly jól megértettek, mint az írott törvényt, és a mely ép oly hatásos volt, mint ez, kötelesek voltak lemondani hivatalukról, a melyre az alsóház nem tartotta őket többé méltóknak. A ház nem tartott arra számot, hogy saját magának valamely lépésével elbocsássa hivatalukból azokat a minisztereket; még csak nem is folyamodott a koronához, hogy mozgítsa el őket. Egyszerűen kimondta vélemény-

nyét általános politikájokról, s az volt a közhit, hogy ha a ház így nyilatkozott, kötelességek félreállani az útból, bármely alakszerű folyamodvány és bármely alakszerű parancs nélkül, akár a ház, akár a fejedelem részéről.¹⁸³ Az alsóháznak ilyen határozata olybá tűnhetik föl, mint egy alkotmányos elv alaki kinyilvánítása. De ha alaki kinyilvánítás is, nem törvénynek kijelentése volt. *Præcedenst* alkotott a jövő minisztereinek és parlamentjeinek eljárására nézve, de sem nem változtatott meg, sem nem nyilvánított ki törvényt. Olyan elvet mondott ki, a melyre az alsóház jövőendő vitáiban talán fognak hivatkozni, de nem mondott ki oly elvet, a melyre hivatkozhatnék az ország bármely törvényszékének bírāja. Egészen más alapon áll tehát, mint azok a becikkelyezések, a melyek, akár megváltoztatták, akár egyszerűen kinyilvánították a jogot, valóban törvényes erővel bírtak, s melyek mindenképen a törvényes bíróság megítélése körébe esnek. Ha a koronának akármelyik hivatalnoka a parlament felhatalmazása nélkül szedetne be adót vagy a parlament beleegyezése nélkül hajtatna végre egy hadügyi törvényt, törvénysértő bűnben válnék vétessé. De ha csak hivatalában marad meg továbbra, a melybe a korona ültette, és a melyből a korona nem mozdította el, ha a parlament mindkét házának akármilyen szótöbbséggel kifejezett bizalmatlansági szavazata ellenére is marad meg hivatalában, épen nem szegi meg az írott jogot.

De arról, a ki így cselekednék, általánosan azt mondanók, hogy a nem írott, de általánosan elfogadott alkotmánynak kétségbe legkevesebbé sem vonható egyik elvét tiporta lábbal.

Figyelemre méltó, hogy az említett lehető jogsértéseknek két neme közül az utóbbi, a melynek bűnös volta tisztán csak conventionalis, majdnem olyan valószínűleg nem következik be, mint az első, a melynek bűnösségét a törvény állapítja meg. A törvény hatalma annyira megerősödött fölfogásunkban, hogy aligha jut eszünkbe annak a lehetősége, hogy a király vagy miniszterei megszegjék a törvényt. És majdnem ép ily valószínűtlen a nem írott alkotmány határának átlépése. Politikusok vitatkozhatnak azon, vajon ez meg ez az eljárás alkotmányos-e vagy sem, ép úgy mint a jogtudósok vitatkozhatnak, vajon az meg az az eljárás törvényes-e vagy sem. De maga a vitatkozás alakja mutatja, hogy van alkotmány, melyet meg kell tartani, ép úgy, mint a másik eset azt mutatja, hogy van törvény, a melyet meg kell tartani. Hogy egy épenséggel meg nem írott és tisztán conventionalis törvénykönyv ily erős gyökeret vert, egyike a legnevezetesebb dolgoknak a történetben. Világos, hogy ez az alapjául szolgáló írott jognak a lehető legerősebb megállapodását foglalja magában. Ha a legkisebb aggodalomra volna ok, hogy a korona vagy hivatalnokai megszegik az írott jogot, azzal foglalkoznánk, hogy milyen módot találjunk ki, a melylyel

elejét vegyük ennek a komolyabb veszedelemnek, s nem vitatkoznánk egy oly törvénykönyv tételeiről, a melynek nincsen törvényes létele. De helyes dolog, meg-megállani és meggondolni, mennyire conventionalis minden ízében egész elfogadott rendszerünk. A parlament két házának egymáshoz való viszonyáról elfogadott, a kabinet néven ismert testületnek és főnökének, a miniszterelnöknek, helyzetéről alkotott elmélet, szóval a kormányzat gyakorlati működésének minden részlete a meg nem írott alkotmányba tartozik és nem az írott jogba. A királyi hatalom korlátait világosan meghatározza az írott jog. De, úgy gyanítom, sok embert lepne meg az a nagy hatalom, a melyet a koronának még ma is biztosít a törvény, és az a számos dolog, a melyek a mi szemünkben szörnyűeknek tetszenének, de a melyeket a királyi hatalom megtehet a nélkül, hogy a törvényt megszegje. Igaz, hogy a törvény biztosít bennünket minden önkényes törvényhozás ellen, régi törvényeknek életbeléptetése vagy újaknak becikkelyezése ellen, ha ezek a parlament két házának beleegyezése nélkül történének. De csak a meg nem írott alkotmány teszi a gyakorlatban lehetetlenné a koronának, hogy visszautasítson rendszabályokat, a melyeket a parlament mindkét háza elfogadott, és teszi ép így sok esetben lehetetlenné, hogy visszautasítsa kérelmét egy feliratnak, a melyet a parlamentnek csak egy háza küldött fel. Az írott jog a koronára bizza valamennyi miniszterének és

közegének, nagynak és kicsinynek megválasztását; kinevezésök a hivatalba és elmozdításuk a hivatalból addig, míg olyan bünt nem követnek el, a melyet a törvény büntet, az uralkodó személyes belátására van bízva. A nem írott alkotmány a gyakorlatban lehetetlenné teszi az uralkodónak, hogy megtartson egy minisztert hivatalában, a ki iránt az alsóház nincs bizalommal és épen úgy lehetetlenné egy oly miniszternek elmozdítását, a ki iránt a ház bizalommal van.¹³⁴ Az írott jog épen úgy, mint a nem írott alkotmány felmentik az uralkodót minden rendes személyes felelősség alól.¹³⁵ Mind a kettő áthárítja a felelősséget magáról az uralkodóról közegekre és tanácsadóira. De ezek felelősségének természete és terjedelme igen eltérő az írott jognak és a nem írott alkotmány-nak szempontjából. Az írott jog beéri azon felfogással, hogy az uralkodó parancsa nem mentség egy törvénytelen cselekedetre, és hogy az, a ki egy törvénytelen cselekménynek királyi hatalom-mal való elkövetését tanácsolja, köteles viselni a felelősséget, a mely magát az uralkodót nem terheli. Az írott jog csak azt a felelősséget ismeri, melynél fogva valakit közönséges törvényszék vagy a parlament ítélőszéke előtt vád alá helyezhetni. A nem írott alkotmány a korona közegait és tanácsadóit egészen másnemű felelősséggel terheli. Miniszteri felelősség alatt azt értjük, hogy a minisztereknek a közügyeket illető cselekményeit a parlament nem csak törvényes vagy törvénytelen voltuk alap-

ján, hanem általános irányukra vonatkozó bármely alapon vitatja meg. Ha nem is fenyegeti őket a vádalahelyezés veszélye, nem kevésbé kötelesek meghajolni az alsóház akaratának másnemű kijelentései előtt; a nem írott alkotmány ép oly hatásúvá tesz egy bizalmatlansági szavazatot, mint egy vádalahelyezést, s számos esetben egy pusztá visszautasításnak, mely egy miniszteri rendszabály elfogadása ellen irányul, ép oly hatást tulajdonít, mint egy bizalmatlansági szavazatnak. Az írott jog semmit sem tud a kabinetről vagy a miniszterelnökről; ismeri őket mint a parlament egyik vagy másik házának tagjait, mint magán tanácsosokat (Privy Councillors), mindegyiket a maga személyében mint bizonyos hivataloknak viselőjét, de mint egész testületről, melyet a közös felelősség köt össze, a törvény soha sem hallott rólok.¹³⁶ A nem írott alkotmány szemében azonban a miniszterelnök és a kabinet, melynek ő a feje, fővonását képezik kormányzati rendszerünknek. Egy szempillantás elég rá, hogy világosan lássuk, mennyire más a korona tényleges hatalma ma, mint a mi volt III. Vilmos vagy III. György uralkodása alatt. De ezt a változást nem annyira az írott jognak, mint a nem írott alkotmánynak változásai okozták. A törvény a korona hatalmához nem nyúl; ellenben az alkotmány azt követeli, hogy ezt a hatalmat olyan személyek gyakorolják, a kiket, és olyan eszközökkel, a milyeneket az alsóház többsége elfogadhatóknak vél. Mindezen-

képen, hallgatag és közvetett módon, a parlament alsó háza, mely alaki rangban ma is az alsó, a nemzetnek igazán kormányzó hatalma lett. Nincs nagyobb ellentét, mint a mely a koronával, sőt a felsőházzal való alaki érintkezésének alázatossága és mindkettő felett gyakorolt ellenállhatatlan hatalmának valódisága között létezik.¹⁸⁷ Annyira tudatában van közvetett hatalma nagy erejének, hogy nem követeli többé a közvetlen hatalmat, a melyet előbbi időkben gyakorolt. Volt idő, mikor a parlamentet egyenesen megkérdezték a háború és béke kérdéseiben. Volt idő, mikor a parlament számot tartott arra, hogy az állam főhivatalnokai közül többet ő nevezzen ki. Sokkal későbbben volt idő, mikor nem volt szokatlan dolog, hogy egy hatalmas embert a haza ellenségének nyilvánított, vagy egyenesen felirattal járult a korona elé, hogy mozgátsa el az illetőt hivatalából és királyi környezetéből. Ma nincs szükség a parlamenti hatalomnak ily közvetlen gyakorlására, mert a kormányzat egész gépezetét meg lehet azon az egyszerű módon változtatni, hogy a ház nem fogad el egy rendszabályt, a melyhez a miniszter hivatalában maradását kötötte.

Azoknak a nyomoknak a történetébe, a melyeken át ez az igen nevezetes állapot idáig fejlődött, nem szándékozom belebocsátkozni. Nem írott alkotmányunknak törvénykönyve, mint minden más, a mi angol, apránként nőtt s legnagyobb-részt hallgatagon s elismert szerző nélkül. Mind a

mellett a fejlődésnek néhány foka könnyen kijelölhető s ezek fontos határköveket képeznek. A kezdetet III. Vilmos uralkodásának idejébe lehet tenni, a mikor először találkozni miniszteriummal a szónak modern értelmében. Eddig az ideig a korona szolgálói: a korona szolgálói voltak, mindegyik személyesen végezte el hivatala teendőit. Minden tisztviselő hűséges szolgálattal tartozott a koronának, és e mellett felelős volt a törvénynek, de nem fűzte semminemű társasviszony más hivatalok viselőihez. Ha saját kötelességeit teljesítette, nem gátolta őt semmi sem abban, hogy akármelyik tisztviselőtársának személyes vagy politikai ellene legyen. III. Vilmos látta be először, hogy, ha a király kormányzatát folytatni akarja, a király kormányzatában levő főközegeknek legalább általánosságban egy és ugyanazon nézeteket és célokat kell magokéinak vallaniok.¹³⁸ Ez óta a kezdet óta fokozatosan fejlődött az a rendszer, a mely a korona főtisztviselőit arra szorítja, hogy együtt dolgozzanak legalább külső egyetértésben; hogy egyik a másikat megvédje, s hogy életbevágó kérdésekben együtt állják meg a helyöket és együtt bukjanak. Egy másik fontos haladás történt jóval később, mikor a király megszűnt személyesen résztvenni kabinetjének tanácskozásaiban. S egy olyan nyelvbéli változást jelezhetek, a melynek eredetére magam is emlékezem, s a melynek, mint a nyelv más változásainak, bizonyosan megvan a maga értelme. Mai nap a parlamentben és a par-

lamenten kívül közönségesen úgy beszélünk az épen hatalmon lévő miniszterek testületéről, melyet az alkotmány ismer, a melyről azonban a törvény semmit sem tud, mint a «kormányról». Beszélünk «Gladstone kormányáról» vagy «Disraeli kormányáról». Vissza tudok emlékezni arra az időre, mikor a szavaknak ezt az alakját nem ismerték, mikor «kormány» alatt «a királynak, a felsőháznak és az alsóháznak kormányzatát» értették, s mikor azon férfiak testületéről, a kik mint a király közvetlen tanácsadói működtek, mint «miniszterekről» vagy mint «miniszteriumról» szólottak.¹³⁹

A hallgatag, mondhatnám észrevétlen fejlődésnek ez a módja hozta létre minden törvényhozási becikkelyezés segítsége nélkül a politikai szabályoknak ama meg nem írott és conventionalis törvénykönyvét, a melyet alkotmánynak hívunk. A fejlődés eme folyamatáról azt mondtam, hogy jellemző vonása azoknak a napoknak, a melyek az 1688-diki forradalom óta multak el, s a melyek az előbbi időktől különböznek. És kétségen kívül így is van. Előbbi időben sohasem fogadtak el az alkotmányos elméletben és gyakorlatban oly általánosan annyi fontos változást, a nélkül, hogy valamely írott törvényezikk meg ne emlékezett volna rólok. Mind e mellett a későbbi időknek ez az iránya csak további fejlődése volt egy olyan iránynak, mely már kezdetben is jelentkezett. Egyszerűen más alakban való alkalma-

zása az angol ember előszeretetének a praecedens iránt. A nem írott alkotmány fejlődése sok közös vonást mutat a nem írott közönséges jognak előbbi fejlődésével. Megmutattam az előbbi fejezetekben, hogy előbbi alkotmányunk néhány legfontosabb elve hallgatagon és praecedens hatalmánál fogva erősödött meg, a nélkül, hogy írott törvényezikken alapulna. A mint nem tudunk olyan törvényt idézni, a mely meghatározza a viszonyt, a melyben a kabinet tagjai vannak a koronához és egymáshoz, senki sem tud olyan törvényt elállani, a mely minden más nemzet gyakorlatával ellentétben kimondja, hogy az örökös peer gyermekei egyszerű polgárok. A valószínű különbség az, hogy nyugodtabb időkben, mikor a törvénynek teljes felsőbbbsége volt, úgy találták, hogy sok fontos és gyakorlati változást lehet tenni, a nélkül, hogy a törvényen alaki változásokat tennének. Úgy találták, hogy a politikai dolgoknak van egy tág osztálya, a melyet jobban lehet ilyenképen hallgatólag elintézni, mint a törvénybe való alaki becikkelyezésekkel. Értjük, hogy mit jelent az, ha a miniszterek iránt az alsóház bizalommal van vagy nincs; ismerjük az eseteket, a melyekben le kell hivatalukról mondaniok, minthogy a ház nincs irántok bizalommal, s azokat az eseteket, melyekben méltán felelősséget az országhoz a parlament feloszlatása által. De teljesen lehetetlen volna ezeket az eseteket előre meghatározni egy törvényezikk szá-

vaival. Az alsóház elnökét (Speaker) például ismeri a törvény. Az alsóház vezetőjét (Leader) ismeri mind a ház, mind az ország; ép oly jól tudják, hogy mi a teendője, mint azt, hogy mi az elnöké. De az alsóház Leaderjéről a törvény nem tud semmit. Hiába iparkodnánk törvényes alakban meghatározni kötelességeit, és a ház maga nem régen visszaijedt attól, hogy elismerje egy ilyen személy létezését olyan alakban, a melyről valamely törvényszék tudomást vehetne.¹⁴⁰

Hosszú időn keresztül, mely ma majdnem elérte már kétszázadik évét, conventionalis alkotmányunknak hallgatag és törvényen kívüli fejlődése volt legalább is olyan nagy fontosságú, mint az írott jogunkon valósággal megtett változások. A főszempont, a melyből ez utóbbiakat tekinteni akarom, az az út és mód, a melyen a modern törvényhozásnak nem egy alkotása — nem mondom, hogy tudom, vajon tudatosan történt-e vagy öntudatlanul — visszatérés volt legrégibb alkotmányunk egyszerűbb elveihez. Bízom benne, hogy ki fogom mutatni, hogy számos fontos kérdésben félrevetettük a törvény subtilitásait, a melyek a tizenharmadik századtól kezdve a tizenhetedikig sarjadzodttak föl, s visszatértünk a tizedik vagy tizenegyedik századnak, sőt még régibb időknek tiszta, józan felfogásához. Azokban a régi időkben voltak már törvényeink, de még nem voltak jogászaink. Hallunk a régi időkben olyan emberekről, a kik járatosabbak voltak az ország

törvényeiben, mint mások; de az ilyen különös járatosságról úgy tétetik említés, mint a mely a korral és a közügyekben való tapasztalattal jár, nem pedig mint a mely magántulajdona egy vele mint hivatásával foglalkozó osztálynak.¹⁴¹ A hivatásos jogászok osztálya egy bonyolódottabb és szakszerűbb jogtudomány fejlődésével sarjadzott fel norman és Angevin királyaink alatt. Nem akarok tiszteletlenséget tanúsítani egy olyan hivatással szemben, a mely nélkül társadalmunk jelenlegi mesterségesen összeillesztett állapotában bizonyára nem lehetünk el, de semmi kétség sem foroghat fenn arra nézve, hogy történelmünknek nem csak igaz megértésére, hanem magára valószínűs folyására nézve is nem csekély hátránnyal volt az, hogy a jogászok miként magyarázták és minő szempontból tekintették a dolgokat. A jogász törekvése az, hogy mértéktelenül kiterjessze az angol ember præcedens-szeretetét, a mely észszerű határokon belül egyik legbecsesebb oltalmunk. A jogász ereje, hogy adott præmissákból éles és logikus következtetést von le; de rendesen megelégszik azzal, hogy elfogadja vizsgálódás nélkül a præmissákat azoktól, a kik előtte jártak. Gyakran igazán bámulatos látványt teremt az a meglepő elmésség, a melylyel jogászok következtetést következtetésre halmoznak, kiindulva a maguk tisztán önkényes feltevéséből. Az érvelés mindegyik része, ha magában vesszük, semmiképen sem czáfolható meg; az ellenvetéssel már

előbb kell előállanunk, mielőtt az érvelés kezdődik. Az érvelés tökéletes, csak fogadjuk el a præmissákat; a baj csak az, hogy a præmissák következetesen hijával vannak a történeti értéknek. Vegyük még hozzá azt a természetes irányt, a melynél fogva a jogász elméje a conservatismushoz szít és meghajol a tekintély előtt. Mindig így van ez, még mindenképen tisztességes embereknél is olyan korban, mikor a tisztességesség már nem veszedelmes. De ez az irány tízszeresen megerősödik olyan időkben, mikor a jognak tisztességes magyarázata ki találja tenni szerzőjét egy önkényes kormány haragjának. Innen van az, hogy a præmissák, a melyekből a jogászok érvei kiindultak, a melyeket azonban a történet tanulmányozása alaptalanoknak mutat ki, rendesen a korona előjogának hasznára, nem pedig a nép jogainak javára kieszelt præmissák voltak. Csakugyan az uralkodóról táplált az az egész eszményi felfogás, hogy ő olyan valaki, a ki, legalább személyére nézve, a törvény felett áll, a ki személyesen nem felelős, s nem képes rosszat tenni, az uralkodóról táplált azon egész felfogás, hogy ő az egyedüli forrása minden méltóságnak, hogy ő minden földbirtok eredeti adományozója, hogy ő az a forrás, a honnan a hatalomnak valamennyi neme első sorban folyik, tisztán egy jogász felfogása s régi történetünknek emlékeiben nincs semmiféle alapja.¹⁴² A későbbi időkben, igaz, lényegesen javult a baj; nem-írott alkotmányunknak

gyarapodása államférfiak kezében sokat tett gyakorlatilag a jogászok e szolgai felfogásának eloszlátására. Az uralkodó személyes felelőtlensége ártalmatlanná válik a gyakorlatban, mikor a korona hatalmát tényleg a miniszterek gyakorolják, a kik kétszeres felelősség alatt cselekednek, az írott jognak és a nem-írott alkotmánynak felelőssége alatt. De még ma is előfordulnak néha apró fonák esetek, a mikor a jogászoknak egy és más hagyományos alapelve, a korona előjogának javára kieszelt egy és más jelszavuk útját állja a tökéletesen egyenlő igazságszolgáltatásnak. Számos fontos esetben azonban a törvényhozó egyenesen közbelépett, hogy a jogász ötleteit eltörölje, és a parlament modern határozatai egyes dolgokban visszatértek legrégibb eleink egyszerűbb elveihez. Alkotmányunk történetéről szóló ezen vázlatomat azzal akarom befejezni, hogy megemlékezem néhány esetről, a melyekben ily szerencsés eredményekhez jutottunk.

Számos korszakon át általánosan elfogadott jogi tan volt az, hogy a parlament az uralkodó király halálával véget ér. Az érv, a melylyel a jogászok erre a következtetésre jutottak, miként legtöbb érvök, épenséggel meg nem czáfolható, feltéve, hogy praemissáikat elfogadjuk. A jogász felfogása szerint, bármilyen is a parlament hatalma akkor, mikor egybegyűlt, akármennyire is köteles az ő tanácsával, beleegyezésével és felhatalmazásával cselekedni a király, a parlament

maga, mind e mellett, a király hatalmából vesz eredetét. A parlamentet a király meghívója gyűjtötte egybe. Ha a király csakugyan köteles is volt összegyűjtésére meghívókat kibocsátani, mégis a király meghívójából származott a parlament léte és hatalma. Egy másik jogász felfogás szerint a király meghívója csak a kibocsátó király élete alatt marad meg erejében. Ebből az következett, hogy a király meghívójával összegyűjtött parlament, mely hatalmát a király meghívójából származtatta, *ipso facto* feloszlott annak a királynak halálával, a ki összehívta. Ha elfogadjuk a feltevéseket, a melyekből az okoskodás kiindul, az okoskodás maga tökéletes. De mi az értéke a feltevéseknek? Lássuk, hogy milyennek tetszett volna a jogi subtilitásnak ez a tömege a tizenegyedik század egy emberének, a ki részt vett Edward és Harold megválasztásában, és a ki szót emelt és megcsördítette fegyverét a nagy nemzetgyűlésben, a mely visszahelyezte Godwinet földjeibe és méltóságaiba.¹⁴³ Egy ilyen ember azt a tant, hogy a nemzeti gyűlést csak a királyi meghívó gyűjthette egybe, s az ebből folyó tant, hogy a nemzeti gyűlés megszűnik, mihelyt a király testéből elköltözött a lélek, egy örült fecsegésének tartotta volna. Mikor volt nagyobb szükség a nemzeti gyűlés összejövetelére, mikor volt az hivatta nagyobb s őt inkább megillető hatalomnak gyakorlására, mint mikor a trón épen üres volt, s mikor a nemzet gyűlése épen azért jött össze, hogy elhatározza, ki töltsé

azt be? És hogyan gyűjthette volna a gyűlést királyi meghívó össze, mikor nem volt király az országban? A király meghívója a tizenegyedik századbeli ember szemében rendes időkben alkalmazható mód lett volna a gyűlés összejövetele idejének és helyének kitűzésére, de ennél több nem lett volna. Semmiképen sem lett volna forrása a gyűlés hatalmának, a melyet ő abból az egyszerű tényből származtatott volna le, hogy a gyűlés maga a nemzet volt. Az ő szemében nem a király volt az, a ki a gyűlést teremtette, hanem a gyűlés volt az, mely a királyt teremtette. Az a tan, hogy a király soha sem bal meg, hogy a trón soha sem lehet üres, zagyva beszédnek tetszett volna olyas valakinek, a ki látta a trónt üresen és részt vett betöltésében. Azt a tant, hogy a király rosszat nem tehet, nem kevésbé tartotta volna zagyva beszédnek az, a ki tudta annak lehetőségét, hogy őt felszólítják, vegyen részt a király letételében. Az angol történetnek három igen nevezetes gyűlése mindig zavarba ejtette azokat, a kik tisztán jogi szempontból magyarázták a dolgokat; a tizenegyedik század embere ezt a hármat tökéletesen törvényesnek és szabályosnak tartotta volna, mind szervezetekre, mind működésekre nézve. Bár a nemzeti gyűlést, a mely 1399-ben letette II. Richárdot és IV. Henriket választotta meg, a király meghívója gyűjtötte össze, nem az ő meghagyásából nyílt meg, és úgy látszik, visszariadt attól, hogy a parlament nevet vegye magára, hanem csak az

ország rendei nevén végezte teendőit. Mint olyan gyűlés, a mely némiképen szabályellenes volt, visszariadt attól, hogy egy rendes parlament szokásos alakját öltse magára, s noha a legnagyobb parlamenti hatalmat gyakorolta, úgy látszik, mintegy restelte, önnön tettének szeme közé nézni. Richardot letették, de letételébe belevegyült, hogy ő lemondott a koronáról, valamint az is, hogy Henrik számot tartott a koronára. Minthogy így a trón megürült, azt tartották, hogy ez ugyanazokkal a jogi következményekkel jár, mintha a megürülést a király halála okozta volna. Azt tartották, hogy a parlament, a melyet Richárd meghívója gyűjtött össze megszűnt, mikor Richárd megszűnt király lenni, s mivel nem tartották czélszerűnek, hogy új parlament hívassék egybe, Henrik király meghívója, jogi fictióval, ugyanezt a parlamentet hívta össze.¹⁴⁴ Mindezek a kétségek és nehézségek, a jogtudósok mind e subtilitásai egy tizenegyedik századbeli ember előtt egészen érthetetlenek lettek volna. Az ő szemében a witan összejött, vajon Richard király meghívója következtében vagy a nélkül, nem változtatott a dologon; mikor pedig összejött, elvégezte két legfőbb nemzeti teendőjét: letett egy királyt s választott egy másikat; ha pedig ezt elvégezvén, még más országos teendője is volt, nem volt e földön arra ok, hogy abba bele ne fogjon és el ne végezze. Tekintsünk egy másik gyűlést, melynek történetünkben ép oly fontossága van, a convent, a mely II. Ká-

roly visszahívását megszavazta. Ez a gyűlés olyan parlament után következett, a mely még nagyobb lépésre szánta el magát, mint a milyen egy királynak letétele, arra, hogy egy uralkodó királyt bíróság elé állított és kivégeztetett.¹⁴⁵ 1649-ben nem tartották azt, hogy a Hosszú parlament véget ért, mikor a pallos I. Károly nyakára hullott; de azt a tant, hogy véget kellett volna érnie, nem feledték el tizenegy évvel később.¹⁴⁶ S a conventet, a melyet a véget érő Hosszú parlament szavazatának értelmében választottak, ép olyan szabadon, mint akármelyik parlamentet,¹⁴⁷ épen azért, mert így választatott s nem a király meghívására, kétséges erejű gyűlésnek tekintették. Úgy cselekedett, mint egy parlament: visszahelyezte a királyt, megajánlott neki egy bizonyos jövedelmet, s egy mindennél csodásabb dolgot vitt végbe: megteremtette magát s hozott egy határozatot, a melyben kijelenti, hogy törvényes parlament.¹⁴⁸ Mind e mellett biztosabbnak vélték, hogy a convent-parlamentnek valamennyi törvényét megerősítse utóda, a melyet, kellő alakban, a király meghívója gyűjtött össze. Ezek a phantasticus subtilitások, a melyek méltóak ahhoz a hozzájuk hasonló ötlet-hez, a melynélfogva Károly uralkodásának első évét a tizenkettediknek nevezték, szintén egészen érthetetlenek lettek volna a mi tizenegyedik századbeli emberünk előtt. Visszaemlékezett volna arra, hogy a gyűlés, a mely visszahelyezte Aethelredet, — még pedig bizonyos feltételek mellett,

holott Károly feltételek nélkül helyeztetett vissza, — nem habozott, hanem tovább folytatta működését és meghozta egész sorát a legfontosabb határozatoknak, a melyeket régi gyűléseinkben hoztak.¹⁴⁹ A convent, mely II. Jakabot letette és III. Vilmost választotta meg, miként az, a mely Richárdot tette le és Henriket választotta meg, mintha kételkedett volna saját létezésében s megijedt volna saját tettétől. Jakab nem volt király többé, de a gyűlés, a mely letette, nem merte ezt e szóval kifejezni, és miként kibuvónak használtak egy kicsikart lemondást Richárd esetében, Jakabéban egy tetteiből folyó lemondást képzeltek.¹⁵⁰ S a gyűlés, a mely Vilmost megválasztotta, miként az, a mely Henriket választotta meg s az, a mely Károlyt visszahívta, meghosszabbította a saját életét ugyanazzal az átlátszó fictióval, hogy magát törvényes parlamentnek szavazta meg. Böcs emberek azt tartották azon időben, hogy, legalább lázadás idején, más módokon is létrejöhet egy parlament, mint a király meghívója útján. De az volt a vélemény, hogy fokozott biztosságot nyújt egy gyűlés életének és cselekedetei erősségének az önmegteremtés titokzatos hatalmának e másodízben való gyakorlása.¹⁵¹ Még egyszer felmerült, ugyanez alatt az uralkodó alatt, a kérdés, vajon a Vilmos és Mária közös meghívójával egybegyűjtött parlament nem szűnt-e meg, mikor Mária meghalt s Vilmos egyedül maradt a trónon? Alig került szóba ez a szörszálhasogatás, már is megvetéssel

félrevetették; de bizvást kételkedhetünk benne, hogy nem ért-e legalább annyit, a mennyit értek azon hozzá hasonló szörszálhasogatások, a melyeknek a három előbbi alkalommal oly rendkívüli nagy jelentőséget tulajdonítottak.¹⁵² Azokban a napokban, mikor már voltak ugyan törvényeink, de ezek a törvények még nem voltak tárgyai a jogászok szörszálhasogató kedvteléseinek, az angoloknak gyámság alatt nem levő józan esze ép oly kevésbe vette volna azon nehézségeket, a melyeknek ünnepélyes parlamenti beczikelyezésekkel való elhárítását szükségesnek tartották, mint azt a nehézséget, a melyet a parlament egyik háza sem méltatott komoly megvitatásra.

S most az a kérdés, mit tett a modern törvényhozás, hogy megszabaduljunk e rabulisztikus jelszavaktól s visszatérjünk eleink egyszerűbb tanaihoz? A parlamentet ma is az uralkodó irata hívja egybe; rendes időkben az összehívásnak egy módja sincs, a mely olyan alkalmas volna, mint ez. De ha valaha újra olyan forradalmi idők támadnának, mi, a kik még forradalmainkat is egy előbbi forradalom példájára viseljük, valószínűleg tanultunk valamit az 1399-diki, 1660-diki és 1688-diki forradalmi præcedensekből. Minden későbbi esetben egy fokkal csekélyebb a subtilitás, mint az előbbiben. A királyság rendeit, a melyek Richárdot letették, Henrik parlamentjévé változtatta az az átlátszó fictio, hogy

meghívók bocsáttattak ki, a melyeket nem követtek, s nem is követhettek valóságos választások. A convent, mely visszahívta — mondjuk inkább, a mely megválasztotta — II. Károlyt, csakugyan parlamentté változtatta át magát; de szükségesnek tartották, hogy törvényeit egy másik parlament megerősítse. Az 1688 diki convent törvényeinél nem tartották szükségesnek az efféle megerősítést. Ezeknek a különbségeknek mindegyike egy-egy fokot jelez a józan ész azon tanához való visszatérésben, hogy, ha minden rendes körülmény között az is a helyes, hogy a parlamentet az uralkodó irata hívja össze, nem ezekből a meghívó levelekből, hanem a nép választásából ered a parlament valóságos élete és hatalma. A mi a jogászok tanának másik részét illeti, azt a következtetést, hogy a parlament a trón megürültével *ipso facto* feloszlik, ettől egy józanabb törvényhozás egészen megszabadított bennünket. Noha a modern parlamenteknek már nem feladatuk királyok választása, a tapasztalás és józan ész megtanított bennünket arra, hogy az uralkodó trónra léptének ideje épen az az idő, a mikor a nemzet nagy tanácsának teljes életben és tevékenységben kell lennie. Egy törvény, a mely csak néhány évvel későbbi keletű, mint azon kérdésnek felmerülte, vajon Vilmos és Mária parlamentje megszűnt-e Mária halálával, mindezeket a subtilitásokat elseperte és az lett a jog, hogy a trón megürülésének idejében együttlévő parlament meg-

marad parlamentnek hat hónapra, hacsak az új uralkodó különösen fel nem oszlatja. S már annyira szükségesnek tartották, hogy az új uralkodónak legyen parlamentje, a mely vele tárgyal, hogy egy későbbi törvény arról gondoskodik, hogy ha a trón az alatt a rövid időköz alatt ürül meg, a mikor nincsen még parlament, az utolsó parlament *ipso facto* feléledjen és folytassa létezését még hat hónapig, ha csak másodszor nem oszlatják fel.¹⁵³ Így annak az eseménynek, a melyről a jogászok agyafurta elméssége következtében azt tartották, hogy képes végét szakítani egy parlamentnek, ma a későbbi törvényhozás bölcsesége következtében az a hatalma van, hogy életre kelt egy parlamentet. Valóban ez olyan eset, a melyben a betű öl s a szellem éltet. A tant, a melyre egy teljesen értéktelen præmissából meg nem czáfolható logikával jutottak, a józan ész követelésére elvetettük. Megtanultuk, hogy az a pillanat, a melyben az állam elvesztette fejét, a legutolsó, a melyet arra szabad választanunk, hogy testétől is megfoszszuk.

Itt ékes bizonyyságát látjuk annak, hogy mint tért vissza Anglia legújabb törvényhozása a legrégibbnek elveihez. Olyan álláspont ez, a melyre nézve a tizenegyedik és a tizenkilenczik század egy véleményen vannak, és a melyre nézve a tizenegyedik és tizenhetedik század phantastikus aggályaira nem hallgatunk. Térjünk át egy másik bizonyyságra. A régi teuton alkotmányban, ép úgy

mint a régi rómaiban, széles földterületek voltak az állam tulajdonában, az *ager publicus* Rómában, a *folkländ* Angliában. A mint a király hatalma növekedett, a mint a királyra mindinkább úgy tekintettek, mint a nemzet megszemélyesítőjére, a nép földét is mindinkább a király földének tekintették, és régi angol chartáink *folkländ*-ja fokozatosan a *Domesday terra regis*-évé vált.¹⁵⁴ Mint más hasonnemű változásokat, a norman hódítás csak megerősítette és teljes érvényre emelte azt az irányt, a mely már utat tört magának; de nem fér hozzá kétség, hogy egészen a norman hódításig a király, legalább tanácskérés formájában, witanjához fordult, mielőtt a nép földét egy egyén birtokává változtatta, mielőtt, ó-angol kifejezés szerint, a *folkländ*-ből *booklánd*-ot csinált.¹⁵⁵ A norman hódítás után nem hallunk már a nép földéről; a király földévé vált az, melylyel a király a maga saját kedve szerint rendelkezett. I. Vilmostól kezdve III. Vilmosig, a földdel, a mely egykor a népé volt, úgy rendelkeztek, hogy a nép akaratával semmit sem törődtek. Lelkiismeretes király talán az állam valódi hasznára fordította, vagy az állam valóban hűséges szolgáltnak adományozta jutalmul. Egy nem épen lelkiismeretes király talán pazarul szórta szét kegyeltjei és szeretői között.¹⁵⁶ Ma ez a sérelem sem fordulhat elő. Egy a törvénnyel egyenlő erejű szokás azt követeli, hogy minden új uralkodás kezdetén, az uralkodó nem jóságánál, hanem

az igazságnál fogva, visszaadja a nemzetnek azt a földet, a melyet a nemzet már régen elvesztett. A királyi uradalmakra nézve ma az a szabály, hogy oly számba mennek, mint az állam egyéb jövedelmei, hogy a parlament rendelkezik róluk a közjó hasznára.¹⁵⁷ Azaz a nép visszakapta a magáét; az idegen uralom napjainak bitorlása véget ért. Ebben az esetben is visszatértünk eleink egészséges elveihez; a normanok *terra regis*-e újra legrégibb szabadságunk napjainak *folkland*-ja lett.

Egy másik esetet említek meg, a melyben a jogászok képzelődéseitől a régiek józan eszéhez való visszatérés határozott javára vált, ha nem is annak az elvont fogalomnak, melynek korona a neve, de bizonyára személyes viselőjének. A míg a *folkland* a nép földje volt, míg királyságunk megtartotta régi választó jellegét, a király, mint bárki más, örökölhettett, vásárolhatott, intézkedhetett végrendeletben vagy máskülönben földeiről, melyek épen úgy az ő magántulajdonában voltak, mint más emberek földei ezeknek az embereknek sajátjában. Megvan több régebbi királyunknak végrendelete, a melyek azt mutatják, hogy a király ebben a tekintetben épen olyan szabad volt, mint bárki más.¹⁵⁸ De mikor a jogászoknak az örökjogról költött tanai elterjedtek, mikor elterjedt más jogtudósoknak az a koholmánya, hogy egy nép földei arra valók, hogy a király rendelkezék velök, egy harmadik tant

költöttek, a mely szerint a király személye és tiszte olyan elválaszthatatlanul forrtak össze, hogy azok a magánföldek, a melyekkel a király trónra lépte előtt bírt, *ipso facto* a királyi uradalmak részeivé lettek. Míg a korona választott tisztség maradt, az ilyen szabálynak igazságtalansága maga-magától kiderült volna; csakhamar belátták volna, hogy ez ép oly észszerűtlen, mintha a püspök magánbirtokai beleolvadtak volna püspökségének földjeibe. Míg nem volt bizonyos, hogy az uralkodó király gyermekei vagy más örökösei fogják utána a koronát viselni, az igazságtalanságnak legnagyobb foka lett volna őket ekképen természetes örökségüktől megfosztani. A királynak megválasztásával együtt járt volna az ő magánbirtokainak elkobzása. De mikor a korona örökössé vált, mikor a *folkland*-ot *terra regis*-nek tartották, ez a visszasság már nem volt észlelhető. A legidősebb fiúról gondoskodva volt a koronát öröklő jogánál fogva; hogy pedig ifjabb gyermekeiről gondoskodják a király, arra módot adott neki abbeli hatalma, hogy a korona-jósággal tetszése szerint rendelkezhetett. De ezért a tan nem volt kevésbé észszerűtlen; nem alapult sem természetes igazságosságon, sem régi jogon; tisztán csak következtetés volt, a mely a király hatalmáról és előjogairól önkényesen alkotott elméletekből fokozatosan újra visszatértünk, mikor az emberek kezdték érezni, hogy a korona

uradalmi nem az uralkodó király magántulajdona, hanem igaz tulajdona a népnek, azaz mikor a *terra regis*-ből újra a régi *folkland* lett, észrevették, mennyire észszerűtlen megvonni a királytól azt a természetes jogot, a mely alattvalóinak mindegyikét megillette. A földek, a melyeket, hogy legenyhébben fejezzem ki magamat, a királyra bízta volt, hogy a nemzet közhasznára fordítsa azokat, most újra az ő tulajdonképeni céljukra fordítottak. Eszserű volt tehát, hogy megszűnjék a megszorítás, a mely a régi viszonyokhoz alkalmazkodott, és hogy azok az uralkodók, a kik lemondtak a bitorolt hatalomról, a melylyel birniok sohasem lett volna szabad, visszakapják egy természetes jognak az élvezetét, a melytől megfosztani őket sohasem lett volna szabad. A mint a mi jelenlegi uralkodónk számos más tekintetben is inkább Alfréd helyét foglalja el, mint a későbbi idők Rihárdjainak és Henrikeinek helyét, úgy újra megvan az a joga is, a mely megvolt Alfrédnek, hogy szerezhet magának magánbirtokot és rendelkezhetik vele, mint a nemzetnek bármely más tagja a magáéval.¹⁵⁹

Ezek a példák, azt hiszem, elegendőképen igazolják állításomat. A modern törvényhozás eltörölte mindegyikökből a jogászoknak önkényes következtetéseit és visszatért azokhoz az egyszerűbb elvekhez, a melyeknek kétségbevonására eleink gyámság alatt nem levő bölcsesége sohasem gon-

dolt. Könnyen bővíthetném meg a sorozatot. Minden törvény, a mely megszorította a korona önkényes előjogait, minden törvény, a mely biztosította vagy öregbítette a parlament hatalmát vagy az alattvalók szabadságát, visszatérés volt legösibb jogunknak néha betűjéhez, de mindenkor szelleméhez. De különösen egy dologról szeretnék bővebben szólni, a mely valamennyi között a legfontosabb, s a melyben, első tekintetre úgy látszik, nem hogy közelebb jöttünk az ősi idők elveihez, hanem messze eltávoztunk tőlük. A trónörökösödést értem. A királyt régen, mint már előadtam, választották. Senkinek sem volt joga királynak lenni, míg a nemzet gyűlésének választása őt nem szőlította fel a királyi tisztre. Senki sem volt tényleg király, míg az egyház felszentelése fel nem avatta őt királyi tisztjébe. A tan, hogy a király sohasem hal meg, hogy a trón nem lehet sohasem üres, hogy nem lehetséges *interregnum*, hogy a legközelebbi örökös uralkodása abban a pillanatban kezdődik, a melyben elődének uralkodása bevégeződött, mindez későbbi idők felfogása. Ezeknek a tanoknak nyomát sem lelmi az I. Edward trónralépte előtti időkben.¹⁶⁰ Az elsőség, a melyben ősi időkben a királyi ház tagjait, különösen a megkoronázott királynak fiát részesítették,¹⁶¹ az abszolút örökösödési jog tanává fejlődött azok alatt a befolyások alatt, a melyeket a norman hódítás véglegesen megerősített. Ez a tan a király hatalmának általános növekedésével

terjedt; terjedt, a mint az emberek fokozatosan oda jutottak, hogy a királyi méltóságot inkább olybá vették, mint a mely annak az egyesnek, a ki viselte, szolgált saját javára, mintsem olyan tisztségnek, a melyet a nép a királyság közös javára bízott reá. Úgy tetszik talán, hogy ebben a tekintetben nem előrehaladtunk, de sőt visszaestünk. Mert semmi sem olyan bizonyos, mint hogy a korona örökös volta ma határozottabb és kétségen kívül valóbb, mint volt a normanok, az Angevinek, a Tudorok napjaiban. De egy kis gondolkodás megmutatja, hogy ebben az esetben sem estünk vissza, hanem hogy előre mentünk az által, hogy visszatértünk, ebben az esetben nem a betűhöz, hanem minden bizonynyal a régibb idők szelleméhez. A korona örökös voltához ma kevesebb kétség fér, mint fért a tizenötödik vagy tizenhatodik században; de ez onnan van, mert a korona ma törvény szerint örökös, mert hatalmát határozottan körülírja a törvény. A nép akarata, a mely minden jognak és hatalomnak forrása, nem a régi alakban jut érvényre, a melynél fogva a korona minden üresedése esetében a nép személyesen választotta a királyt, hanem a nemzet akaratának, a mely jónak vélte a korona viselését egy családra szorítani, ép olyan törvényes gyakorlásával. Utolsó választott királyunk uralkodása alatt lett a korona először törvényes úton örökkössé. Ez a tétel talán meglepő, de történetünk elfogulatlan tanulmányozása kétségtelenül erre

tanít. Alig van mulatságosabb valami, mint a hogyan tisztán jogi írók ősi történetünket tárgyalják. Van valami, mondhatnám, siralmas egy olyan írónak, mint Blackstonének ingadozásaiban és botlásaiban, a ki azt, hogy az ő jogászai felfogása az örökjogról messze esik attól, hogy örökké való legyen, nem képes megérteni, noha minden pillanatban beleütközik olyan eseményekbe, a melyek megmutatják, hogy az ősi időkben efféle fictio teljesen ismeretlen volt.¹⁶³ Nemcsak hogy választották régi időkben a királyt, hanem kétszeres választáson ment át. Szólottam már arról, hogy a vallásos jelleg, melylyel a legtöbb nemzet a koronát királya fejére tette, mint a legtöbb keresztyén országban, Angolországban is abban az alakban nyilvánult, hogy a király méltóságához egyházi felszentelés által jutott. Ezt az alakot még ma is megtartottuk; de az újabb időkben tisztán alakszerűséggé vált, pompává, a mely, kétségen kívül, mély benyomást tesz, és tanulságos, de tisztán csak pompa, a mely a koronázott királynak nem ad olyan hatalmat, a mely a még meg nem koronázott királyt meg nem illeti. Az előbbi király halála az utódot rögtön minden királyi jognak s hatalomnak birtokosává teszi; megkoronázása semmiképen sem növeli törvényes tekintélyét, hatalmát, akármennyire is öregbíti a király személyes felelősségét Isten és a nép előtt. Régebben azonban nem így volt ez. A nemzet gyűlésének választása a megválasztott királynak csak azt a

hatalmat adta, hogy király legyen belőle, de nem tette őt királylyá. A király választása hasonlított a püspök választásához. Hogy a korona ajánlja, a káptalan megválasztja, az érsek megerősíti, egy bizonyos embernek csak a jogot adja bizonyos püspöki székre, de csak a felszentelésnek tisztán vallásos szertartása teszi őt valósággal püspökké.¹⁶³ Így volt ez ezelőtt a királylyal is. A witan választása választott királylyá tette őt, de csak az egyházi koronázás és felkenés tették őt királylyá. S ez az egyházi szertartás választást foglalt magában. Mikor a nemzet az ő polgári minőségében megválasztotta már a polgári állásra, megválasztotta az egyház is, azaz a nemzet az ő egyházi minőségében, a templomban, a melyben a koronázás szertartása lefolyt, összegyűlt papság és nép.¹⁶⁴ Ez a második, ez az egyházi választás mindig csak alakszerűség lehetett, mivel a nemzet már megejtette a választást, mielőtt az egyházi szertartás megkezdődött. De az egyházi választás túlélte a polgárit. A jogászok úgy képzelik, hogy már kezdetben is jog volt a szorosan örökösödési utódlás, a melyet egyes alkalmakkor félbeszakítások zavartak meg. Ezek a félbeszakítások, a melyek a történet szemében egy régi jog gyakorlásai, a jogászok szemében csak forradalmak vagy trónbitorlások. Ez az állapot, a melyben egy határozott szabályt néha megszegtek, s a melyről Blackstone azt képzei, hogy megvolt már a tizedik és tizenegyedik században, csak-

ugyan megvan a tizenharmadik századtól kezdve. I. Edward óta, a ki az első király volt, ki már megkoronázása előtt uralkodott, örökösödési utódlás lett szabály a gyakorlatban. Rendesen a megholt királynak fiát vagy pedig unokáját ¹⁶⁵ ismerték el mintegy természetsszerűen, a nélkül, hogy valami választásfélét ejtettek volna meg. De a parlament folyvást gyakorolta abbéli jogát, hogy az utódlást szabályozza, és minden alkalommal találkozunk olyan jelenségekkel, melyek arra mutatnak, hogy egy még népiesebb választás fogalma nem tűnt el teljesen az emberek emlékezetéből. Két királyt formászerint letettek, és a másodiknak letétele után a korona, mint ez a régi időkben történhetett, a királyi háznak nem arra az ágára szállott, a mely az örökösödési sorrendben a legközelebbi volt. A Lancaster-nemzetiség három királya kétségbe nem vonható parlamenti jogcímen uralkodott, és a sérthetetlen örökösödési jognak tanával, hogy van valami az utódlás egy bizonyos sorrendjében, a mit maga a parlament sem mellőzhet, mint a York nemzetiség igényeinek alaki igazolásával állottak elő először.¹⁶⁶ Ezeket az igényeket valósággal nem igazolhatta más, mint az isteni jog legszolgáibb tanára való hivatkozás, tényleg azonban nem ilyen tanon alapult a York ház ügye. A nagy- és dédanyáknak fáradságosan összeállított sorozatáról, a melylyel azt akarták kimutatni, hogy V. Henrik bitorló volt, soha sem hallottak volna,

ha VI. Henriknek kormányzata nem vált volna mindenképen népszerűtlenné, míg Richard, York hercege, korának legkedveltebb embere volt. Richárd elfogadott egy országgyűlési compromisumot, a mely természetesen magában foglalta a parlament jogát a kérdés eldöntésére. Henrik viselte a koronát egész életében és Richárd mint valódi örökös lépett Henrik fiának helyébe. Azaz egy Németországban közönséges, bár Angolországban ritka szokáshoz képest, Richárd megválasztatott, hogy betöltse a trónt, a mely még nem üült meg.¹⁶⁷ Richárd herceg Wakefield mellett elesett; a York pártiak jog-magyarázata szerint Henrik ekkor eljátszotta a koronát és Edward, York örököse, a nép választására való hivatkozással ismertette el igényét, a mi távol eső időkbe visz bennünket vissza. III. Richárd igényét, bármiképen is vélekedjünk róla más szempontokból, épen így ismerte el egy gyűlés, a mely legalább hasonlított egy nemzeti gyűléshez.¹⁶⁸ Szóval, noha az örökösödési elv már erős gyökeret vert, noha a trónkövetelők közti vitatkozások főképen az utódlás jogára vonatkoztak, azon napoknak az emléke, a mikor a korona csakugyan a nép ajándéka volt, nem enyészett el egészen.

Az utolsó király, a ki annak az igénynek, hogy a nép szava választotta meg a szabad ég alatt, ha csak árnyékára is hivatkozhatott, nem volt senki más, mint III. Richárd. Az utolsó király, a ki jobb

igényre hivatkozhatott, arra, hogy Westminster boltozata alatt választotta meg ugyanaz a hang, senki más nem volt, mint VIII. Henrik. Az ő idejéig a királyválasztásnak régi egyházi alakja megmaradt a koronázási szertartásban, és a dolognak megfelelt, hogy Henrik a saját választására bocsátott ki egy *congé d'élire*-t. Henrik koronázásának tervezete megmaradt az ő saját keze írásában, s míg egyrészt erősen állítja, hogy van örökösödési joga, másrészt külön intézkedik, hogy a nép a régi alakszerűségek mellett megválassza.¹⁶⁹ Henrik igénye tökéletesen alapos volt, mert atyja uralkodásának egy országgyűlése kijelentette, hogy a korona VII. Henriknek és teste örökösének fején maradjon.¹⁷⁰ Az ő esetében erősítette meg az örökösödési és parlamentáris igényt történetünkben utoljára az egyházi választás régi szertartása. Utódját nem választották így külön meg, talán egyebek között azért nem, mert ebben az esetben az alakszerűségre nem volt szükség. VI. Edward joga, hogy atyja után ő következék a trónon, minden vitát kizárt. Hatalmának gyakorlásával, a melyet ugyan méltán tartunk különösnek, de a mely nem volt ezért kevésbé törvényes, a parlament Henrikre bízta, hogy arra hagyja és szállítsa a koronát, a kire akarja. Ezt a hatalmat sorban gyermekeinek javára, azután ezeknek és maradékaiknak nem léteben huga gyermekeinek javára gyakorolta.¹⁷¹ Edward, Mária, Erzsébet e szerint mind törvényesen uralkodtak

atyjok végrendeletének erejénél fogva. Egy pillanatnyi gondolkozás megmutatja, hogy Mária és Erzsébet nem uralkodhattak mind a ketten törvényesen az örökösödési utódlás egyik elmélete szerint sem. Egyik elmélet szerint sem, sem a katolikus, sem a protestáns szerint nem lehettek mind a ketten Henrik törvényes leányai. A parlament csakugyan ki is jelentette mind a kettőt törvénytelennek; akármelyik elmélet alapján egyik vagy másik csakugyan az is volt.¹⁷² Mind a kettő azonban tökéletesen törvényes jogcímen uralkodott ama törvény intézkedéseinek következtében, a mely felhatalmazta atyjukat arra, hogy az utódlást kedve szerint szabályozza. Míg Erzsébet uralkodott, noha majdnem isteninek tartották őt az ő saját személyében, legalább nem vélték azt, hogy volt valami isteni jog valaki másban, a ki őt kövesse. A tant, mely utódai alatt szélteben elterjedt, az ő életében árulásnak tekintették.¹⁷³ Erzsébet tudta, hol kell erejét keresnie, és a Stewartok szintén tudták, hol kell az övéket keresniök, már a mennyi erejök volt. A jog szemében az első Stewart bitorló volt; a koronát a parlament még érvényben levő törvénye ellenére viselte, noha gondoskodott új törvényről, a mely a bitorló címétől felmentse.¹⁷⁴

Kétséget sem szenved, hogy Erzsébet halálával a koronára való törvényes jog a Suffolk házat illette meg, Henrik hugának leszármazóit. Amaz időnek körülményei azonban nem kedveztek az ő

követelésöknek; egy, a politikai helyzetnek megfelelő, a létező jogba azonban beleütköző, hallgatag beleegyezéssel, a korona a skótok királyára szállott, Henrik idősebb nővérének, Margitnak leszármazójára. Róla Henrik végrendeletében nem szólt; leszármazóinak e szerint, ha Vilmos és Cerdic egyenes utódai is voltak, nem volt törvényes igényök a koronára, de egy törvény megadta ezt, miután Jakab már birtokába vette a koronát. Kénytelenek voltak ennél fogva, miként a York-pártiak előbbi időben, az örökösödési utódlás isteni jogának elméletét összetákolni, hogy igazolják a trón elfoglalását, a mit az angol jogban semmi sem igazolhatott.¹⁷⁵

Egy nevezetes napon emlékeztettek egy Stewart királyt, hogy az angol király az uralkodás jogát a nép akaratától kapja. Bármit mondjunk a törvényszéknek, a mely elé I. Károlyt állították, természetéről vagy cselekedeteiről, csak Angolország régi jogát védte, mikor elmondta, mint lett Stewart Károly Angolország királya, és mint bíztak rá ott egy korlátolt hatalmat, hogy az ország törvényeivel s ezek értelmében kormányozzon és ne másképen. Csak védte azt az elvet, a melyet kilencz-száz éven át kellő esetekben alkalmaztak, midőn azt mondotta a királynak, hogy «valamennyi előde és ő is felelősek Angolország közrendeinek.» Megfelelkezve Sigebert és Aethelred, Edward és Richárd sorsáról, Károly præcedensek után mert kérdezősködni, s azt mondá bíráinak, hogy az

angol királyság örökös, és nem választó.¹⁷⁶ Rövid idő múltával a betolakodott királyi dynastia megszűnt, azon a nagy napon, mikor az angol nép utoljára gyakorolta régi jogát, hogy királyokat letehetett és választhatott. A convent, a melyről annyi-szor szoltunk, ez a nagy nemzeti gyűlés, a mely a jogászok szemében szabályellenes, de a valóságban épen oly törvényes, mintha a király meghívója gyűjtötte volna össze, halomra döntött minden képzelődését és szörszálhasogatást azon kijelentésével, hogy a trón üres. Újra élt egy igazi nemzeti gyűlés legnagyobb hatalmával s megválasztotta Orániai Vilmost, miként 600 évvel azelőtt egy másik nemzeti gyűlés megválasztotta Haroldot, Godwine fiát. A kör egy forgást tett s az angol nép visszanyerte a jogokat, a melyeket elei régi, tengeren túli hazájokból hoztak magokkal. S nem volt helytelen, hogy választásuk a rokon országokra esett, és egy új Vilmos hajózott át a tengeren, hogy meg ne történte tegye, annyi korszak után, a károkat, a melyeket névrokona Angolországnak okozott. S ekkor, választott király kormányzata alatt, Angolország eltökélhette magát, hogy szorosan és állandóan örökössé tegye koronáját. A trónutódlást szabályozó törvény (act of settlement) mint mindnyájan tudjuk, a koronát Zsófia választó fejedelemasszonyra és örökösire ruházta.¹⁷⁷ Ekként egy király sem uralkodott erősebb joggal, mint azok, a kik ennél a törvénytől fogva a jog egyenes közremű-

ködésével hivatvák az uralkodásra. Valóban királyok ők, *Cyningas* a legrégibb értelemben, a kiknek hatalma egyenesen a nép akaratából ered. Modern királyságunk örökös volta intézményeink jelen állapotában nem eltérés a régi elvektől; sőt ez az állapot igazában lehetővé teszi nekünk, hogy azon elveket más alakban ugyan, de teljesebben alkalmazzuk. Ősi viszonyok között a kormányzásnak egy neme sem olyan természetes, mint az, a mely tényleg uralkodó volt eleink között. Egy nem pusztán a szívben gyökerező érzés azt követelte, hogy minden rendes körülmény között a király előbbi királyok leszármazója legyen. De annak a tudata, hogy szükség van bizonyos személyes képességekre, szabályul követelte, hogy a választóknak szabad választásuk legyen a királyi házon belül. Azokban a napokban, mikor a királyok ép úgy kormányoztak, mint uralkodtak, az ilyen választás, mely a választott király személyes képességeire való tekintettel történt, legjobb módja volt a szabadság és a jó kormányzat biztosításának. Egy conventionalis alkotmány felsősége alatt, mikor a királyok uralkodnak, de nem kormányoznak, mikor a képviselőház nyíltan bevallja, hogy a kormányzás hatalma rája szállt át,¹⁷⁸ azokat a czélokat, a melyeket egykor a választott királysággal lehetett legjobban biztosítani, ma legjobban az örökös királysággal lehet megóvni. Úgy áll a dolog, mint egy spártai király mondta, a korona hatalmának csökkenésével birtoka tartósabbá

vált.¹⁷⁹ A mienkhez hasonló politikai rendszer nem férne meg a választó királysággal. Egy választott királyra nem lehetne egyszerűen csak az uralkodást bízni; ő bizonyára kormányozna, vagy megkísérленé a kormányzást. Nem is kell róla felfennünk, hogy az írott jogot meg akarná szegni. De azt a hatalmat, a melyet az írott jog a koronának ad, a saját személyes nézetei szerint iparkodnék gyakorolni, a szerint, a mit ő vél helyesnek és czélszerűnek. S bizonyára igazolható volna, ha így tenne. Mert egy embernek személyes megválasztása minden bizonynyal azt jelentené, hogy rátermett személyesen a kormányzás munkájára. Életfogytiglan megválasztott elnök vagy miniszterelnök lenne, a kit semmi módon nem lehetne elmozdítani hivatalából, hacsak a parlament hatalmának legvégső és legszokatlanabb gyakorlásával nem. Vannak olyan társadalmi állapotok, a melyekben a választó monarchia a kormányzásnak megfelelőbb neme, mint akár a köztársaság, akár az örökös monarchia. De Európa és Amerika művelt államainak jelen körülményei között csak kettő között lehet választás: az örökös monarchia és a köztársaság között. Történetünk körülményei örökös monarchiává tettek bennünket, ép úgy mint Svájc történetének körülményei ezt az országot szövetséges köztársasággá tették. S okos ember nem iparkodik azon, hogy szétbontson egy intézményt, a mely, mint más angol intézmények, azért fejlődött így, mert szükség volt rá.¹⁸⁰ Nem

írott alkotmányunk, mely örökös uralkodót ad nekünk, de a mely azt követeli, hogy kormányzatát miniszterek vigyék, kiket tényleg az alsóház választ, ugyanazokat a célokat éri el, a melyeket eleink a választott királysággal igyekeztek elérni. Rendszerünk az államnak személyes főnököt ad, a nemzeti létnek személyes megtestesítőjét, a ki maga iránt a személyes hódolatnak és a személyes kötelességnek olyan érzéseit kelti föl, a melyeket az embereknek egy nagy osztálya csak vonakodva ismer el olyanokul, mint a melyek a jog és az állam elvontabb eszméit megilletik.

S ha az alkotmányos királyi méltóság kötelességei úgy teljesíttetnek, mint a hogyan tapasztalatunk szerint teljesíthetők, az érzés, a melyet ez támaszt, nemcsak a szívből fakad; a személyes tiszteletnek az észben gyökerező igaz érzése az. De a mennyire eltér külsőleg legujabb időink örökös királysága legkorábbi ideink örökös királyságától, két pontban hasonlítanak egymáshoz, a melyek nem voltak meg a királyságnak abban az alakjában, a melyet a két kör között magára öltött. Legrégibb és legujabb rendszerünkben a király a népért van; a közbeeső időkben néha úgy látszott, mintha a nép volna a király kedvéért. Legrégibb s legujabb rendszerünkben a király olyan állást tölt be, a melynek kötelességeit az összeség közjávára kell teljesítenie. A közbeeső időkben néha úgy látszott, mintha a királyt úrrá tettek volna egy birtok felett, a melyet

személyes kedvtelésére és hasznára fordítson. A közbeeső időkben egyre hallunk a király jogairól és hatalmáról, mint a melyek a nép közönséges jogaitól eltérnek, sőt ezekkel majdnem ellenkeznek. Legrégibb és legujabb időkben a korona jogai és a nép jogai ugyanazok, mert elismert dolog, hogy a korona hatalmát a nép jólétéért kell gyakorolni, a népnél vagy képviselőinek tanácsával és beleegyezésével. A nélkül, hogy utopisztikus álmokban ringatnók magunkat, a nélkül, hogy az ezer év előtti Angolországot mint földi paradicsomot festenők le magunknak, a józan történet szava bizonyára arra tanít bennünket, hogy ezeknek a régen elmúlt időknek csakugyan sok közös vonásuk van a mieinkkel, sok vonásuk, a melyekben közelebb vagyunk hozzájuk, mint más időkhez, a melyek, ha csak az éveket számláljuk, nem esnek tőlünk oly messze. A kör egy forgást tett, az idegen uralom napjai eltűntek és Angolország újra Angolország. Jelenlegi uralkodónk épen olyan erős joron uralkodik, mint Alfréd vagy Harold, mert ugyanazon joron uralkodik, a melynél fogva ők uralkodtak, a nép akaratánál fogva, a mely törvényben öltött testet, s a mely Alfréd és Harold koronáját örökössé tette az ő elődei családjában. S ugyanazon joron uralkodván, a melyen ők uralkodtak, ugyanazon czélokért is uralkodik, közjaváért a nemzetnek, a melynek fejévé őt a törvény tette. S nem kívánhatunk jobbat király-

ságának, mint azt, hogy a koronát, melyet oly törvényesen visel, melyet oly méltóan viselt népének két nemzedéke alatt, viselje ezentúl is, mint a régieknek Nestora, egy harmadiknak jól megérdemlett szeretete között.¹⁸¹

JEGYZETEK.

I. FEJEZET.

1. A mit Uriról s a többi democratikus kantonról mondok, nem szabad úgy érteni, mintha én hinnék ama már megszűnt álmokban, a melyek szerint a *Waldstädte*-nek vagyis az Erdei-kantonoknak némileg más eredetük és némileg más függetlenségük volt, mint Németország többi részének. Újkori tudósok kutatásai kiderítették, hogy az Erdei-kantonok nem csak hogy ép úgy tagjai voltak a császárságnak, mint szomszédaik, hanem hogy felettök különféle kisebb uraknak, egyháziaknak és világiaknak, különböző jogaik voltak. Teljes függetlenségöknek megszerzése, sőt megszabadulásuk más uraktól, s előlépésök a *Reichsunmittelbarkeit* vagyis a közvetlenül a császárságtól való függés állapotába az idő műve volt. Így Német Lajos magát Urit vagy egy részét 853-ban a zürichi apáczák klostromának (*Fraumünster*) adományozta és csak 1231-ben ismértetett el, hogy a császár kivételével, minden más úrtól független. De a császárság általános főnhatóságának épenséggel semmi köze sem volt valamely terület, város vagy her-

czegség belső alkotmányához; sőt ehhez egy közbülső úr alá való rendeltségnek sem volt szükségképen köze. Egy női klastrom kormányzata különösen könnyen volt elviselhető. S a legrégibb időktől kezdve, mind Uri embereiről átalában, mind a kerület egyes részeinek embereiről úgy tétetik említés, mint olyan községekről, a melyek képesek együttesen törvényt hozni, sőt alku-
dozni azokkal, a kik igényt tartottak arra, hogy uraik. (Egy 955-diki okirat úgy tünteti fel a «nos inhabitantes Uroniam», mint a kik képesek szerződést kötni a zürichi klastrom tisztviselőjével.) Mindez semmiképen sem az Erdei-kantonoknak sajátossága; semmivel sem több ez, mint a mit mindenütt találunk; sajátosságuk az, hogy míg másutt a régi helyi községek lassanként kivesztek, az Erdei-kantonokban tovább éltek és virágoztak, magoknak új jogokat és új hatalmat szereztek, míg teljesen független köztársaságokká váltak. Ennél fogva azt hiszem, jogom van Uri democratiájáról, mint ősrégről szólni. Teljesen kifejlett alakjában nem ősi, de ez a teljesen kifejlett alak lépésről-lépésre előbbi formákból nőtt, a melyek a szó szoros értelmében ősrégiek, s melyek megvoltak az egész teuton fajnál.

A demokratikus kantonok ősi történetére vonatkozólag, a melynél inkább még egy tárgyat sem értettek félre, nem vagyok képes valamely bizalmat érdemlő angol művet kijelölni. A svájcz tudósok iratai között, a melyek más nemzetbeli olvasók elől el vannak helyi társaságoknak hozzá nem férhető értekezleteiben zárva, e felett a tárgy felett nagy irodalom keletkezett, s korántsem akarom állítani, hogy ezt egészében ismerem.

Mind a mellett a következő művekre hivatkozhatom: Gingins-la Sarraz báró, *Essai sur l'Etat des Personnes et la Condition des Terres dans le pays a' Ury au XIII-e Siècle*, mely az *Archiv für schweizerische Geschichte*-ben jelent meg, I. 17; Burckhardt J. R. dr.: *Untersuchungen über die erste Bevölkerung des Alpengebirgs*, ugyanabban a gyűjteményben, IV. 3. Hivatkozhatom továbbá Bluntschli nagy munkájának, *Geschichte des schweizerischen Bundesrechtes* (Zürich, 1849) első fejezeteire; Blumer művére: *Staats- und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien* (St.-Gallen, 1850); Huber Alfonz dr.-éra: *Die Waldstaette* (Insbruck, 1861) és Vischer Vilmos dr.-éra: *Die Sage von der Befreiung der Waldstaedte* (Lipscse. 1867); Liebenau H. dr. könyvében: *Die Tell-Sage zu dem Jahre 1230* új útát tör. Az egész kutatás eredményeit leginkább hozzáférhető alakban Rilliet Albert adja elő: *Les Origines de la Confédération Suisse* (Genève et Bâle, 1868).

2. Egyes svájczí zsoldosok bizonyára akadnak még ma is a külföldi hadseregekben, a miről Olaszország néhány évvel ezelőtt saját kárára győződött meg. De az 1848-diki szövetséges alkotmány egészen eltörölte a katonai szolgálatba szegődést, a melyet a kantonok hivatalos toborzás útján közvetítettek.

3. Lásd Müller János, *Geschichte der schweizerischen Eidgenossenschaft*, V. könyv, I. fejezet (*Sämmtliche Werke* 16. kötet, 25. lap. Stuttgart und Tübingen 1832, s a XXII. kötet 14. lapján levő jegyzet, vagy a francia fordításban VII. k. 35. l., Páris és Genua, 1840). A Peterman Etterlin krónikájában (Basel, 1752) található leírás

megérdemli, hogy eredeti szövegében közöljem: «Dann do der Hertzog von Burgunn gesach den züg den berg ab züchen, schein die sunn gerad in sy, und glitzet als wie ein spiegel, des gelichen lüyet das horn von Ury, ouch die harschorne von Lutzern, und was ein sölich toffen, das des Hertzogen von Burgunn lüt ein grusen darab entpfient, und trattent hinder sich».

4. A tisztviselek lovagoltak, mikor 1863-ban és 1864-ben jelen voltam a Landesgemeindenben. Bízom benne, hogy az ilyen szép szokást nem hagyták abba.

5. Phokion jelleméről és helyzetéről lásd Grote XI. 382, XII. 481; és az athéni nép állítólagos ingatagságának kérdéséről általában IV. 496.

6. Néhány évvel ezelőtt átnéztem a svájci *Bundesrath* vagyis a végrehajtó tanács tagjainak összes választásait és azt tapasztaltam, hogy tizenhatsz esztendő alatt csak kétszer történt, hogy a tanács egy tagja az új választásnál megbukott. Azért, azt hiszem, helyesen tettem, midőn a szövetséges tanács egyik tagját, a kivel tavaly volt szerencsém találkozni, mint a legállandóbb európai kormány tagját üdvözöltem.

7. Az 1798-diki úgynevezett helvét köztársaság alatt a kantonok megszűntek souverain államok lenni, s tisztán beosztottakká, úgy mint megyékké vagy departmentokká váltak. Ennek az alkotmánynak egyik legelső intézkedése a Waldstaedte régi demoritikus szervezetének véget vet. («Die Regierungsform, wenn sie auch sollte verändert werden, soll allezeit eine repräsentative Demokratie sein». Lásd a szöveget Bluntschli-ban, II. 305.) A «repräsentative Democratie»-vel, melyet

Páris áldemocratái ekkint a régi községekre rátukmáltak, el akarták törölni Athén és Uri tiszta democratiáját.

A szövetséges rendszert Buonaparte Napoleonnak, mint első consulnak (1803), *Vermittlungsakte*-i némi-képen visszaállították. Szövegét lásd Bluntschliban, II. 322.

8. A confoederált kantonok Appenzell, noha története már nagyon régóta szövődött össze az övékkel, mint kantont tényleg csak 1513 december havában fogadták magok közé, s így a legifjabb volt a tizenhárom kanton közül, melyek egészen 1798-ig a confoederatiót alkották. Lásd Zellweger: *Geschichte des Appenzellischen Volkes*, II, 366, és *Urkunden*, II. 2-dik rész, 481. l., vagy Walter, *Appenzeller Chronick* (Szent-Gallen, 1740). Ezen kötetnek címlapja egy *Landesgemeinde* élénk képét ábrázolja. 1597-ben a kantont két-felé osztották, a protestáns *Ausser-Rhoden*-re és a katholikus *Inner-Rhoden*-re. Lásd Zellweger, III. 2-dik rész, 160. l.; Walser, 553.

9. Fegyveres gyűlésekről lásd *Norman Conquest* II. 331.

10. Az első jegyzetemben adott utalások után talán nem szükséges ennél a pontnál sokáig időznöm; de mindig szükségesnek tartom annak kifejtését, hogy svájci nemzet csupán politikai értelemben létezik. A kantonok a császárságnak egyszerűen tagjai voltak, a melyek lassankint nagyobb függetlenséget vívtak ki magoknak, mint társaik. Az Erdei-kantonok és általában a németül beszélő Svájc a német nemzetnek

még csak meg sem különböztetett része; egyszerűen három megtelepedése az allemanoknak, ép úgy mint Lincolnshirenek három beosztása az angeleknek három megtelepedése.

11. Az *Englaland* szó, a mennyire én tudom, az Olaffal és Justinnal 991-ben kötött szerződésben fordul először elő. Az angol krónikák 1014-ben kezdik használni. Lásd *Norman Conquest*, I. 78, 276, 605, 629. A Yorkshire (*Eoforwicscír*) név legrégibb használata, a melyet én ismerek, az 1065 alatti krónikákban van. Lásd *Norman Conquest*, II. 478. Deira természetesen olyan régi, mint Nagy Gergely szójátéka.

12. Az angol hitközségek valódi története még kidolgozásra vár. Biztos vagyok benne, hogy ki fog tűnni, mennyivel több közös vonásuk van a szárazföldi *Gemeinden*-nel, mint az első pillanatra hinni lehetne. Néhány utalást egy nem régiben kezembe került kis röpiratban találhatni, melynek czíme: *The Parish in History*.

13. A democratia természetét vázolja Perikles halotti beszédében, Thukydides, II. 37.: ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται· μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν ὥς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκίῃ. Még világosabban vázolja Syracusai Athenagoras, VI. 39, a ki a különböző osztályok szereplését a democratiában élesen elválasztja egymástól: ἐγὼ δὲ φημι πρῶτα μὲν δῆμον ἑρμῆπαν ὠνομάσθαι, ὀλιγαρχίην δὲ μέρος, ἔπειτα φύλακας μὲν ἀρίστους εἶναι χρημάτων τοῦς πλουσίους, βουλευσῆαι δ' ἂν βέλτεστα τοῦς ξυνετοῦς, κρῖναι δ' ἂν ἀκούσαντας ἀρίστα τοῦς

πολλοὺς, καὶ ταῦτα ὁμοίως καὶ κατὰ μέρη καὶ ζύμπαντα ἐν δημοκρατίᾳ ἰσομοιεῖν. Itt mind a gazdagságnak, mind a kiváló értelmiségnek külön hatáskör jelöltetik meg. Majdnem ugyanezzel a felosztással él egy író, a kit aránylag aristokratikusnak nevezhetünk. Isokrates (Areop. 29) azt tartja, hogy a közügyek vezetése közvetlenül a javakkal és idővel bőven rendelkezőknek kezében legyen, a kiknek mint a nép szolgáinak kell működniök, maga a nép lévén az ő urok, vagy — nem habozik kimondani — *tyrannusuk*, a kinek teljes hatalma van arra, hogy jutalmazzon és büntessen: ἐκεῖνοι διεγνωχότες ἦσαν ὅτι δεῖ τὸν μὲν δῆμον ὥσπερ τύραννον καθιστάναι τὰς ἀρχὰς καὶ κυλάζειν τοὺς ἐξαμαρτάνοντας καὶ κρίνειν περὶ τῶν ἀμφισβητούμενων, τοὺς δὲ σχολὴν ἄγειν δυναμένους καὶ βίον ἱκανὸν κεκτημένους ἐπιμελεῖσθαι τῶν κοινῶν ὥσπερ οἰκέτας, καὶ δικαίους μὲν γενομένους ἐπαινεῖσθαι καὶ στέργειν ταύτῃ τῇ τιμῇ, κακῶς δὲ διοικήσαντας μηδεμιᾶς συγγνώμης τυγχάνειν, ἀλλὰ ταῖς μεγίσταις ζημίαις περιπίπτειν. Ezt másutt (Panath. 166) aristocratiával vegyült demokracziának nevezi, nem pedig oligarchiának (τὴν δημοκρατίαν τὴν ἀριστοκρατίᾳ μειγμένην).

A *democratia* szónak gyakran előforduló kedvezőtlen értelmezése, ha nem egyszerűen tudatlanságból ered, valószínűleg onnan származik, a hogyan Aristoteles használta ezt a szót. *Politikájában* (III. 7.) a kormányzatnak három törvényszerű alakját különbözteti meg: a *királyságot* (βασιλεία), az *aristocratiát* (ἀριστοκρατία), és a mit ő πολιτεία-nak vagyis *köztársaság*-nak nevez. Ezeknek három elfajulását különbözteti meg: a *tyrannist*, *oligarchiát* és *democratiát* (τυραννίς, ὀλιγαρχία, δημοκρατία). A *democratia* szerinte olyan kormányzat, a melyet

különösen a szegények érdekében folytatnak (πρὸς τὸ συμφέρον τὸ τῶν ἀπόρων). Van ebben valami a bölcsész megvetéséből, a melyet minden népies kormányzat iránt érez és bizonyos, hogy Aristoteles nem úgy beszél, a mint a görög történetírók szoktak. Polybios, Herodotushoz és Thukydideshez hasonlóan, a demokraczia szót a régi tiszteletreméltó értelemben használja és a democratia különös típusául az achaiai ligát választja, a melynek pedig a praktikus aristocratia bizonyára fontos eleme volt (lásd *History of federal Government*, cap. V.): ἰσηγορία καὶ παρηγορία καὶ καθόλου δημοκρατίας ἀληθινῆς σύστημα καὶ προαίρεσιν εὐκρινιστέραν οὐκ ἂν εὔροι τις τῆς παρὰ τοῖς Ἀχαιοῖς ὑπαρχούσης. Szóval, a mit Aristoteles πολιτεία-nak nevez, Polybios δεμοκρατία-nak hívja; a mit Aristoteles δημοκρατία-nak hi, azt Polybios ὀχλοκρατία-nak nevezi.

14. Ebből az következik, hogy ha Flórencz köztársasága megfosztotta jogaiktól az összes nemes családokat, elvesztette jogát, hogy democratiának hívják. Lásd az igazságügyi szabályzatról szóló részt Sismondiban, *Républiques Italiennes*, IV. 65; *Chronique di Giovanni Villani*, VIII. 1.

15. A rabszolgaságról Angliában, lásd *Norman Conquest*, I. 81, 333, 368, 432; IV. 385. Bővebb részleteket láss Kemblenél: *Saxons in England*, I. 185; Zöpfl: *Geschichte der deutschen Rechtsinstitute*, 62. A lemesek, szabadok és rabszolgák három osztályát semmi sem tüntetheti fel jobban, mint a következő sorok Szent Lebuin életében (Pertz, II. 361): «Sunt denique ibi, qui

illorum lingua edlingi, sunt qui frilingi, sunt qui lassi dicuntur, quod in Latina sonat lingua, nobiles, ingenuiles, atque serviles».

16. A *wite-theow*-ról, a bűnei miatt rabszolgaságba jutott rabszolgáról, lásd Kemble, *Saxons in England*, I. 200. Említés tétetik róla többször Ine törvényeiben, 24, 48, 54, a melyek, mint a nyugati szászok törvényei rendesen, különbséget tesznek az angol és a wallisi *wite-theow* között. A másodszorban idézett törvény arra az esetre rendelkezik, mikor egy nem rég rabszolgaságra ítélt *theow*-ot olyan bűnnel vádolnak, a melyet rabszolgasága előtt követett el.

17. A keleti viszonyok részleteit a Kelettel foglalkozó tudósokra kívánom hagyni. De az ó-testamentumnak több helyén látunk egy általános gyülekezet félét, melynek tagjai nem egyenlő rangúak és valamennyie felett egy egyes főnöknek van főhatalma.

18. Iliad, XX. 4.

Ζεὺς δὲ Θέμιστα κέλευσε θεοὺς ἀγορήνδῃ καλέσσαι
 Κρατὸς ἄπ' Οὐλύμποιο πολυπτύχου· ἥ δ' ἄρα πάντῃ
 Φοιτήσασα κέλευσε Διὸς πρὸς δῶμα νέεσθαι.
 Οὔτε τις οὔν Ποταμῶν ἀπέην, νόσφ' Ὀκεανοῖο,
 Οὔτ' ἄρα Νυμφαίων ταί τ' ἄλσεα καλὰ νέμονται.
 Καὶ πηγὰς ποταμῶν, καὶ πῖσσα ποιήεντα.

A nympháknak az istenek *mycel gemót*-jában való részvételén kívül, Herának, Athénének és a belső tanács egyéb női tagjainak fontos helyzetéről is szólhatni.

A halandók gyülekezetét leírja hosszában az Ilias második éneke, és az első ének mindjárt kezdetén.

19. A gyülekezet tetszésének nyilvánítását az I. ének 23. és a II. ének 333. sorában halljuk, a trójai gyülekezetét pedig a XVIII. ének 313. sorában.

20. A Homeros-féle ἀγορά-nak egész természetéről lásd Gladstone *Homer and the Homeric Age* művét, III. 14. Gladstone, véleményem szerint, sokkal jobban értette meg a régi görög politika szellemét, mint Grote.

21. Ezen a helyen nincs szükségem rá, hogy a régi római alkotmányt, a *patres* és *plebs* megkülönböztetésének eredetét vizsgáljam és más kérdéseket, melyek a tudósok között heves vitákra adtak okot. A három elem minden mondaszerű és minden történeti adatban kiválik. Liviusban (I. 8.) Romulus eleinte általános gyűlést tart, és azután választja a senatust. A 26. c-ban határozott felebbezést találunk a királytól, azaz jobban mondva az ő nevében működő hatóságoktól, egy gyülekezethez, mely, bármilyen volt is szervezete, népesebb volt, mint a senatus.

22. Aligha szükséges rámutatnom, hogy a római consulok egyszerűen a királyok helyébe léptek. Lehetséges, mint némelyek gondolták, hogy a forradalom több hatalmat juttatott a patriciusok kezébe, mint a mennyivel előbb bírtak; de a senatus és a népgyűlés mindenestre folytatták előbbi életüket.

23. Tacitus, *de Moribus Germaniae*, c. 7—13.: Reges ex nobilitate; Duces ex virtute sumunt. Nec Regibus infinita aut libera potestas; et Duces exemplo

potius quam imperio: si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt . . . De minoribus rebus Principes consultant; de maioribus omnes; ita tamen ut ea quoque quorum penes plebem arbitrium est apud Principes pertractentur . . . Ut turbæ placuit, considunt armati. Silentium per Sacerdotes, quibus tum et coërcendi ius est, imperatur. Mox Rex vel Princeps, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est audiuntur, auctoritate suadendi magis quam iubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu adspernantur; sin placuit, frameas concutiunt. Honoratissimum adsensus genus est, armis laudare. Licet apud concilium adcusare quoque et discrimen capitis intendere . . . Eliguntur in iisdem conciliis et Principes, qui iura per pagos vicosque reddant. Centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, adsunt. Nihil autem neque publicæ neque privatæ rei nisi armati agunt».

Magyarázatul lásd: Zöpfl, *Geschichte der deutschen Rechtsinstitute*, p. 94. Vesd össze még: Allen, *Royal Prerogative* 12, 162.

24. Lásd: *Norman Conquest* I. 95. Az ősi alkotmány a császárság másik végén, Frieslandban, tartotta fenn magát legtovább. Lásd Eichhorn, *Deutsche Staats- und Rechtsgeschichte*, II. 265, III. 158. Zöpfl, *Geschichte der deutschen Rechtsquellen*, p. 154.

25. Τὰ ἀρχαία ἡθρὴ χραταίω egyházi tétel; helyesen felfogva igaz és való a politikában.

26. Lásd czikkelyeimet: *The Origin of the English Nation* és: *The Alleged permanence of Ro-*

man Civilization in England Macmillan folyóiratában. 1870.

27. Lásd, mit mond Schmid *Gesetze der Angelsachsen* című műve a «*wealh*» és «*wylne*» szavakról. V. ö. még Earle, *Philology of the English Tongue*, 318. Hogy az angol telepedők magukkal hozták a nőket, lásd: *Historical Essays*, p. 36.

28. Az *eorlas*-ról és *ceorlas*-ról a *Norman Conquest*-ben mondtam egyet-mást. I. 80. Lásd a két szót Schmidben és a helyeket, a melyekre utal.

29. Az Attinghausen bárókról lásd Blumer, *Staats- und Rechtsgeschichte der schweizerischen Demokratien*, I. 122, 214, 272.

30. Ebben a pillanatban nem tudom megmondani, hogy ki a forrásom erre a különös és valószínűleg mythikus szokásra nézve; de egészen megfelel felvilágosító példának.

31. Ezt a szokást Diodoros írja le, I. 70. A pap először elmondta a király jó tetteit és minden lehető erényt tulajdonított neki; azután átkot szórt mindarra, a mi helytelenül tétetett, s feloldotta a királyt minden kárhoztatás alól és könyörgött, hogy a bosszú minisztereire szálljon, a kik a gonosz tetteket sugalmazták (τὸ τελευταῖον ὑπὲρ τῶν ἀγνοουμένων ἀρὰν ἐποιεῖτο, τὸν μὲν βασιλέα τῶν ἐγκλημάτων νῆξαιρούμενος, εἰς δὲ τοὺς ὑπηρετοῦντας καὶ διδάξαντας τὰ φαῦλα καὶ τὴν βλαβὴν καὶ τὴν τιμωρίαν ἀξίων ἀποσκηφαί). Erkölcsi és vallásos tanácsokkal végezte be beszédét.

32. Tacitus (Germ, 25.) megkülönbözteti «*eæ gentes quæ regnantur*» másoktól. A 43-dik szakaszban «*erga reges*

obsequium»-ról beszél, mint a mi némely törzsnek jellemző vonása. Lásd *Norman Conquest*, I. 579.

33. Az *ealdorman* és *heretoga* szavak használatáról lásd *Norman Conquest* és a műveket, a melyekre ott utalok.

34. Lásd *Norman Conquest*, I. 583, és azon helyeket Kembleben és Allenben, melyekre ott hivatkozom.

35. Lásd Kemble: *Saxons in England*, I. 152, és Massman: *Ulfilas*, 744.

36. Lásd a *driht*, *drihten* szavakat Bosworth angol-szász szótárában.

37. Hogy ne tegyek más megjegyzést erre a leszármaztatásra, szerzője valószínűleg azt gondolta, hogy *ing* és nem *end* volt az ó-angol participium képzője, A tévedés ép olyan régi, mint Sir Thomas Smith. Lásd művét: *Commonwealth of England*, p. 12.

38. Lásd *Norman Conquest*, I. 583, és az ott idézett munkákat. Nem szeretek szanszkrittal foglalkozni, de meglep, hogy Allen és Kemble nézetei nem zárják ki ennek a szónak összefüggését a szanszkrit *ganaca*-val. Mint etymologiai különlegességet érdemesnek találom megemlíteni. hogy Wedgewood szerint a szó «valószínűleg azonos a tatár *kán*-nal».

39. A krónikákban olvassuk, hogy 449-ben, a jütök első kikötésénél Kentben, «két heretogájuk volt, két fivér, Hengest és Horsa». Csak 455-ben, Horsa halálakor történik, hogy «Hengest a trónra lépett s

fia, Aesc»; 488-ban, úgy látszik Hengest halálával, «Aesc lépett a trónra és 23 esztendeig volt a kenti nép királya». Így a keleti szászoknál, 495-ben, «két ealdorman jött Britanniába, Cerdic és fia, Cynric». A mint olvashatjuk, csak 519-ben «lépett trónra a keleti szász Cerdic és Cynric».

40. A királyok és a jarlok közötti különbség erősen kitűnik a krónikáknak a 871-diki ashdowni (Aescsedune) ütközetről szóló részéből. A dánok «két részre oszlottak, az egyik élén állott Bagsecg és Healfdene, és itt a királyok, a másik részen pedig az *eorlas* voltak». Megjegyezhetjük, hogy az angol seregben Aethelred király van a dán királyokkal szembeállítva, öcsce pedig, Aetheling Alfred a jarlokkal. Így a brunanburhi énekben öt királyról és hét jarlról olvasunk, a kiket megöltek. «A harcmezőn öt ifjú király feküdt kardokkal megöletvén, s ott feküdt hét Anlaf earl is».

Észrevehetjük, hogy a királyok fiatalok voltak, mintha «ex nobilitate» választották volna őket, a jarlok korát azonban nem említi meg az ének, mint a kiket kétségen kívül «ex virtute» választottak.

41. Idéztem Bæda művének a satrapákról szóló részét a *Norman Conquest*-ben, I. 579. A 15-dik jegyzetben Szent Lebuin életéből idézett sorok szintén «principes»-ről beszélnek, mint a kik több *pagi* vagy *gauen* élén állottak, de nem tesznek említést sem királyról, sem az egész ország felett álló más közös főnökről. S ezt annál inkább ki kell emelnünk, minthogy volt az

egész ó-szász nemzetnek egy «generale conciliuma», a mely, a mint állítják, minden *gau*-ból választott tizenkét emberből állott. Ez olyannak látszik, mint ha a képviselőt régi példája volna; de nem szabad elfelejtenünk, hogy itt egy szorosan szövetséges szervezetről van szó.

Szintúgy a nyugati góthok kormányzóit, a Dunán átkelésük idején, *iudices*-nek nevezik. Lásd Ammianus, XXVII. 5, és Lindenbrog és Valesius jegyzeteit. V. ö. még Gibbon, c. XXV. (IV. 305. ed. Milman). Jornandes úgy beszél róluk (26), mint a kik «*primates eorum, et duces, qui regum vice illis præerant*». Majd «*Gothorum regulus*»-nak nevezi Fredigernt, a milyenek a mi történetünk *subreguli*-ja vagy *under-cyningas*-a voltak. Majd a 28-dik fejezetben Athanarikot, Fredigern utódát, egyesesen «*rex*»-nek nevezi. Minderről lásd Allen: *Royal Prerogative*, 163.

42. Lásd *Norman Conquest*, I. 75, 580.

43. Az angol történetben a legvilágosabb példáját annak a folyamatnak, a melyen át egy királyság tartománynyá változott, átmenvén egy félig független ealdormanség közbüleső fokán, a délnyugati Mercia történetében találjuk Aethelred ealdormanje és Aethelflæd asszony alatt, Alfréd és az idősebb Edward uralkodása idején. Lásd *Norman Conquest*, I. 563.

44. Lásd *Norman Conquest*, I. 39, 78.

45. Iliad, IX. 160:

καὶ μοὶ ὑποστήτω, ὅσσον βασιλεύτερός εἰμι.

46. Hogy egy nagy királyság számos apró államra szakadt, a melyek tényleg függetlenek voltak, de az eredeti uralkodó utódának névleges fennhatósága alatt állottak, arra nem kevés példa van. A császárság esetében, *Historical Essays* című művemben szólottam róla, 151, és a kalifatus esetében a *«History and Conquest of the Saracens»*-ben, 137. Mint ment végbe ez a folyamat India Mogul császárságával, Macaulay írja meg Clive lordról és Warren Hastingsról szóló esszéiben. De nem volt helyes tőle, hogy a nagy mogult, az ő névleges uralkodásával, «a későbbi Karolingek leggyámoltalanabbikával» hasonlította össze, a kiket Sir Francis Palgrave megszabadított a meg nem érdemlett megvetéstől. De a nyugoti királyságnak összeomlása ép úgy példája ugyanennek a törvénynek. A legérdekesebb az a mód, azaz jobban mondva az a három mód, a melyen a szerteszakadt tagok ismét egyesültek egymással Német-, Olasz- és Franciaországban.

A szétbomlásnak ezt a folyamatát, a melyben az eredeti uralkodó még bír névleges hatalommal, meg kell különböztetni attól, a melyben királyok uralkodása után visszatérnek a hercegekhez vagy ealdormanekhez. Ez utóbbi esetben mindennemű központi souverainitásnak vége szakadt.

47. Ma már, azt hiszem, aligha szükséges az ó-angol királyság választói voltát bizonyítgatnom. A mi erről mondani valóm van, elmondtam a *Norman Conquest*-ben, I. 106, 596. De idézhetem ama jelentésnek néhány nagyon fontos sorát, a melyet Hadrian pápának 787-ben küldöttek angolországi követei, György és Theophylak-

tos (Haddan és Stubbs: *Councils and Ecclesiastical Documents*, III. 453.). «Sanximus ut in ordinatione Regum nullus permittat pravorum prævalere assensum: sed legitime Reges a sacerdotibus et senioribus populi eligantur.» Már most azt volna jó tudni, kiket értett a jelentés a «pravi» alatt. Ezek a sorok úgy hangzanak, mint a választási jogosultságnak megszorítása, vagy a választás szabadságának megcsorbítása; de mind a két esetben tanúságot tesznek régi királyságunk választói ellegéről és az alkotmánynak átalános, népszerű voltjáról.

48. A *witan* hatáskörét leírtam, úgy a mint felfogom s a mint Kemble felfogja, a *Norman Conquest* I. kötetének 108. lapján és az ehhez a kötethez csatolt függelékek némelyikében. A *witan* hatáskörére vonatkozólag, nem találok különbséget az én nézeteim és Stubbs tanáréi között, a melyeket *Select Charters* című művének bevezető részében fejt ki (p. 11), a hol a király és *witan* egymáshoz való viszonyát és régi alkotmányunk átalános jellegét bámulatos erővel és világossággal írja le. De eltérünk egymástól én és Stubbs a *witenagemót* szervezetére nézve. Én úgy tekintem, mint az egész királyság gyűlését a megye és más apróbb kerületek kisebb gyűléseinek mintájára. Stubbs teljesen elismeri a kisebb gyűléseknek népies voltát, de tagadja, hogy a nemzeti gyűlés szintén ilyen jellegű volt. Veszedelemes dolog az angol alkotmány történetének legalaposabb ismerőjével ellentétbe helyezkedni, de kérem kell az olvasót, vegye fontolóra, a mit jegyzetben mondok művem első kötetének függelékében.

49. A letételnek Northumberlandban történt esetei közül néhányat a *witenagemót* szervezetéről szóló jegyzet után következő jegyzetben gyűjtöttem össze (*Norman Conquest*, I. 593). Cseppet sem valószínűtlen, hogy György és Theophylaktos fentebb idézett jelentése különösen Northumberland királyainak gyakori változására vonatkozik.

50. Felsoroltam valamennyi példát a *Norman Conquest* I. kötetének 105. lapján. Sigebert, Aethelred, Harthacnut, II. Edward, II. Richárd, II. Jakab. Figyelemre méltó, hogy ezeknek a királyoknak majd mindannyia a második, a ki az illető nevet a trónon viseli; mert Aethelreden, Edwardon, Richárdon és Jakabon kívül, Harthacnutot is bizvást II. Cnutnak lehet nevezni.

51. Tacitus, *de Moribus Germaniae*, 13, 14: «Nec rubor inter comites adspici. Gradus quinetiam et ipse comitatus habet, iudicio eius quem sectantur; magnaue et comitum æmulatio quibus primus apud Principem suum locus; et Principum cui plurimi et acerrimi comites Quum ventum in aciem, turpe Principi virtute vinci, turpe comitatui virtutem Principis non adæquare. Iam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem Principi suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri; sua quoque fortia facta gloriæ eius adsignare, præcipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant; comites pro Principe». Lásd Allen, *Royal Perogative*, 142.

52. A maldoni ének eredeti szövegét Thorpe művében: *Analecta Anglo-Saxonica* találni meg.

53. A római clientela intézménye, legalább annyiban, a mennyiben most foglalkozunk vele, szintén olyan pont, a melyről monda, történet és újkori vizsgálódás mind egyet bizonyítanak. Akár azonosak voltak a cliensek a *plebs*-szel, akár nem, patriciusok semmiképen sem léptek cliensi viszonyba, s ez egyúttal rámutat a germán intézményekkel való ellentétre.

54. A *dominus* czímet, a mely a rabszolgák urát jelentette, mindig visszautasították a régi császárok. Ezt mondják Augustusról Suetonius (Aug. 53) és Dion (LV. 12), de Tiberiusról még határozottabban állítják (Suetonius, Tib. 27; Dion, LVII. 8). Tiberius visszautasította az *imperator* czímet is, kivéve szorosan katonai értelmében: οὕτε γὰρ δεσπότην ἑαυτὸν τοῖς ἐλευθεροῖς οὕτε αὐτοκράτορα πλὴν τοῖς στρατιώταις καλεῖν ἐφίει. Caiusról Aurelius Victor azt mondja (Caes. XXXIX, 4), hogy *dominus*-nak hívták; Domitianusról ezt kétségen kívül tudjuk (Suetonius, Dom. 13; Dion LXVII. 13, lásd itt Reimar jegyzetét). Plinius leveleiben Traianust folyvást *dominus*-nak czímezi; de panegyrikusában megteszi a különbséget: «Scis, ut sunt diversa natura dominatio et principatus, ita non aliis esse principem gratiorem quam cui maxime dominum graventur». Ez a régibb érzelmeknek és szokásoknak Traianus alatti feléledéséről tanuskodik. Végleges és alakszerű ez a cím, úgy látszik, Diocletanus alatt lett a keleti szertartások elterjedésével (Lásd Aurelius Victornak már idézett sorait). A későbbi panegyristák széltében használják, mint például Eumenius, IV. 21, V. 13:

«Domine Constanti», «Domine Maximiane, Imperator æterne» stb.

55. Vitellius (Tac. Hist. I. 58) volt az első, a ki római lovagokat helyezett az addig felszabadítottakkal betöltött hivatalokba: de ez a rendszer nem állapodott meg végleg Hadrianus idejéig (Spartianus, Hadrianus, 22).

56. Lásd *Norman Conquest*, I. 89, 587, és az ott idézett műveket.

57. A *hláford* és *hlaefdige* (*lord* és *lady*) szavak második szótagjának eredete nehezen fejthető meg. Az én célomra azonban elegendő, ha az első szótagnak *hláf*-fal való összefüggése bizonyul igaznak. Bár mennyire különböző a két szó eredete, *hláford* mindig *dominus* a fordításban. A francia *seigneur* és az ennek az olaszban és spanyolban megfelelő alakok a latin *senior*-ból származnak, a melyet a *dominus*-szal egy értelemben használtak. Ez egyik tagja a szavak ama nagy osztályának, a mely analog a mi *ealdorman*-ünkkel.

58. Ezt Palgrave teljesen kifejti, *Englisch Commonwealth*, I, 350, 495, 505.

59. Az *alod*-nak (*odal*, *edel*), mely az embernek saját tulajdona, átváltozásáról hűbérre, lásd Hallam, *Middle Ages*, I. 113.

60. Lásd *Norman Conquest*, I. 85—88. Leginkább Kemblet követtem a hivatali nemességről szóló fejezetben, *Saxons in England*, I. 162.

61. Lásd a szónak egész történetét és jelentését a *thegen* című cikkben Schmid glossariumában.

62. Lásd *Norman Conquest*, I. 89.

63. Barbour, *Bruce*, I. 224:

«A! fredome is A noble thing.»

Herodotus már régen ezelőtt mondotta (V. 78):

ἡ ἰσηγορίη ὥς ἔστι χρῆμα σπουδαῖον.

II. FEJEZET.

64. A III. Henrik uralkodása alatti hazafias párt nagy költői manifestumában (megtalálható Wright gyűjteményében, *Political Songs England*, Camden Society, 1839) nem kér semminémű új törvényeket, csak a régieknek kinyilvánítását és megtartását. Így a két sornak, a melyeket jeligémül választottam, ez a folytatása:

«Igitur communitas regni consulatur,
Et quid universitas sentiat sciatur,
Cui leges propriæ maxime sunt notæ.
Nec cuncti provinciæ sic sunt idiotæ,
Quin sciant plus cæteris regni sui mores,
Quos relinquant posteris hi qui sunt priores.
Qui reguntur legibus magis ipsas sciunt;
Quorum sunt in usibus plus periti fiunt;
Et quia res agitur sua, plus curabunt,
Et quo pax acquiritur sibi procurabunt.»

65. Edward törvényeit mint újította meg Vilmos, lásd *Norman Conquest*, IV. 324; Stubbs, *Documents*, 25. Meg kell jegyeznem, hogy Edward törvényeit I. Henrik újból megerősítette (lásd Stubbs, 90—99), s minthogy a

magna chartát Henrik chartájából dolgozta ki 1213-ban Langton István, a magna charta eredete Edward törvényeiből nagyon egyszerű. Lásd Wendoveri Roger, III. 263. (ed. Coxe.) A primás e helyen határozottan azt mondja, hogy megeskette Jánost Edward törvényeinek megújítására: «Audistis quomodo, tempore quo apud Wintoniam Regem absolvi, ipsum iurare compulerim, quod leges iniquas destrueret et leges bonas, videlicet leges Eadwardi, revocaret et in regno faceret ab omnibus observari». Meg kell említenem, hogy az alatt a kifejezés alatt: Edward vagy egy más király törvényei nem törvénykönyvet kell érteni, melyet az illető király alkotott, hanem egyszerűen a jog gyakorlásának módját és az általános politikai helyzetet, melyben ez alatt a király alatt volt az ország. Ez az egész, a mit Edward törvényeinek Vilmos által való felélesztése alatt kell érteni. Vilmos megígérte, hogy úgy fog kormányozni, mint angol elődei előtte kormányoztak. De kétséget sem szenved, hogy János idejében az emberek az akkor szentté avatott Edwardot törvényhozónak kezdték tartani, s azt kezdték képzelni, hogy egy valóságos törvénykönyvnek életbeléptetéséről volt szó.

A magna charta különböző megerősítéseiről lásd Hallam, *Middle Ages*, II, 111.

66. Macaulay, Anglia története, II. 637 (ford. Zichy Antal). «Mikor azt mondták nekik, hogy nincs rá eset, hogy a trónt megürültnek nyilatkoztatták volna, a Towerban levő jegyzőkönyvek közül közel háromszáz éves pergament-tekercset hoztak elő, a melyen cifra betűkkel, barbár latinsággal, fel volt jegyezve, hogy az

ország rendei egy hitszegett és zsarnok Plantagenet trónját megürültnek nyilatkoztatták».

67. Lásd Kemble *Saxons in England*, II. 186—194. Megjegyzem, ezt Stubbs tanár is megengedi. Lásd fentebb az I. fejezet 48. jegyzetét.

68. Lásd Kemble, II. 199, 200, és vedd össze a 187. oldallal.

69. Ezeket a helyeket a *History of the Norman Conquest*-ben gyűjtöttem össze, I. 591.

70. Mint nyilvánította a gyülekezet tetszését, lásd az I. fejezet 19. jegyzetét. Azt gyanítom, hogy valamennyi régi gyűlésen, nemcsak a spártain, *κρίνουςι βουή* καὶ οὐ ψήφω (Thuk. I. 87). Maig is megmaradt ez a szokás «aye» (igen) és «no» (nem) kiáltásainkban, s csak utána folyamodunk a valóságos szavazáshoz; ép úgy mint a spártaiak, mikor két csoportra oszlottak Sthenelaidas indítványára, a ki azt állította, hogy nem tudja, melyik pártnak a hangja erősebb.

71. Lásd *Norman Conquest*, I. 100 és *History of the Federal Government*, I. 263.

72. Lásd *Norman Conquest*, IV. 694. A krónikás az 1086-diki évben két osztályt különböztet meg a nemzeti gyűlésben, «witanját és az összes földbirtokos embereket (*landsittende men*), a hányan csak Angliában voltak». Kétségtelen, hogy ezek a «landsittende men» ősei voltak a libere tenentesnek, a kiknek akár nagy birtokuk volt, akár kicsiny, megmaradt a helyük a régi parlamentekben. Hallamnál (II. 140—146) számos helyet találhatni, mely a nemzeti gyűlés népies szervezetének ma is meglévő nyomait tünteti fel.

73. Az a szokás, hogy különösen hívott meg a király egyes személyeket, nagyon régi időig vezethető vissza. Aethelstan idejéből való példákat láss Kemble-nél, II. 202. Későbbi időkben való gyakorlásáról, lásd Hallam, II. 254—260; az egyházi peerek meghívásának módjában mutatkozó szabálytalanságról pedig II. 253.

Ezeknek az előzményeknek hatását az örökös peer-ségekre, Sir T. E. May kézikönyvében (*Constitutional History*, I. 291—298) lehet tanulmányozni.

74. Sismondi, *Histoire des Français*, V. 289: «Ce roi, le plus absolu entre ceux qui ont porté la couronne de France, le moins occupé du bien de ses peuples, le moins consciencieux dans son observation des droits établis avant lui, est cependant le restaurateur des assemblées populaires de la France, et l'auteur de la représentation des communes dans les états généraux». Lásd *Historical Essays*, 45.

75. Lásd Martel István történetét (Sismondi *Histoire des Français*, VI. kötet 8., 9. fejezet), a Butcherek uralkodásának elbeszélését (VII. 259), s még többet Thierry *Histoire du Tiers-Etat*-jában (2., 3. fej.).

76. A párisi parlamentet, noha mint gyöngé gát-nak, a melyen a korona hatalma megtört, meg volt a maga haszna, nem lehet a szabad intézmények sorába számítani. Franciaországról, már mint a régi Franciaországról, nem lehet azt mondani, hogy szabad intézményei csak némiképen is megmaradtak; a szabadságnak egyetlen nyomát a helyi rendi gyűlekezetekben lehetett találni, melyekkel néhány kerületben még ma is találkozunk. Lásd De Tocqueville, *Ancien Régime*, 347.

77. A XIII. században kezdett Európának legtöbb, most is fennálló nemzete mai alakjához és alkotmányához némileg hasonlóan szervezkedni. A nagy hatalmakat, a melyekre eddig, legalább névleg, a keresztény és a mohamedán világ oszlott, a keleti és a nyugati császárságot, a keleti és a nyugati kalifatust olybá lehet ebben az időben nézni, mint a melyek valósággal végüket járták. Anglia, Franciaország és Spanyolország lassankint mai alakjukat kezdik felvenni, mindegyiknél kezd jelentkezni a maga jellemző helyzete és politikája. Nyugati Európa főnyelvei kezdenek mai alakjukhoz hasonlítani. Szóval, ennek a kornak, mint a kezdetek és végek idejének, jellege feltalálható a legapróbb részletekig Európa és Ázsia legtöbb államának történetében.

78. Pauli dr. nem habozik ezzel a czímmel meg tisztelni bámulatos monographiájában, *Simon von Montfort Graf von Leicester, der Schöpfer des Hauses der Gemeinen*. A gróf életének pályáját ebben a könnyben, valamint *Blaauw Barons' war* művében kell tanulmányozni.

79. «Numquam libertas gratior exstat

Quam sub rege pio.» — Claudian, II. Cons. Stil. 114.

80. Macaulay, Anglia története, I. 17 (ford. Csen-gery Antal): «Hogy e csapástól megmenekült Anglia, egy eseménynek köszönheti, a mit történetírói rendesen úgy adtak elő, mint szerencsétlenséget. Érdeke oly mérőben ellenkezett urainak érdekeivel, hogy csak ezeknek hibáiba és baleseteibe vethette reményét. Első hat királynak tehetsége, erénye átok volt reá nézve. A hete-

diknek hibái, esztelenségei mentették meg őt... Anglia, mely a hastingsi csata óta általában bölcs államférfiak és mindenkor hős katonák által kormányoztatott, haszontalan, gyáva uralkodó alá került. E pillanattól kezdve javulnak Anglia kilátásai. János kiűzetett Normandiából. A norman nemések kénytelenek voltak választani a sziget és száraz között. Elzárva a tenger által együvé azon néppel, melyet addig elnyomtak és megvetettek, lassankint tanulták Angliát hazájuknak s az angolokat honfitársaknak tekinteni. A két nép hosszas ellenségeskedés után hamar átlátta most, hogy közös érdekek s közös ellenségek voltak. Egyaránt nyomta mind a kettőt egy rossz király zsarnoksága. Mindkettőjüket egyformán boszantotta az a kedvezés, a melyet az udvar Poitu és Aquitania szülöttei iránt mutatott, Azoknak, kik Vilmos és azoknak, a kik Harold alatt harcoltak, másodunokái barátságosan kezdtek egymáshoz közelelni s kibékülésök első záloga a magna charta volt, mely közös törekvéseik által vívatott ki s közös jó voltukra volt irányozva».

81. Megkísérlettem kidolgozni a földbirtokok és hivatalok átszállásának fokozatos voltát Vilmos alatt a «Norman hódítás» történetében, a 4-ik kötet különböző részeiben; lásd különösen a 22. oldalt és a következőket. Igen hamis képet ad Vilmos jelleméről és szerepéről az az általánosan elterjedt felfogás, hogy összevissza kapkodott.

82. Lásd *Norman Conquest*, I. 176.

83. Ezt állítja határozottan a *Dialogus de Scaccario* (I. 10) II. Henrik idejéről: «Iam cohabitantibus Ang-

licis et Normannis et alterutrum uxores ducentibus vel nubentibus, sic permixtæ sunt nationes, ut viz discerni possit hodie, de liberis loquor, quis Anglicus quis Normannus sit genere; exceptis duntaxat ascriptitiis qui villani dicuntur, quibus non est liberam obstantibus dominis suis a sui status conditione discedere».

84. Az Angevin család közönségesen a Plantagenetek nevén ismeretes, pedig ezt a nevet sohasem használták mint melléknevet a XV. századig. A név néha megfelelő, de tulajdonképen nem helyes megnevezés, mint Tudor és Stewart, a melyek igazi melléknevek voltak, s melyeket mind a két család viselt, mielőtt a trónra jutott. Az almanachok az Angevineket a «visszáállított szász ág»-nak nevezik, a mi hamis fogalmat kelt, noha semmi kétség, hogy II. Henrik teljesen tudatában volt azon előnyöknek, a melyeket női ágon az ó-angol királyoktól való származása nyujthatott neki. Figyelembe kell venni, hogy Henrik trónra lépte egy határozott dynastiának kezdete, melyet normannak vagy angolnak csak a legközvetettebb módon lehet nevezni.

85. Nem emlékszem semmire sem II. Henrik korabeli írók műveiben, a mi megerősitené azt a népszerű felfogást, hogy a normanok és szászok két különböző és ellenséges nép lettek volna. Arról sem hallunk még ekkor, hogy panaszok merültek fel a miatt, hogy teljesen idegenek kedvezésben részesültek, noha bizonyos, hogy számos magas kitüntetés, különösen az egyházban, olyan embereket ért, a kik semmilyen értelemben sem

voltak angolok. II. Henrik sajátos helyzete hasonlít V. Károly császáréhoz, egy olyan fejedeleméhez, a ki különböző államoknak nagy száma felett uralkodik, a nélkül, hogy őt egyik nemzet is a magáénak vallaná. Henrik Angolország, Normandia és Aquitania felett uralkodott, de sem nem volt angol, sem nem norman, sem nem gascon.

86. Ez a herczegségnek a nagyobb, a szárazföldi része. Normandiának másik része, a Channel szigetek, nem veszték el, s még ma is az angol koronához tartoznak, nem mint az egyesült királyságnak tagjai, hanem mint a korona külön teste. Lásd *Norman Conquest*, I. 187.

87. Lásd *Norman Conquest*, I. 310, 367; a püspökök és apátok kinevezéséről lásd I. 503, II. 66, 571.

88. Lásd a rendeletet, *Norman Conquest* IV. 392. Stubbs, *Select Charters*, 81.

89. Lásd *Norman Conquest*, III. 317.

90. Ne felejtsük el, hogy a papi mentességek, a melyeket ebben az időben követeltek, nem szorítkoztak pusztán azokra, a kiket ma papoknak nevezünk, hanem az embereknek azon nagy csoportjára is vonatkoztak, a kik kisebb egyházi hivatalokat töltöttek be, a nélkül, hogy a szent rendekhez tartoztak volna. Az egyház magának követelte, hogy özvegyek és árvák ügyeiben ő szolgáltasson igazságot, s más különböző esetekben is, a melyekben hamis eskü, hitszegés és hasonlók forogtak szóban. Így János, Poitiers püspöke, Tamás érsekhez írt levelében (Giles, Sanctus Thomas, VI. 238) arról panaszkodik, hogy a király hivatalnokai megtiltották neki,

hogy meghallgassa az özvegyek és árvák ügyeit, valamint az uzsorára vonatkozó ügyeket: prohibentes ne ad querelas viduarum vel orphanorum vel clericorum aliquem parochianorum meorum in causam trahere præsumerem super quacumque possessione immobili, donec ministeriales regis, vel dominorum ad quorum feudum res controversiæ pertineret, in facienda iustitia eis defecissent. Deinde ne super accusatione fœnoris quemquam audirem». Ez különös erőt ad azoknak a tetszésnyilvánításoknak, a melyekkel Tamást visszatérése alkalmával «mint az árvák atyját és az özvegyek bíróját» fogadták: «Videres mox pauperum turbam quæ conyenerat in occursum, hos succinctos ut prævenirent et patrem suum applicantem exciperent, et benedictionem præriperent, alios vero humi se humiliter prosternentes, eiulantes hos, plorantes illos præ gaudio, et omnes conclamantes, Benedictus qui venit in nomine Domini, pater orphanorum et iudex viduarum! et pauperes quidem sic». Boshami Herbert, Giles, Sanctus Thomas, VII. 315, cf. 148. Láss többet a *Historical Essays*-ben.

91. A király ítélőszékeitől kiszabott kegyetlen büntetések ellen Boshami Herbert nem egy helyen kel ki. Mint a püspökök ítélőszékeinek érdemét említi (VII. 101), hogy nem büntetnek megcsonkítással. Itt az embereket «absque omni mutilatione vel deformatione membrorum» büntetik. De azért ő épenséggel nem akarja, hogy a csonkítástól való mentesség tisztán papi kiváltság legyen; ellenkezőleg, világosan elítéli a csonkítást minden esetben «adeo etiam quod ordinis privilegium excludat

cauterium: quam tamen poenam communiter inter homines etiam ius forense damnat: ne videlicet in homine Dei imago deformatur» (VII. 105). Benedict művében (*Miracula Sancti Thomae* 184) egy igen különös történetet olvashatni, mely élénken megvilágítja ama kor barbár igazságszolgáltatását.

92. A clarendoni határozmányok egyike megtiltotta, hogy a paraszt ura beleegyezése nélkül felszenteltessék. «Fili rusticorum non debent ordinari absque assensu domini de cuius terra nati dignoscuntur» (Stubbs, *Select Charters*), 134). A hűbéri jog elveinek alapján nem lehet ez ellen semmit sem mondani, minthogy a paraszt az úrnak tulajdona volt, a melyet pappá szentelésével elvesztett volna. A tilalmat néhány figyelemre méltó sorban jegyezte fel Tamás életének első megírója, Garnier de Ponte-Sainte-Maxence (*La Vie de Saint Thomas le Martyr*, Paris, 1859, p. 89), melyekben erősen állítja, hogy a nemesek és parasztok egyenlők Isten előtt.

«Fils à vilains ne fust en nul liu ordonez
Sanz l'otrei sun seigneur de cui terre il fu nez.
Et deus à sun servise nus a tuz apelez!
Mielz valt filz à vilain qui est preux e senez,
Que ne feit gentilz hum failliz et debutez.»

(A paraszt fiát nem szentelték fel sohasem urának, a kinek földén született, beleegyezése nélkül. Pedig Isten mindnyájunkat szolgálatára rendelt! Többet ér egy paraszt fia, a ki értelmes és okos, mint egy nemes ember, a ki hitetlen.)

Tamás maga nem volt parasztnak a fia, de születése olyan volt, hogy a király őt «plebeius quidam clericus»-nak gúnyolhatta.

93. Nem vagyunk hajlandók hibát találni olyan kinevezésben, a milyen Langton Istváné volt; mind a mellett kényszerű megválasztása Inceze parancsára határozottan a királynak, a keresztény egyház káptalanjának és általában az angol nemzetnek jogait csorbitotta. Lásd, mint beszéli el megválasztását Wendoveri Roger (III. 212), Lingard (II. 314), Hook (*Archbishops*, II. 668).

94. Lásd azokat a bullákat és leveleket, a melyekben Inceze kijelenti, hogy a magna chartát meg fogja semmisíteni, Wendoveri Roger, III. 323, 327; a bárók kiátkozásáról a III. kötet 336. oldalán van szó, az érseknek állásától való felfüggesztéséről pedig e kötet 340-ik oldalán.

95. Montforti Simon csodatetteiről egy külön értekezés szól, melyet a Camden-társaság 1840-ben Rishanger krónikájával egy kötetben nyomtatott ki.

96. Azt hiszem, bizonyosra vehetem, hogy III. Henrik uralkodásának krónikásai közül egyedül Wykes Tamás, Osney augustinus kanonokja, áll a király pártján. A politikai énekek között is, melyeket a Camden-társaság adott ki 1839-ben, egyetlen egy királyi érzelmű költemény van, holott igen sok olyan van, melyek a bárók mellett fognak pártot (128. o.).

Grosseteste Róbert leveleinek, melyeket Luard adott ki a levéltár számára, jelentékeny része Simon grófhhoz és nejéhez, Eleonora grófnéhoz van intézve. Paris Mátyás (879, Wats) szintén azt mondja róla: «episcopus

Lincolniensis Robertus, cui comes tanquam patri confessori exstitit familiarissimus». Ez azonban Simon pályájának első felében volt, mielőtt a háború kitört. A mi Cantilupeit Walter püspököt illeti, a ki ott volt Eveshamban és a grófot és követőit feloldotta, ezt ama kor legtöbb krónikájában megtalálni. Világosan kitünik az Gloucesteri Róbert rímes krónikájából (II. 558):

«The bissop Water of Wurcetre asoiled hom alle pere,
And prechede hom that hii adde of deth the lasse ferre.»
(Worcesteri Walter püspök feloldotta valamennyi nemest,
S azt mondta nekik, hogy legkevésbbé se féljenek a haláltól.)

S az eveshami ütközetről ez az író azt mondja: —

«Suich was the mortbre of Eivesham (vor bataile non it was).»
(Ilyen volt az eveshami öldöklés, mert nem volt ez csata.)

97. Ezt az 1247-ben Incze pápához intézett levelet Paris Mátyásban olvashatni (721, Wats). Az «universitas cleri et populi per provinciam Cantuariensem constituti» nevében szól, s így végződik: quia communitas nostra sigillum non habet, præsentes literas signo communitatis civitatis Londoniensis vestrae sanctitati mittimus consignatas». Egy másik ugyanilyen alakú levél a kardinálisoknak szól. Van még két korábbi levél, az egyik 1245-ből kelt, a másik 1246-ból (Paris Mátyás 666, 700), az elsőt a «magnatus et universitas regni Angliæ» írták alá, a másikat Rihárd, Cornwall grófja (később római király). Simon, Leicester grófja, s más grófok, «et alii totius regni Angliæ Barones, procures, et magnates, et nobiles portuum maris habitores, necnon et clerus et populus universus». Figyelemre méltó a Cinque Ports

(öt kikötő város) külön felemlítése, a melyeknek parlamenti képviselői — a levél nobilese — maig is báróknak hivatnak.

98. A Gesta Stephani írója határozottan London polgárainak tulajdonítja István megválasztását (3): «Maiores igitur natu, consultuque quique proveciores, concilium coegere, deque regni statu, pro arbitrio suo. utilia in commune providentes, ad regem eligendum unanimiter conspiravere». Azután elbeszéli a választás részleteit. Az 1135-diki krónika igazat ad neki: «Blois István Londonba jött és a londoni nép elfogadta őt;» szintűgy Malmesbury Vilmos, *Historia Novella*, I. 11: «A Londoniensibus et Wintoniensibus in Regem exceptus est». Midőn Henrik, winchesteri püspök és pápai követ, tanácsot tart Matild császárné megválasztására, London polgárai szintén meghivattak, és Malmesbury határozottan állítja, hogy a nemesek vagy bárók rangjával bírtak: «Londonienses qui sunt quasi optimates, pro magnitudine civitatis, in Anglia», «Londonienses, qui præcipui habebantur in Anglia, sicut procures» (*Historia Novella*, III. 45, 46). Mindez megfelel épen a norman hódítás előtti királyok megválasztásának.

99. A charta szavai (12—14) ezek (Stubbs, 290): «Nullum scutagium vel auxilium ponatur in regno nostro, nisi per commune consilium regni nostri nisi ad corpus nostrum redimendum, etc. . . . Et ad habendum commune consilium regni, de auxilio assidendo aliter quam in tribus casibus prædictis, vel de scutagio assidendo, summoneri faciemus archiepiscopos, episcopos, abbates, comites, et maiores barones

sigillatim per litteras nostras; et præterea faciemus summoneri in generali, per vicecomites et ballivos nostros, omnes illos qui de nobis tenent in capite». Ez épen úgy hangzik, mint a krónika kezdete (1123), mely leírja, mint hívja I. Henrik a witenagemótot össze. «Ezeknek utána a király elküldé meghívóját egész Angolországba s kéré püspökeit, apátaikat s thegn-jeit mind, hogy jöjjenek el valamennyien az ő gewitenemót-jára Glawceastrebe (Gloucester) gyertyaszentelő napján; s ők így tesznek vala.»

100. A parlamenti képviselőnek ezen első jelentkezéseit gondosan gyűjti egybe Hallam (*Middle Ages*, II. 146—152). még teljesebben lehet őket tanulmányozni Stubbs művében. Az 1213-diki meghívóknál, melyeknek értelmében minden megyének a «militēs et barones»-en kívül négy embert kellett küldenie («quatuor discretos homines de comitatu tuo illuc venire facias»), Stubbs megjegyzi (278), hogy: «ez az első irat, a melyben a megyének négy értelmes embere» mint képviselő szerepel; ez az első példája a nép meghívásának egy általános gyűlésre, a szerint a szervezet szerint, a mely a bíróságoknál már megvolt».

101. E tárgy Sir Francis Palgrave *English Commonwealth* című művében tanulmányozható.

102. Simon egész pályájára nézve megint Paulira és Blaauwra kell utalnom. A nagy iratot magát, mely 1264 december 14-én kelt, Rymer *Foedera* című művében található, I. 449. Gyakran jegyezték meg, hogy mily csekély a grófok és más világi főurak száma, s mily szokatlan nagy az egyházi főuraké, a kik ebbe a

parlamentbe meghivattak. Rymerben az egész névsort megtalálni. Az iratnak bennünket érdeklő részei így hangzanak:

«Item mandatum est singulis vicecomitibus per Angliam; quod venire faciant duos milites de legalioribus, probioribus, et discretioribus militibus singulorum comitatum, ad Regem London' in octab' prædictis, in forma supradicta.

Item in forma prædicta scribitur civibus Ebor', civibus Lincoln', et cæteris burgis Angliæ; quod mittant in forma prædicta duos de discretioribus, legalioribus, et probioribus, tam civibus quam burgensibus suis.

Item in forma prædicta mandatum est baronibus et probis hominibus Quinque Portuum.»

«Ezt tartják gyakran a népképviselőlet eredetének, pedig semmiféle szempontból sem érdemli meg ezt a dicséretet. Új benne egyszerűen az, hogy a városok képviselőit a megyék képviselőivel gyűjti össze; ez ekkor történt először a nemzeti tanácsban.» (Stubbs.)

103. Ezt a felette érdekes tárgyalást, mely 1252 június 11-dikén folyt le, Simon egy bizalmas barátjának, a neves francziskánusnak, Marsh Ádámnak (de Marisco) Grosseteste Róbert püspökhöz intézett egy levele adja elő. A latin szöveg nyomtatásban Brewer művében, *Monumenta Franciscana*, jelent meg, s Greenné asszony *English Princesses* című munkájában az Eleonora grófné életéhez csatolt függelékben megvan angol fordítása, II. 447. Simon tanúi, lovagok és polgárok «muniti litteris patentibus communitatis Burdegalensis,

in qua quasi totum robur Vasconiae ad distringendum hostiles et fideles protegendum consistere dignoscitur», megjelennek és előadják, hogy azok, a kik vádakkal léptek fel ellene, ezt csak azért tették, mert nagy igazságszeretete az ő gonoszágaiknak véget vetett. Ves-sük össze a nagy politikai manifestum szavaival (*Political Songs*, 76):

«Seductorem nominant S. atque fallacem,
Facta sed examinant probantque veracem.»

104. A londoniakról Lewes mellett hallgassuk meg egy ellenfél elbeszélését. Wykes Tamás elmondja, mint szállt síkra a gróf, «glorians in virtute sua congregata baronum multitudine copiosa, Londoniensium innumera-bili agmine circumcinctus, quia legitur stultorum infinitus est numerus» (148). Majd azt olvassuk, mint futamodott meg a «Londoniensium innumera multi-tudo, bellorum ignara» Edward lord előtt.

105. Walter gróf vallásos tiszteléséről, lásd *Norman Conquest*, II. 602. Utaltam ott Lancasteri Tamás hiva-taloskodására, a melyről a *Political Songs* 268. lapján van szó. Néhány ének olybá tetszik, mintha nagyon merész paródiája volna az egyházi szolgálat némely részének, de biztosak lehetünk benne, hogy a mit ki-fejezni akartak, tisztelet és nem tiszteletlenség volt. Va-a kötetben egy másik ugyanilyen nemű paródia Tamás gróf tiszteletére, 258. oldal. Mindennapi dolog volt, Lancasteri Tamásnak Canterbury Tamással való össze-hasonlítása.

«Gaude, Thoma, dñeum ðecus, lucernā Lancastriæ,
 Qui per necem imitāris Thōmam Cāntuariæ;
 Cuius caput conculcatur pacem ob ecclēsiæ,
 Atque tuum detruncatur causa pācis Angliæ.»

106. Lássunk egy latin, egy francia és egy angol költeményt, a melyek Simon halálát siratják s könyörögnek az ő szószólásáért.

«Salve, Symon Mōntis Fortis,
 Totius flos militiæ,
 Durus pœnas passus mortis,
 Protector gentis Angliæ.
 Sunt de sanctis inaudita
 Cunctis passis in hac vita
 Quemquam passum talia;
 Manus, pedes, amputari,
 Caput, cōrpus, vulnerari,
 Abscidi virilia.
 Sis pro nobis int̄cēssor
 Apud Dēum, qui dēfensor
 In tērris exstiteras.» — (*Political Songs*, 124)

A francia ének, a mely a gyűjteményben közvetlenül ezután következik, nagyon hosszú; semhogy az egészet idézhethném. Legérdekesebb szakasza talán ez — s ebben újra megtaláljuk az összehasonlítást Canterbury Tamással —:

«Mès par sa mort, le cuens Mountfort conquist la victorie,
 Comè ly mart̄yr de Caunterbyr, finist sa vie;
 Ne voleit pas li bon Thomas qe perist seinte Eglise,
 Le cuens auxi se combati, e morust sauntz feyntise.

Ore est ocys la fleur de pris que taunt savoit de guerre,
Ly quens Montfort, sa dure mort molt emplora la terre.»

(De halálával Montfort gróf győzelmet aratott. Mint a canterbury-i vértanú végezte be életét. A jó Tamás nem akarta, hogy a szentegyház elveszszen; a gróf is síkra szállott s meghalt félelem nélkül. Elhullott a drága virág, ki a háborúhoz oly jól értett, Montfort gróf, s kemény halálát nagyon megsirató a föld.)

Ebben a költeményben nincs, mint a latinban, egyenesen a grófhöz intézett imádság, de az utolsó szakaszban ezt olvassuk:

«Sire Simoun ly prodhoim, e sa compaignie,
En joie vont en ciel amount, en pardurable vie.»

(Simon, a derék, és kísérete örömben szállnak az ég felé örök életre.)

Ezekről a küzdelmekről csak egyetlen egy angol ének szól, s ez egy régibb kelétű satirikus vers Richárd király ellen; arról szól, hogy az egyedüli angol Augústus mint

«Makede him a castel of a mulne post;»

de Simon haláláról Gloucesteri Róbert krónikájában találunk verseket (II. 559):

«& sir Simond was aslawe, & is folk al to grounde,
More murthre are nas in so lute stounde.
Vor there was werst Simond de Montfort aslawe, alas!
& sir Henri is sone, that so gentil knizt was.

— — — — —
& among alle othere mest reuthe it was ido,
That sir Simon the olde man demembred was so.»

(Simon megöletett, s egész népe a földön hevert; nem történt soha nagyobb öldöklés ilyen rövid idő alatt. A legrosszabb az volt, hogy, jaj, Montforti Simon megöletett és Henrik, a fia, a ki olyan nemes lovag volt... S minden más közt, a mi történt, az volt a leg-szomorúbb, hogy Simont, az öreg embert, úgy szét-tagolták.)

Ezután a széttagolás részletei következnek, a minek képe Blaauw könyvében látható (a 254. oldallal szemben), azután az elbeszélés a már idézett sorral folytatódik:

«Such was the morthre of Eivesham (vor bataile non it was).
And ther with Jesu Crist wel vuele ipaied was,
As he ssewede bitokninge grisliche and gode,
As it vel of him sulue, tho he deide on the rode,
That thoru al the middelerd derk hede ther was inou.»

(Ilyen volt az eveshami öldöklés, mert nem volt ez csata. S ott Jézus Krisztussal nagyon rosszul bántak úgy hogy jeleket mutatott, szörnyűségeket is és jóságokat is, ép úgy mint mikor ő a kereszten meghalt s az egész föld sötét gyászba borult.)

107. A városi tagok alkalmilag és rendetlenül való meghívásáról 1265 és 1295 között, lásd Hallam, *Middle Ages*, II. 160, 165; s még inkább Stubbs, *Select Charters*, 420, 427, a hol a parlamenti képviselő fokozatos fejlődését úgy írja meg, mint még soha senki, a forrásoknak teljes idézésével. A hang, a melyen a krónikák Edward régi parlamentjeinek szervezetéről szólnak, olyan határozatlan, mint az, a melylyel régi gemót-

jaink leírvák. Néha csakis «proceres»-ről s hasonlókról beszélnek; máskor megemlítik határozottan a népies elemet. Elég különös, a hivatalos nyelv néha népiesebb szervezetről szól, mint a krónikások. Így a winchesteri annalisek azt a gyülekezetet, a mely 1273-ban a westminsteri törvényt hozta, «communis convocatio omnium magnatum regni»-nek nevezik, noha más személyek is voltak jelen, «quamplures de regno qui aliqua feoda de corona regia tenerunt». De maga a törvénynek bevezetése megemlíti: «az érsekek, püspökök, apátok, perjelek, grófok, bárók és a *communaute de la tere* (az ország közrendei) hozzájárulását». Épen így az annalisek az ugyanazon évi későbbi országgyűlésben csakis «communis consensus archiepiscoporum, comitum et baronum»-ról szólnak, míg a hivatalos leírás így szól: «prælati, comites, barones et alii de regno nostro». De egy előbbi, 1273-ban Edwardnak Angliába való visszatérte előtt tartott gyülekezetben, mint ugyanezek a winchesteri annalisok beszélik, «convenerunt archiepiscopi et episcopi, comites et barones, et de quolibet comitatu quatuor milites et de qualibet civitate quatuor». Ez és a meghívók az 1285-diki parlamentbe, a mely azért ült össze, hogy Walesi Dávid felett ítéletet hozzon (Stubbs, 453, 457), látszanak az 1295-nél előbbi városi képviselő leg-határozottabb eseteinek, 1295 óta rendszeren hivatnak meg a városi tagok. Lásd Stubbs, 473. Stubbs megjegyzései az «átmeneti korszak» gyülekezeteiről különösen méltók a tanulmányozásra (465, 469).

108. Mint fejtett ki e két gróf a királylyal szemben ellenállást, mely 1297-ben a charták nagy megerősíté-

sére vezetett, megvan minden, közkezen forgó történeti könyvben, úgy a régiekben, mint az újakban. Lásd szintén Stubbs, 431, 479. Nem talállok nehézséget abban, hogy az Edward iránti tiszteletet az azok iránti tisztelettel összeegyeztessém, a kik vele szembeszálltak. Az esetet jól megvilágítja Stubbs, 34, 35.

109. Annak az okmányának, a mely közönségesen mint a «De tallagio non concedendo» című törvény ismeretes, valódi értékét Stubbs tanár fejtegeti (487). Talán legbiztosabb annak tartani, a minek számos régibb törvénygyűjtemény tartja, nem valóságos törvényül, hanem világos bizonyítékául egy elvnek, a melyet a charták megerősítése óta általánosan elfogadtak. A szöveg ez:

«Nullum tallagium vel auxilium per nos vel hæredes nostros de cetero in regno nostro imponatur seu levetur, sine voluntate et assensu communi archiepiscoporum, episcoporum et aliorum prelatorum, comitum, baronum, militum, burgensium, et aliorum liberorum hominum in regno nostro.»

Ez ugyanaz a rendelkezés, a mint látható, a melyet már idézttem (lásd 99. jegyzet) János magna chartájából, a mely azonban kimaradt a chartának abból az alakjából, a melyet III. Henrik erősített meg. Lásd Stubbs, 330, 332, 336.

110. A *Historical Essays*-ben szóltam már erről, p. 41. Edward korának erősen törvényes jellegéről és különösen magának Edwardnak gondolkozása módjáról lásd Stubbs. 417.

111. III. Edwardnak a honárulásról szóló nagy tör-

vénye (lásd a törvénytár revideált kiadását, I. 185) biztosítja a királynak, feleségének és fiának életét, feleségének, legidősebb leányának, legidősebb fia feleségének tisztaságát. De a személyi kiváltság nem terjed tovább. Minthogy az angol jog nem ismeri az embereknek más osztályát, mint a nemeseket és a polgárokat, az következik, hogy a király ifjabb gyermekei — a legidősebb már születésekor Cornwall hercege — a szó szoros értelmében közönséges polgárok, ha csak személyesen fel nem emeltetnek a peerségre. Nem tudok ugyan róla, hogy egyik eset is előfordult-e valaha, de azt tartom, hogy nem akadályozhat meg semmi sem egy királyfit, a ki nem peer, hogy a választásnál ne szavazzon, vagy hogy meg ne választassa magát az alsóház tagjává, s azt tartom, hogy ha bünt követne el, esküdtszék elé kellene állania. Pusztán praecedens és címek nem tartoznak ide, noha bizonyos, hogy a zavarnak nagy része abból a nagyon modern divatból, majd azt mondtam: modern vulgarizmusból ered, hogy a királynak vagy királynénak valamennyi gyermekét hercegi címen hívják. Még II. György idejében is akadtak udvariatiatlan angolok, a kik kerülték az idegen újítást, s a kik Karolina asszonyról és Emília asszonyról beszéltek, úgy mint eleik az előtt.

Egy másik modern vulgarizmus az, hogy ezeket a szólásokat: «király», «királyi látogatás», «királyi házasság» stb. használják akkor is, mikor királyról szó sincs, s a beszédben forgó személy alattvaló, sőt talán közönséges polgár.

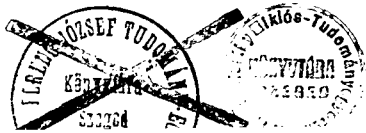
112. A papság helyzetéről a parlamentben, lásd

Hallam, *Middle Ages*, II. 263. Arra nézve, hogy milyen volt ez I. Edward alatt, lásd a meghívók sorozatát Stubbsben, 442.

113. Erről a nevezetes alkotmányos változásról, a mely 1664-ben jött parlamenti törvény nélkül létre, egyszerűen a Sheldon érsek és Clarendon kancellár közötti szóbeli megegyezés alapján, lásd Hallam *Constitutional History*, II. 405.

114. Ez a rendi országgyűlés intézményének egész történetéről áll, de különösen áll annak kezdetéről, noha voltak ott olyan *roturiers* is, a kik a királynak közvetlen polgárai voltak. Lásd Thierry, *Histoire du Tiers-Etat*, I. Ebben a műben tanulmányozhatni a rendi országgyűléseknek ezt az ágát.

115. Az egy vagy két kamara kérdése a közönséges monarchiában vagy köztársaságban egészen különbözik ugyanettől a kérdéstől a szövetséges rendszerben. Angliában vagy Franciaországban az egy vagy két törvényhozási kamara kérdése egyszerűen annak kérdése, hogy a törvényhozás melyik módon képes a legüdvösebb működésre. De szövetséges államban, mint Svájcban vagy az Egyesült-Államokban, a két kamara okvetetlenül szükséges. A kettős souverainitás, az egész nemzeté és az ennek alakítása céljából szövetkezett, független és egymással egyenlő államoké, helyesen csak két kamara által képviselhető, az egyik a *Nationalrath*, vagyis a képviselők háza, a mely közvetlenül képviseli a nemzetet mintilyent; a másik a *Ständerath*, vagyis a szenatus, a mely a kantonoknak külön souverainitását képviseli. A viták közben, a melyek most a svájci szö-

vetséges alkotmány revíziójáról folynak, egy indítvány, melyet a *Nationalrath*-ban a *Ständerath* eltörlésére nézve tettek, nagy szótöbbséggel elvettetett.

116. Svédország régi alkotmányáról lásd Laing, *Tour in Sweden*.

117. Ezt az elterjedt tévedést és okát teljesen kifejti Hallam, *Middle Ages*, II. 237.

118. «A két ház hevesen összetűzött 1675-ben a lordok felebbezési joghatóságán; összetűztek egymással nem kisebb hevességgel 1704-ben az alsóház joghatóságán, erősen vitakoztak választási ügyekben 1770-ben, midőn az idegenek kizárásáról volt szó. De a politika általános rendszabályai felett véleményök csak ritkán és jelentéktelen dolgokban tért el egymástól.» May, *Constitutional History*, I. 307. Az író megmutatja azután, hogy a két ház között nézetkülönbség fontos ügyekben miért lett gyakoribb az újabb időkben.

119. Hogy a witan régi időkben a püspökök, ealdorman-ek és más magas állású tisztviselőknek kinevezésében részt vett, erről aligha kell sokat beszélnem. Hitvalló Edward egy witenagemótjának tanácskozását béke és háború felett, lásd a *Norman Conquest*-ben, II. 90. Hasonlót III. Henrik idejéből, 1242-ből, Paris Mátyás beszél el, l. ezt Stubbsben, 359. Hogy III. Edward alatt mint álltak a dolgok, Hallam tárgyalja, *Middle Ages*, II. 184. Lásd még May, II. 86. De a figyelemre legméltóbb, a mit idézhetek, a nagy politikai manifestumnak, melyről már több ízben megemlékeztem, egy szakasza (*Political Songs*, 96), mely III. Henriket a többi közt azzal is vádolja, hogy az állam főtisztviselői-

nek kinevezését a maga jogává akarja tenni. A szakasz hosszú, de érdemes, hogy egész hosszában ide iktassam :

«Rex cum suis voluit ita liber esse ;
 Et sic esse debuit, fuitque necesse
 Aut esse desineret rex, priuatus iure
 Regis, nisi faceret quidquid vellet ; curæ
 Non esse magnatibus regni quos præferret
 Suis comitatibus, vel quibus conferret
 Castrorum custodiam, vel queque exhibere
 Populo iustitiam vellet et habere
 Regni cancellarium thesaurariumque.
 Suum ad arbitrium voluit quemcunque,
 Et consiliarios de quacumque gente,
 Et min istos varios se præcipiente,
 Non intromittentibus se de factis regis
 Angliæ baronibus, vim habente legis
 Principis imperio, et quod imperaret
 Suomet arbitrio singulos ligaret.»

120. Tekintsük például a IV. Edward trónralépte után Towtonban hozott törvényt. Rot. Parl. V. 466. Más egyebek között szegény VI. Henriket nemcsak trónbitorlónak nevezi, hanem azzal vádolja, hogy ő támasztotta északon a lázadást, a mely a wakefieldi csatára, és Richárd yörki herczeg halálára vitt. «Fentemlített trónbitorló Henrik, a kit ezelőtt VI. Henrik királynak neveztek, nem hagyta abba régi gyűlölségét és rossz indulatát, folytatta alnokságát, alattomos csalárdságát és a képmutatást, az igazságnak és lelkiismeretnek ellenére, a mi nem fér meg egy keresztény fejedelem becsületé-

vel, . . . mindenféle tőle kitelhető felfiranggal, álnok úton és módokon azon iparkodott és titkon azon fáradozott, arra izgatott és azon dolgozott, hogy fentemlitett Richárd herceg és fiai, azaz mostan uralkodó királyunk, IV. Edward, akkor Marche grófja, és a nemes Edmund, Rutlande grófja, végleg elpusztuljanak, megölessenek, meghaljanak; kárhózas és gonosz tervének véghezvitelére irásokkal s más tudósításokkal felizgatta, felbujtogatta s rábírta Exeternek és Somersetnek herceget s más urakat, a kik akkoriban a királyság északi részeiben tartózkodtak».

121. Ezt a törvényt VI. Henrik uralkodása 8. ik évében hozták A. D. 1429. A panasz, a melyet emel, figyelemre igen méltó és ama kor reakzionárus törekvéseit mutatja. «A megyei választásokat az ugyanazon megyékben lakó embereknek szerfelett nagy száma ejtette meg, a melynek legnagyobb része kis vagyonú vagy semmivel sem bíró emberekből állott, a kiknek mindegyike azt állította, hogy egyenlő szava van az ilyen választásoknál az ugyanazon megyében lakó legkitünőbb lovagokkal és esquirekkel.» Hogy eleje vétessék a «gyilkosságoknak, zendüléseknek, verekedéseknek és zavaroknak», a melyek valószínűleg előfordulnának — nem mondja a törvény, hogy már előfordultak — senkinek sincs joga szavazni, a kinek nincsen «szabad földje vagy bérlete, mely évenként, a terhek levonásával, legalább negyven shillinget hoz». Rendelkezik a törvény arról is, hogy mind a választóknak, mind a választottaknak a megyében kell lakniok. A francia eredeti szöveg megérdemli, hogy ide iktassam:

«Item come lez eleccions dez Chivalers des Countees esluz a venir as parlements du Roi en plusours Countees Dengleterre, ore tarde ount este faitz par trop graunde & excessive nombre dez gents demurrantz deinz mesmes les Countes, dount la greindre partie estoit par gentz sinon de petit avoir ou de null valu, dount chescun pretende davoir voice equivalent quant a tielx eleccions faire ove les plus valantz chivalers ou esquiers demurrantz deins mesmes les Countes verisemblablement sourdront & seront, si covenable remedié ne soit purveu en celle partie: Notre seigneur le Roy considerant les premisses ad pourveu & ordene par auctorite de cest parlement que les Chivalers des Countes deins le Roialme Dengleterre, a esliers a venir a les parlementz en apres atenirs, soient eslu zen chescun Counte par gentz demurrantz & receantz en icelles dount chescun ait frank tenement a levalu de XL s. par an al meins outre les reprises; & que ceux qui seront ensy esluz soient demurrantz & receantz deins mesmes les Countes». Revideált törvények, I. 306.

(A megyében lakás szükségességét mind a választókat, mind a képviselőket illetőleg, eltörölte III. György uralkodása 14-dik évének 58. törvénye.)

A törvény továbbá hatalmat ad a sherifffnek, hogy a választókat birtokuknak jövedelméről eskü alatt hallgassa ki. Az esküdtszék bírának azt a hatalmat adja, s ez előrevetett árnyéka a mi választási bíránk hatalmának, hogy vizsgálatot indítsanak, ha a sheriff hamis jelentéseket tesz.

Egy másik, ugyanilyen jellegű törvényt ugyanaz

alatt az uralkodó alatt hoztak (VI. Henrik uralkodásának 23-dik évében, A. D. 1444—5.), s abból kitünik, hogy a megyei lovagok megszűntek minden esetben lovagok lenni szoros értelemben, s hogy szükségesnek kezdett mutatkozni, hogy őket oligarchikus megszorításokkal vegyék körül.

«Issint que lez Chivalers dez Counteez pour le parlement en après a esliers soient notablez Chivalers dez mesmez lez Counteez pour lez queux ils serront issint esluz, ou autrement tielx notablez Esquiers gentils homez del Nativite dez mesmez lez Countees comme soient ablez destre Chivalers; et null homme destre tiel Chivalers que estoise en la degree de vadlet et desouth» (Revideált törvények, I. 346).

Minden ilyen törvényczikk tanúskodik az alsóház hatalmának növekedéséről s a népnek azon való fáradásairól, hogy a képviselőt valósággal népképviselőt legyen.

122. Tekintsük például Hall krónikás elbeszélését (p. 253) IV. Edward megválasztásáról.

«Mintán a lordok jól szemügyre vették és megfontolták jogcímét és nyilatkozatát, az említett tanács hatalmánál fogva elhatározták, hogy Henrik királyt minden királyi méltóságától és királyi souverainitásától megfosztják, minthogy esküjének, becsületének és szerződésének ellenére, megsértette és megszegte az utolsó parlament alkalmával hozott s törvénybe iktatott parancsot, s minthogy képtelen volt a királyság kormányzására, a közügyeknek hasznára nem vált, a nép legnagyobb részének javát nem mozdította elő. S az említett tanácsban összegyűlt lordok azonnal Edwardot,

March grófját, Edwardnak, York herczegének fiát és örökösét, nevezték meg, választották meg és ismerték el királynak és a királyság kormányzójának. Ezen a napon a gróf pártján lévő nép Szent Iliás mezején gyűlt össze; vagyonos polgárok is számosan voltak ott, hogy meghallják a rendelkezést. Egyszerre csak Fawconbridge lord, a ki a gyűlékezéthez szólott, megmagyarázta bölcsen a tömegnek, hogy mint sértette meg és szegte meg a nemrégiben kötött szerződést VI. Henrik király, és megkérdezte a népet, akarják-e, hogy az említett Henrik kormányozzon és uralkodjék továbbra is. Erre egyhangúlag azt felelték: nem; nem. Ezután azt kérdezte, akarják-e March grófját mint földi fejedelmeket szolgálni, szeretni és szavát követni. Erre a kérdésre igénnel feleltek s nagy örömrivalgással és tapsal kiáltották: Edward király!... A gróf, mint király, Szent Pál templomába lovagolt s ott áldozott. A *Te deum* ének után nagy ünnepiességgel a Westminsterbe vezették. Ott a királyi pálczával kezében leült a csarnokban, s a nagy számmal megjelent népnek ki nyilvánították, hogy Angolország koronájára kéttős jogcíme és jussa van Edwardnak, először mint atyjá, Richárd herczeg, fiának és örökösének, a ki a koronát jogosan örökli, másodszor a parlament hatalmánál és Henrik király trónvesztésénél fogva. Erre újból megkérdezték a polgárokat, elismerik és elfogadják-e az említett grófot fejedelmüknek és uralkodójuknak, a mire mindnyáján egyhangúlag igénnel kiáltottak. Másnap IV. Edward névvel királynak kiáltott ki az egész városban.

Ez a towtoni csata előtt történt az 1461-dik évnök böjtjében. Edward ugyanebben az esztendőben, június 29-dikén megkoronáztatott. Ugyanez a krónikás III. Rihárdnak megválasztását vagyis elismertetését is leírja, 372. o.

123. A parlament hatalma növekedésének a tizenötödik században különös jele volt az a szokás, hogy határozatait már kész törvények alakjában hozta. Addig az alsóház határozatai kérvények alakjával bírtak, és néha-néha azt lehetett tapasztalni, hogy miután a parlament feloszlott, a kérvényeket álnokul megmódosították. Ekkor *bill*-eket hozott a ház, a melyeket a király vágy elfogadott, vagy pedig, úgy a mint voltak, elvetett. Lásd Hallam, *Middle Ages*, II. 222.

124. Macaulay, *Angliá története*, I. 42 (ford. Csen-géry Antal):

«A megyei lovag volt összekötő lánczszem a zászlós úr és a kalnár között. Ugyanazon padokon, hol posztócsinálók, aranyművesek, fűszerárúsok, a kereskedő városok parlamenti küldöttei foglaltak helyet, együtt ültek velök oly tagok, kik más országban nemes uraknak neveztettek, törzsökös kastélyos földesurak, kik uralmi törvényhatósággal bírtak, címeres hadi köntöst viseltek, és sok nemzedéken föl vitték fényes származásukat. Némelyek ezek között nagy lordok ifjabb fiai és testvérei voltak. Mások királyi vérrel is dicsekedhettek. Végre Bedford gróf legidősebb fia is, ki atyjának második címét viselte, fellépett alsóházi követjelöltül, s példáját mások is követték. Az ország nágyjainak örökösei ugyanazon házbán ülven, természetesen szintűgy büzőg-

tak annak jogai mellett, mint bármelyik ama szerény polgárok közül, kikkel össze voltak vegyülve.»

Hallam megjegyzi (II, 250), hogy IV. Edward idejében találunk először olyan polgári képviselőket, a kik az Esquire czímet viselik s utal a Paston-féle levelekre, mint a melyek mutatják, hogy mily fontosnak tartottak egy helyet a parlamentben s mint kezdtek már akkor a választókra befolyást gyakorolni. Hallam ideje óta kétségbevonták a Paston-féle levelek hitelességét, ez azonban, azt hiszem, elegendően bebizonyított. Van közöttük néhány igazán érdekes. Egyikben, az év megnevezése nélkül (I. 96) a norfolki herczegné John Paston esquirenek ír, hogy használja fel befolyását egy megyei választásnál a herczeg néhány teremtményének érdekében: «Különböző okokból szükségesnek látszik, hogy az én uramnak olyan emberei legyenek a mostani időkben a parlamentben, a kik ő hozzá tartoznak s az ő alárendeltjei közül valók. Reméljük, hogy ezt az Ön jóakaratával és buzgóságával el fogjuk érni». A kik így a herczeg kívánságára voltak választandók, azok «jónevű öcséink és szolgálk John Howard és Sir Roger Chamberlain». Ezt a levelet az oxfordi gróf egy 1455-ben írt levele követi, melynek ugyanaz a célja. A II. kötet 98. lapján egy a maldoni baillifhez intézett levél van, a mely John Paston megválasztását ajánlja egy nagy úri hölgy érdekében, a kit nem nevez meg. A levelet érdemes egészében közölnöm:

«Hű barátom, kegyébe ajánlom magamat s kérem, emlékezzék rá, hogy a miként Ön és én megbeszéltük, szükséges úrnőm s összes szolgálai és hűbéresei érdekében

hogy ebbe a parlamentbe, mint Maldon városának egyik képviselője, egy olyan érdemes és értelmes férfi jusson, a ki nevezett úrnőm embere és a királynak s a személye körüli tanács tagjainak is kegyében van. Bizonyítom Önnek, hogy nevezett úrnőm és környezete nagyon örülne, ha Ön és az ő bérlői, hűbéresei és jóakarói szavazatukat egy tiszteletre méltó lovagra, a ki úrnőm környezetében van, John Pastonra adnák, a ki uramnak, Lord Chamberleynnek nagy kegyében van, s hogy mit tehet nevezett uram, Chamberleyn, a királynál és Angolország összes lordjainál, azt hiszem, az élő emberek közül Ön tudja legjobban. Nevezett John Pastonnak Chamberleynhez való viszonyánál fogva úgy úrnőm, mint az Önök városa nem találhat parlamenti képviselőt, a ki alkalmatosabb volna kívánságaik mindenkori teljesítésére. Kérem ennél fogva, legyen rajta, hogy úrnőm szolgálai, hűbéresei és jóakarói nevezett Pastonra adják szavazatukat, s mozgítsa elő úrnőm ezen ügyben való kívánságait, minthogy tudja, hogy ezzel oly nagy szívességet tesz, mintha 100 fontot adna neki. Isten Önnel. Írtam Fischeleyben, szeptember 20-dikán.

J. Arblaster.»

125. Hogy mily hatással volt V. Károly uralkodása Spanyolországra, s hogy mint döntötte romba Kasztília szabadságait, annak áttekintését lásd Robertson művében, III. 434, noha az elbeszélő-részben (II. 186) a királynak kegyességét dicsőíti. Lásd szintén Prescott «II. Fülöp»-je hatodik könyvének első fejezetét, s hogy mint nyomta el Fülöp Ara-

gonia alkotmányát, lásd Watson, *Philip the Second*, III. 223.

A francia rendi országgyűlés, 1789-diki utolsó összejövedele előtt, 1614-ben gyűlt össze utoljára, VIII. Lajos kiskorúsága alatt. Sismondi, XIII. 342.

126. Vilmos önkényuralmának törvényes voltát megkísérlettem kimutatni majdnem az egész negyedik kötetben. Lásd különösen a 8. és 617. oldalt, de a dolog világos mindazok előtt, a kik csak egy kissé ismerik a Domesdayt. Semmi sem bizonyítja jobban, hogy valaki ennek a férfinak és korának valódi jellemét nem ismeri, mintha úgy fogja fel Vilmost, mint a ki pusztán «a háborúnak nyers embere», a hogyan már láttam őt nevezve.

127. VIII. Henrik uralkodásának valódi képéről a *Fortnightly Review*-ban 1871 szeptember havában szólottam.

128. A korona jogosulatlan befolyásának eme két alakjáról Hallam beszél, *Constitutional History*, I. 45, II. 203. «Nem fogja senki sem azt állítani — mondja — hogy ezek a nyomorúságos falvak, a melyeket a vesztegetés és hamis eskü ma is alig óvnak meg az éhenhalástól (ezt a reform-bill előtt írja 1827-ben), a kereskedelemnek és iparnak székhelyei voltak a tizenhatodik században. De Cornwall megye még közvetlenebbül állott kényszerítő befolyás alatt, az ónbányák bíróságának (*stannary court*) korlátlan és zsarnoki hatósága alatt. Kétséget sem szenved, hogy ha fel tudnók fedezni azon kormányoknak titkait, hasonló rugókat látnánk a legtöbb esetben.»

Ugyanazon az oldalon a történetíró a különböző városokról és megyékről szól, a melyekre a választási jog a tizenhatodik században kiterjesztetett, s azt mondja: «Talán lehetséges volna megtalálni az okát, hogy miért mellőzték Durham megyét». S hozzáfűzi: «ezeknek az északi részeknek ragaszkodása a pápasághoz ép oly valószínűnek látszik, mint bármely más ok». Durham mellőzésének oka kétségen kívül az volt, hogy még nem vesztette el teljesen egy különálló herczegségnek jellegét. Durham, a város és a megye, II. Károly alatt küldött először tagokat a parlamentbe. A jogot Durhamnak törvény adta, ép úgy mint Chesternek, a városnak és a megyének, mely addig külön örgrófság volt, még pedig VIII. Henrik uralkodása 34. és 35. évének 13. trvzikke (Revideált törvények I. 522.) Newarknak királyi rendelet adta meg a jogot; ez volt a királyi prærogativa e nemű gyakorlásának utolsó esete. Hallam, II. 204.

129. Nem tudom pontosan, hogy milyen helyzetben volt Old Sarum 1265-ben vagy 1295-ben; de rövid idővel 1265 előtt mind a grófnak, mind a püspöknek székhelye volt. Edward uralkodása alatt azonban annyira hanyatlott, hogy a székesegyház köveit használták az új építésének befejezésére.

130. Az Erzsébet királyné és parlamentjei közötti viszonyról, s különösen a két Wentworthnak, Péternek és Pálnak bátor magatartásáról lásd Hallam, *Constitutional History* 5. fejezetét, a mely nagyrészt Sir Simonds D'Ewes naplóján alapul. D'Ewes könyvének (London,

1682) címlapján ama napok egyik parlamentjének élénk képe látható.

131. A korona és az alsóház egymáshoz való viszonyáról I. Jakab alatt, lásd Hallam, *Constitutional History* 6. fejezet, és Gardner, *History of England from 1603 to 1616*, 5. fejezet.

III. FEJEZET.

132. Peel Róbert híres indítványa volt ez, melyet Melbourne lord miniszteriuma ellen tett, s melyet *egy* szótöbbséggel elfogadtak 1841 június 4-dikén. Lásd May, *Constitutional History*, I. 158; Irving, *Annals of our Times*, 86.

133. E mellett természetesen megmarad a miniszteriumnak az a hatalma, hogy a parlament feloszlata-sával az országhoz felebbezzen; de ha az új parlament szintén a miniszterium ellen nyilatkozik, világos, hogy nincs mást tennie, mint lemondani hivataláról. 1841-ben Melbourne lord feloszlatta a parlamentet s az új parlament összejövelekor a felirat egy módosítását kilencz-venegy szótöbbséggel elfogadták 1841 augusztus 28-kán. A miniszterium ennél fogva beadta lemondását.

134. Mennyire új ezen elveknek megerősödése, mindenki láthatja, a ki III. György uralkodásának történetét T. E. May művében tanulmányozza. Pitt, a mint ismeretes, megmaradt hivatalában az alsóháznak ismételt szavazatai ellenére is, s végre ennek, egy jól megválasztott pillanatban való feloszlata-sával megmutatta, hogy az ország az ő pártján van. Ezt az eljárást most nem

tartanak alkotmányosnak, de tekintetbe kell vennünk, hogy mily nagy a különbség az alsóház akkori és mai szervezete között.

135. Noha az uralkodó parancsa nem mentség semminémű törvénytelen cselekedetre, s noha valamely törvénytelen cselekedet tanácsolói maguk felelősek érte, arról semmi sem gondoskodik, minő büntetése legyen egy törvényellenes cselekedetnek, a melyet az uralkodó saját személyüleg követett el. Azt mondhatjuk tehát, hogy az uralkodó személyesen nem felelős semmiért.

136. Lásd Macaulay V. 201. Ne felejtjük el, hogy olyan írók, mint Blackstone és De Lolme nem mondanak semmit sem a kabinetről. Stephen Serjeant pótolja ezt a hiányt II. 447.

137. A valóban kormányzó gyülekezetnek külsőleg alacsonyabb helyzete bizonyos fokig a parlament minden ülészakának megnyitásakor nyilvánul. De sokkal szembe-tűnőbb még a két ház együttes tanácskozásainak groteszk s valószínűleg már elavult szertartásaiban. Ez leg-érdekesebben a convent két házának tanácskozásaiiban nyilvánul, 1688-ban. Lásd Macaulay II. 637.

138. Lásd Macaulay V. 203.

139. «Miniszterek» vagy «minisztérium» szavakat használtak mindig a reform-bill idejében, 1831—1832-ben. Érdekes volna kinyomozni, hogy milyen időben keletkezett a mai szólásmód, akár a parlamenti vitákban, akár a közönséges beszédben.

140. 1854-ben Cayley egy választott bizottság ki-küldését hozta javaslatba, «a mely megállapítsa a kormány ama tagjának kötelességeit, a ki ebben a házban

a kormány ügyeit intézi, s ez állással hivatalt és fizetést kössön össze». A javaslatot Cayley visszavonta, miután sir Charles Wood (ma Halifax viscount), Walpole és lord John Russel (ma Russel gróf) ellene szóltak. Sir Charles Wood a ház vezetőjének (leader) szerepét mint «olyan hivatalt» írta le, «a mely nincsen, és a melylyel járó köteleességeket nem lehet szavakba foglalni». Walpole mint «olyan állásról» beszélt róla, «a melyet az ország alkotmánya teljességgel nem ismer». S én mégis felteszem, hogy mindenki nagyon jól tudta, hogy Russel lord a ház *leader*-je, noha senki se tudta volna megmondani, hogy a törvény mint magyarázza az ő állását. Ezután Walpole és Russel között vita indult meg a miniszteri felelősségről. Walpole azt mondá: «A képviselők hajlandók szigorúan venni a miniszteri felelősséget; pedig felelősségnek helye itt csupán, csak annál a hivatalnál fogva van, a melyet a miniszter betölt, vagy esetleg azon ténynél fogva, hogy titkos tanácsos. A miniszter felelős a saját maga tetteiért; a titkos tanácsos a tanácsért, a melyet mint olyan adott. Egészen II. Károly uralkodásáig a titkos tanácsosok mindig aláírták a tanácsot, a melyet adtak, s a kabinetét, mint testületet a törvény ma sem ismeri el. Mint titkos tanácsost, az embert nagyon csekély vagy épen semmi felelősség sem éri tanácsaiért, mert nehéz a bizonyítás». John Russel kéri a házat, gondolja meg, hogy Walpole alkotmányos tanaihoz hozzájárul-e, a ki a miniszterek felelősségét helytelenül szorította meg. «Én azt tartom», folytatta John lord, «hogy valósággal a miniszter nem ama működéséért felelős, a melyet a hivatalával járó

kötelességek teljesítésével fejt ki, hanem bármely tanácsért, a melyet adott, és a melyről a ház egy bizottsága vagy a felsőház bírósága előtt rá lehet bizonyítani, hogy ő adta, és a melyért elszenvedti a büntetést, a mely a vádalá helyezés következtében sújthatja».

Világos, hogy mind Walpole, mind pedig Russel lord a valóságos törvényes felelősségről beszéltek, arról a felelősségről, a melyet vádalá helyezéssel vagy más törvényszerű módon lehet bírói ítélet tárgyává tenni, nem a felelősségnek ama határozatlanabb neméről, a melyet közönségesen értünk, mikor a miniszterekről úgy beszélünk, mint «a kik az alsóháznak felelősek». Ez utóbbi felelősséget nem bírói eljárás útján, hanem oly javaslattal lehet eldönteni, a minő a Peel Róberté volt 1841-ben, vagy a Hartington marquessé 1859 júniusában.

Kivonatokat a *Spectator* című hírlap 1854. február 11-diki számából készítettem.

141. Aethelricről, a ki a déli százszok püspöke volt a hódítás idejében, azt olvassuk (*Anglia Sacra*, I. 335), hogy: «vir antiquissimus et legum terræ sapientissimus». Adehelm, Abbingdon első norman apátja, szintén nagy hasznát látta annak, hogy angol szerzeteseinek egynémelyike a törvényben jártas volt (*Chronicon Monasterii de Abingdon*, II. 2): «quibus tanta secularium facundia et præteritorum memoria eventorum inerat, ut cæteri circumquaque facile eorum sententiam ratam fuisse, quam edicerent, approbarent». Az író megjegyzi: «Sed et alii plures de Anglis causidici per id tempus in abbatia ista habebantur quorum collationi nemo sapiens refragabatur». De nem csupán a papok ismer-

ték a jogot, hiszen magának Harold királynak a megválasztását támogató okok közt van az is (de *Inventione Sanctæ Crucis Walthamensis* p. 25. Stubbs), hogy «non erat eo prudentior in terra, armis strenuus magis, legum terræ sagacior». Lásd *Norman Conquest*, II. 538, IV. 366. 478.

142. Arra nézve, hogy mint fejlődött a jogászok elmélete a királyi előjogokról, egyszer s mindenkorra Allen könyvére kell utalni: *Inquiry into the Rise and Growth of the Royal Prerogative in England*.

143. Lásd *Norman Conquest*, II. 330.

144. Ennek az emlékezetes forradalomnak történetét Lingardban találni meg, III. 392—405, s a jogot érintő szakjait Hallam fejt ki, *Middle Ages*, II. 214, a ki megjegyzi, hogy: «Ebben az 1399-diki forradalomban ép oly feltűnő az alkotmány alakszerűségei iránt tanúsított figyelem, az emberek s az idők iránti kiméletesség, mint az 1688-dikiben;» s arról a kibuvóról szólván, a melynek segítségével ugyanaz a parlament hivatott össze, ezt fűzi hozzá: «Ebben a furfangosságban sokkal inkább találhatjuk meg a jogászok beleavatkozását, mint bármely másban». A hivatalos előadás, a mely Henrik parancsa következtében jutott a parlament irataiba, Walsinghamban olvasható, II 234—238. Úgy látszik, ez az előadás gondosan kerül a parlament név használatát, mikor a valóságos eseményeket beszéli el. Valamivel előbb azt mondja: «Rex perductus est Londonias, conservandus in Turri usque ad Parliamentum proximo celebrandum». S a meghívókról azt mondja, hogy szétküldettek «ad per-

sonas regni qui de iure debeant interesse Parlamento». De mire összejöttek («quibus convenientibus»), gondot fordít arra, hogy ne nevezze a gyülekezetet valamely külön néven, míg végre a Rihárd letételéről szóló törvény az ott szereplőket, mint «pares et procures regni Angliæ spirituales et temporales, et eius regni communitates, omnes status eiusdem regni representantes» írja le; és a Henrik megválasztásáról szóló törvény úgy szól róluk, mint a kik «domini spirituales quam tam temporales, et omnes regni status». A letételéről szóló törvény felemlíti Rihárdnak a koronáról való lemondását, ép úgy mint egyes bűneit és általános képtelenségét, hogy a koronát viselje; a mi mind mint letételnek oka soroltatik fel. A letétel formulája tulajdonképen így hangzik: «Propter præmissa, et eorum prætextu, ab omni dignitate et honore regiis, *si quid dignitatis et honoris huiusmodi in eo remanserit*, merito deponendum pronunciamus, decernimus, et declaramus; et etiam simili cautela deponimus». Ezután kijelentik, hogy a trón megüresedett (ut constabat de præmissis, et eorum occasione, regnum Angliæ, cum pertinentiis suis, vacare); Henrik erre előáll igényével, előadja jogcímeinek azt a különös vegyülékét, a melyet magyarázatokkal kísér ez eseménynek legtöbb elbeszélője, s a rendek a nélkül, hogy megmondanák, Henrik érveinek melyikét fogadják el, neki adják a királyságot («concesserunt unanimiter ut Dux præfatus super eos regnaret»). Alig találni a letételnek és a választásnak határozottabb esetére, s csak azokban a szavakban, a melyeket dült betűkkel szedtettem, látszik némi aggodás, hogy

a letétel törvényével kiegészítsenek bizonyára kedve ellenére történt lemondásában esetleg felmerülő valamely hiányt.

Rihárd egy hívének francia elbeszélése (Lystoire de la Traison et Mort du Roy Richard Dengleterre, p. 68) némely tekintetben másként adja elő a dolgot. A gyülekezetet parlamentnek nevezi s Lancaster herczegét rögtön a trónra ülteti. Azután Sir Thomas Percy «cria, Veez Henry de Lenclastre Roy Dengleterre! Adonc crierent tous les seigneurs prelaz et le *commun de Londres*, Ouy Ouy nous voulons que Henry duc de Lencastre soit nostre Roy et nul autre». A «le commun de Londres» helyén más példányokban «le commun», «le commun Dangleterre et de Londres» és «tout le commun et conseil de Londres» olvasható.

145. Ne felejtsük el, hogy I. Károly nem tétetett le, hanem mint király végeztetett ki. Királynak nevezi a vádlevél a törvényszék előtt s a lefejezéséről tanuskodó okirat.

146. Monk vetette fel ezt a kérdést 1660-ban. Lásd Lingard, VIII. 607.

147, Lingard megjegyzi (VIII. 612), hogy ebben a különös pillanatban nem volt udvar, a mely befolyást gyakorolhatott volna s nem volt katonai beavatkozás a választások ellenőrzésére. Feltehetjük tehát, hogy a conventet szabadabban választották, mint a legtöbb parlamentet.

148. A Hosszú parlament feloszlott s elhatározta utódjának megválasztását. II. Károly uralkodása 13-ik évének törvénye (Revid. Törv. I. 733) »kijelenti és kimondja,

hogy a Hosszú parlament teljesen feloszlott és véget ért»; de nem mondja, hogy mikor oszlott fel, és mikor ért véget. V. ö. még Lingard IX. 5; Hallam, *Constitutional History*, II. 21, a ki megbeszéli az egész anyagot, és megjegyzi, hogy «a következő parlament naplójában sohasem hívta elődjét másként, mint az előbbi gyűlekezetet».

149. Lásd *Norman Conquest*, I. 365, 366.

150. Lásd Hallamban a conventio-parlament hires szavazatának megbeszélését, *Constitutional History*, II, 260—263. V. ö. Macaulay II. 600. Hallam megjegyzi, hogy az «eljátszás» szó jobban felelt volna meg ennek a célúnak, mint a «lemondás» vagy «megszökés», és hozzáfűzi: «nem az angol kormányzat felállította szabályok szerint jártak el, hanem az emberiség általános jogai szerint. Nem annyira a magna chartára voltak figyelemmel, mint inkább az eredeti társadalmi szerződésre, és elvetették Coke-ot és Hale-t Hooker-ért és Harrington-ért». Az én álláspontom az, hogy nem kell addig mennünk, a mit Hallam «magasabb alkotmányos jogok»-nak nevez, hogy a convent tetteit igazoljuk, hanem hogy ezeket a nyolczadik századtól egészen a tizenegyedik századig tartó angol történet praecedensei teljesen igazolják.

A skót rendek nem haboztak az «eljátszás» szót használni. Macaulay III. 317.

151. Lásd Vilmos és Mária I. törvényét, a mely arra irányult, hogy «véget vessen és elejét vegye minden kérdésnek és vitának, a mely a jelen parlament összehívására és üléseire vonatkozik» (Revid. Törv. II. 1)

Elhatározza, hogy «az egyházi és világi lordok s a közrendűek, a kik Westminsterben urunk ezerhatszáznyolcvannyolczadik évében január hó huszonkettedikén jöttek össze s ott tartották üléseiket a következő február tizenharmadik napjáig, a parlament két házát alkotják, és fogják alkotni, s ezennel azoknak nyilváníttatnak, czikkelyezettnek be és ismertetnek el mindenképen és minden tekintetben, figyelem nélkül királyi iratra, vagy iratokra, vagy meghívókra, vagy bármely alaki tévedésre vagy hibára, akár csak a szokásos alakhoz képest hivattak volna meg». A kérdés egész történetét Macaulay adja elő (III. 32—34). Az egész anyagot ezekben a szavakban foglalja össze: «Erre válaszoltatott, hogy a királyi meghívó tisztán csak formaság kérdése, s hogy a mi törvényeink és szabadságaink lényegét komoly veszélynek tenni ki egy pusztán formai hiba mia t, a legképtelebb babonaság volna. A hol az uralkodó, a hol az egyházi és világi főurak, a hol az ország alkotmányos testületei által szabadon választott képviselők együtt vannak, ott van lényegében a parlament». Régibb időkben talán úgy tartották volna, hogy ott van lényegében a parlament, még ha a király nincs is ott.

152. Macaulay V. 311. «Csakugyan osztottak szét egy röpiratot, melyben egy szűkeszü törvényfacsaró azt bizonyíttatta, hogy oly közokiratok, a melyek Vilmos és Mária együttes nevei alatt keltek, érvénytelenekké váltak attól fogva, hogy Vilmos egyedül lett uralkodó. Ez a kicsinyes fogás minden hatás nélkül maradt. Még említésbe sem jött az alsóháznál; a felsőházban pedig csak megvető lenézéssel jött szóba.» Az én álláspontom sze-

rint ez a felfogás bizonyára kicsinyes, de nehéz belátni, hogy mikép volna kicsinyesebb, mint a többiek.

153. Ezt III. Vilmos uralkodása 7. és 8. évének 15., Anna uralkodása 6. évének 7. és III. György uralkodása 39. évének 127. törvénye rendelik. Lásd Stephen kommentárjait, II. 380. Blackstone okoskodása a következő: «Ez a felosztás azelőtt rögtön az uralkodó király halála után történt; őt ugyanis a jog a parlament fejének tekintette (*caput principium, et finis*), s azt tartották, hogy ha ez hiányzik, az egész testnek vége van. De mivel azúj parlamentnek közvetlenül az utód trónralépte után való összehívását nem találták megfelelőnek s veszedelmektől tartottak, ha nincsen kész parlament egy vitás utódlásnál, törvénybe iktatták» stb.

154. Szólottam erről a *Norman Conquest*-ben, I, 94, de az egész dolgot Allen művében lehet tanulmányozni. *Royal Prerogative*, a földbirtokról szóló nagy részben. Allennek köszönhető annak kiderítése, hogy valójában mi a *bookland* s mi a *folkland*.

155. Felsoroltam néhány példát a *Norman Conquest*-ben, I. 589. Számtalan példa található Kemble *Codex Diplomaticus*ában.

156. Lásd a panaszokat, a melyek III. Vilmos idejében erre vonatkozólag felmerültek, Macaulayban VI. 39. A törvényekről, a melyek a korona ebbeli hatalmát megszorítják, lásd Stephen kommentárjait, II. 520. Vesd össze még May, *Constitutional History*, I. 229.

157. Lásd May, I. 234–248.

158. Ezt Allen teljesen kifejti, *Royal Prerogative*,

143—145. A főpélda Alfréd király végrendelete. Lásd Codex Diplomaticus, II. 112, V. 127.

159. Lásd May, I. 249; Allen, 154—155, a ki megjegyzi: «A politikában beállott egy különös forradalom következtében az új uralkodás alatt visszatértek az angolszászok régi politikájához. A korona földjei visszabocsátattak a nemzet rendelkezésére, míg a király megkapta a jogot, hogy földbirtokot szerezhessen, s intézkedhessék róla végrendeletében, mint egy magánember».

160. I. Edward volt az első király, a kinek uralkodása megkoronázása előtti időben kezdődik. Atyjának halálakor nem volt a királyságban, s jogát elismerték ellenzék nélkül. De még az ő esetében is előfordult az interregnum. I. Edward uralkodásának éveit atyjának nem halála, hanem temetése napjától számítjuk, a mikor Edwardot elismerték királynak, s a főpapok s nemesek hűséget esküdtek neki. Lásd a worcesteri évkönyvek elbeszélését, Annales Monastici IV. 462, és a Rymerben lévő okiratokat I., második rész 497. V. ö. még Allen megjegyzéseit 46, 47. Azt a tant, hogy interregnum nem lehetséges, úgy látszik az I. Jakabnak tetszeni akarók öntötték alakba; természetes, hogy az 1688-diki nagy szavazás teljesen félrevetette. Ma természetesen nincs interregnum; de nem a korona valamely titokzatos előjogánál fogva, hanem egyszerűen azért, mert az örökösödést szabályzó törvény, az *Act of Settlement*, a korona tovább szállásának módját így határozta meg.

161. Erről a kérdésről lásd *Norman Conquest* I. 107, 263, 625. V. ö. még, hogy mint vélekedik erről

a kérdésről a világ egy egészen más részében Herodotus, VII. 3.

162. A gyámoltalanság, a melylyel maga Blackstone írt, talán még meg volt bocsátható azokban a sötét időkben, mikor ő élt. De az már igazán sok, ha jogász jogász után, egymást követő kiadásokban újra világga adja azt a bámulatos léhaságot, a melyet Blackstone idejében alkotmányunk ősi történetének tekintettek. Blackstonének Kerr-féle kiadásában, mely 1857-ben jelent meg, az első kötet 180-dik oldalán, újra megtalálom, minden változtatás és minden magyarázat nélkül, Blackstone szörnyű állítását: «Azt hiszem, nincsen sehol nyoma annak, hogy valaha azt állították volna Angolország koronájáról, hogy választás útján töltik be, a királygyilkosok kivételével I. Károly király gyalázatos és párját nem lelő törvényszéki kihallgatásánál». És Stephen kommentárjaiban, (1853), melyek Blackstone művének nem egyszerű kiadása, hanem «Részben Blackstone-en alapuló új kommentárok» ugyanezen szavak találhatók meg II. 403, csak a «párját nem lelő» jelzöt hagyja ki, a mely pedig joggal maradhatott volna ott. Egy más helyen (IV. 481—2) azt olvassuk, hogy «miután a szász kormányzat megerősödött ezen a szigeten, a királyságnak heptarchiára osztása következett, a mely hét független királyságból állt, a melyeket különböző törzsek és telepek népesítettek be és kormányoztak». Úgy látszik tehát, hogy voltak 1857-ben tanult úri emberek, a kik azt hitték, hogy a királyság hét országra osztatott fel. De mikor a következő oldalon Blackstone elmondja, mint tett Alfréd előkészületeket, hogy «az alkotmányt újjá alkossa, hogy

egy olyan terv szerint építse újra, a mely korszakokon át tartson», s folytatja a szokásos hangon, melylyel mindent Alfréd személyének tulajdonít, ezt már a kiadó is megelégette, s Kembleből ad kivonatokat kiigazításul. Az ember csodálkozik, hogy ha Stephen egyáltalán olvasta Kemblet, miért nem tanult belőle többet. Az is mulattató, mikor Blackstone elbeszéli (I. 186. Kerr-féle kiadás): «Egbert óta vaskarú Edmundig, egy 200 évnél hosszabb időszakban, a korona szabály szerint szállott 15 fejedelemre át, eltérés és megszakítás nélkül, azokat az eseteket kivéve», a melyekben Blackstone-nek a szabályszerűségről alkotott fogalmai szerint nem szállt át szabályszerűen. De még mulatságosabb, mikor Stephen jegyzetbe rakja Blackstone kivételeit (II. 410), a melyek legalább történeti tények, s ezek helyett, mint a maga kivételét, azt a nagyon kétséges, s ha igaz is, tökéletesen irrelevans dolgot adja elő, hogy Aethelstan és Vaskarú Edmund törvénytelen gyermekek voltak, (lásd *Norman Conquest*, I. 669–673). A szokásos hangon beszél természetesen Harald, István, János és IV. Henrik bitorlásáról, s Edgar s britanniai Artur jogairól. Az előbbiekre nézve Paris Mátyásból idéz, céljának azonban jobban megfelelt volna, ha ehhez Hubert érsek nagy beszédéért fordul. A János trónraléptét magyarázó észrevételek különösen mulattatóak, (Kerr I. 189), de hosszúak, sem hogy idézhetném.

Egy dolgot mégis meg kell említenem. Hogy az utódlásnak szorosan örökös voltát bebizonyítsa, Blackstone (I. 189. Kerr kiadása) III. Edward uralkodásának 25. évében hozott egy törvényt idéz, «hogy Angolország koronájának joga az

és mindig az volt, hogy elődeik halála után Angolország királyának gyermekeire szálljon azok öröksége, akár Angliában születtek ezek, akár másutt». Fel kell tennünk, hogy ezek a tanult jogászok átolvasták a törvényt, a melyet idéztek; de csodálatos, hogy nem vették észre, hogy semmi sincs benne, a mi az örökösödési utódlást állapítaná meg. Az eredeti szöveg (Rev. Törv., I. 176), így hangzik:

«La lei de la Corone Dengleterre est, et ad este tous jours tiele, que les enfants des Rois Dengleterre *queu part qils soient neez en Engleterre ou aillors*, sont ables et doivent porter heritage, apres la mort lour auncestors».

A törvény célja teljesen különbözik attól, a mi-lyennek az ember Blackstone idézésének módjából gondolná. A súly azokon a szavakon van, a melyeket dült betűkkel szedtettem. A törvény célja az, hogy a királynak s más angol szülőknek a tengeren túl szült gyermekeit képesekké tegye arra, hogy Angliában örökösödjének. A mennyiben a korona átszállására vonatkozik, egyszerűen csak az a hatása, hogy a királynak a királyságon kívül szült gyermekét egy sorba helyezte fivérével, a ki a királyságban született; a mi régibb jogunk szemében annyit tesz, mint megadni mind a kettőnek egyformán az Aethelingeket megillető elsőbbséget.

163. Jónak láttam ezt megmagyarázni, mert igen sok ember, úgy látszik, azt hiszi, hogy püspökké valaki a kincstár első lordjától kapott magánlevél erejénél fogva lesz. Folyvást halljuk, hogy egy emberről úgy

beszélnek, mint ennek meg ennek a széknak püspökéről, működéséről úgy szólnak, mint püspökiról, mielőtt egyházi vagy törvényes lépésnél fogva csakugyan püspökké lett.

164. Lásd *Norman Conquest*. III. 14, 623.

165. Az unokának a trónon való következése, a mi Angliában II. Rihárd esetében történt először, határozott fokot jelöl az örökös jog tanának növekedésében. Magában foglalja a képviselő tanát, a mely nagyon subtilis és mesterkéltséggel egy tan, s a társadalom egy régi állapotában nem olyan világos és szembeeső, mint a rokonság közelsége. II. Rihárd ellenzés nélkül lépett a trónra, de abból, hogy Gaunt János iparkodott unokaöccse helyére jutni, látszik, hogy az embereknek volt az ellenzésre hajlamuk. Régibb időkben, mint a legidősebbet és legkitünőbbet III. Edward életben levő fiai közül, bizonyára őt választották volna meg, a nélkül, hogy az ifjú Rihárd igényeivel csak törődtek volna is.

166. A Yorkisták hivatalos nyelve szerint a három Lancaster bitorló volt, és Rihárd herceg *de iure*, ha *de facto* nem is, király volt. VI. Henrik az 1461-diki törvény szerint: «Trónbitorló Henrik, a kit ezelőtt VI. Henrik királynak neveztek». A York ház igénye a Lionel hercegtől női ágon való, bonyolódott leszármazáson alapult, a ki III. Edwardnak Gaunt Jánosnál idősebb fia volt. Egy tisztán mesterkéltséggel igénynyel, a milyen ez, azelőtt sohasem állhattak volna elő; de egészen bizonyosak lehetünk abban, hogy ez az igény nem igen sokat nyomott volna a latban, ha Rihárd herceg nem származott volna más, férfiágon III. Edwardtól, s ha nem

lett volna ezenkívül a legrátermettebb s legnépszerűbb nemes az országban.

167. Egy előregondoskodó választás a megüresedés előtt megakadályozta természetesen interregnum keletkezését. Ebben az esetben az a mondás: «Le roi est mort; vive le roi» tökéletesen igaz volt. Az új királyt már megválasztották és megkoronázták volt, s nem volt egyéb dolga, minthogy nem atyja társaságában, hanem egyedül folytassa az uralkodást, ép úgy, mint Vilmos egyedül folytatta az uralkodást Mária halála után. Németországban ez mindig akkor történt, mikor a római királyt az uralkodó császár életében választották meg. Franciaországban a párisi dynastia ősi királyai alatt is ilyen szokás volt gyakorlatban, és az, hogy ott ritkán vagy sohasem volt interregnum, kétségen kívül hozzájárult ahhoz, hogy a francia korona, a mint meg is történt, a keresztyén világ legszigorúbban örökös koronája legyen. Angolországban egy fiúnak atyja életében való megkoronázására az egyedüli határozott eset II. Henrik fiának, Henriknek, megkoronázása, a ki mint ifjabb Henrik király, néha pedig III. Henrik néven ismeretes. Régibb időkben a korona átszállásának Aethelwulftól witánja beleegyezésével való megállapításában találunk ehhez hasonló esetet (lásd *Old-English History* 105, 106), de nem tűnik ki világosan, vajjon csakugyan meg is koronázták-e a fiút atyja életében. Ha nem, ez Richárd herczeg esetéhez hasonlítana leginkább. Az egyezmény a herczeget ugyanabba a helyzetbe juttatta, mintha walesi herczeg lett volna, sőt még jobba, mert azt lehetett tartani, hogy kizárja még

a király halála után való formális választásnak szükségét is.

168. Lásd a 122-dik jegyzetet.

169. Lásd *Norman Conquest*, III. 623.

170. Lásd Hallam, *Constitutional History*, I. 8. Meg kell említenem, hogy az átszállás megállapítása törvénybe iktatja, «hogy a korona örökségének stb. VII. Henriket s véréből való maradékait kell örökre megilletnie s sohase mást». Ez elzárta az utat előbbi királyok különböző maradékainak bizonytalan alapú igényei előtt. S csakugyan, ez a törvény betű szerint hajtatott végre, mert az összes későbbi uralkodók VII. Henrik véréből valók.

171. VIII. Henrik végrendeletét teljesen megvilágítja Hallam, I. 34, 288, 294; Lingard VI. 213. Henrik uralkodásának két törvénye szól erről a tárgyról. Az előbbi, VIII. Henrik uralkodása 28. évének 7. törvénye a királynak Jane Seymourtól vagy más nejétől szült fiaira hagyja a koronát, ezek után a király törvényes leányaira, nevet nem említ; s így folyik tovább: «ő felségének teljes és tökéletes hatalma és tekintélye van, hogy ezen királyság császári koronáját és az összes alája tartozó országokat eladományozza, velök rendelkezze, megnevezze, megjelölje, kijelentse és meghatározza vagy pecsétjével ellátott nyílt parancsaival, vagy írott és legkegyesebb kezével aláírt végrendeletével, hogy, ha halála után nem maradnak törvényes származékai, a kik ezen törvény előbbi meghatározásának megfelelően nemzettek és születtek, a korona és az alája tartozó országok milyen rendű személy vagy személyek birto-

kában vagy élvezetében legyenek, maradjanak, kire szálljanak és jussanak olyan alakban, módon. rendben és feltétel mellett, a mint ezt említett nyílt parancsai és említett végrendelete kijelentik, megmondják és meghatározzák».

A későbbi törvény, a VIII. Henrik uralkodásának 35-dik évében hozott első törvényezikk, Henrik két lányát, Máriát és Erzsébetet belevonja az örökösödésbe, de nagyon különös módon. A törvényeket, melyek törvénytelen születésüket nyilatkoztatják ki, ez a törvény nem ismétli, de nem is állítja egyikről sem, hogy törvényes, tényleg inkább tagadja, mikor a bevezetés elmondja, hogy «ő felségének törvényes maradéka csak a tőle és boldogult nejétől, Janka királynétól, nemzett nemes és kitűnő Edward herczeg». A törvény azután arról intézkedik, hogy noha a király jogosíttatott arra, hogy «odaajándékozza» a koronát «olyan rendű személynek vagy személyeknek, a kiket tetszése szerint meghatároz és ki-nevez», mégis ha a királynak vagy fiának nem voltának vérükből való örököseik, «az említett császári korona és az összes országok Máriára, a király ő felsége leányára s ugyanezen Mária törvényesen nemzett maradékaira szálljanak, ugyanazon feltételek mellett, mint azt ő felsége nagy pecsétjével ellátott nyílt parancsaiban vagy írott és kegyes kezével aláírt végrendeletében meghatározza». Ha Mária és maradékai nem juthatnának a trónra, ugyanolyan feltételek mellett Erzsébetre és származékaira száll a korona. Annak meghatározása, hogy Erzsébet maradékai után kire szálljon a korona, természetesen Henrik joga maradt, s ő ifjabb nővére,

Mária, maradékainak javára élt ezzel a joggal. Mária és Erzsébet tehát valósággal uralkodtak, nem királyi származásoknál fogva, hanem egy különös intézkedésnél fogva, mely a király törvénytelen gyermekeire hagyta a koronát, a minthogy egy teljesen idegenre hagyhatta volna. A mit atyja a parlament beleegyezésével tett, VI. Edward megkísérelte a parlament beleegyezése nélkül megtenni, s ennek az lett a következménye, hogy rövid időre Jane Grey foglalta el a trónt. Mária trónraléptekor, anyja házasságának és válásának egész történetét elpalástolta és uralkodása első évének törvénye elismerte, hogy törvényes utódlásnál fogva ül a trónon. A törvény, a melyet Erzsébet trónraléptekor hoztak, sokkal határozatlanabb (Erzsébet uralkodásának első évében hozok 3-dik törvényezikk.) Arról intézkedik, hogy «ő felsége, említett uralkodó asszonyunk, legjogosabb és legtörvényesebb uralkodónk, hűbéres asszonyunk és királynénk, s valóban a legtisztább jog szerint is, Isten törvényei s ezen királyság törvényei s rendszabályai szerint is annak kell lennie; s hogy ő felsége jogosan, egyenes ágon és törvényesen Angolország ezen királyságának királyi véréből ered és származik és hogy szó, kétség, aggály vagy kérdés sem fér ahhoz, hogy ezen királyság császári és királyi állása, koronája és méltósága minden tisztességgel, névvel, czímmel, királyi jelvényvel, joghatósággal, kiváltsággal együtt, a melyek most velök járnak és hozzájuk tartoznak, hercegi személyére s születendő törvényes maradékaira vannak és lesznek a legteljesebb joggal valóban és egészen ruházva, bennök megtestesítve, velök egyesítve s összekapcsolva ép oly jogosan és törvényesen minden-

képen, minden tekintetben és minden szempontból, mint voltak boldogult VIII. Henrikkel vagy a boldogult Edwarddal, ő felsége öcsscsével, vagy a megboldogult Máriával, ő felsége nénjével, akármikor ő felsége nemes atyjának, VIII. Henrik királynak, uralkodása harminczötödik évében hozott törvény óta».

Ne feledjük el, hogy More Tamás, noha nem akart annak az eskünek bevezető soraira megesküdni, a mely bennfoglaltatik az Act of Supremacyban, a királynak egyházi ügyekben való fenhatóságáról szóló törvényben, kész volt az utódlást rendező szabályra megesküdni, a mely a koronát Boleyn Anna maradékaira hagyta. Az ő elvei szerint Boleyn Anna maradékai törvénytelen születésűek voltak; de a mellett azt tartotta, hogy a parlament bárkire ráruházhatja a koronát, akár a királynak törvénytelen gyermekére, akár egy teljesen idegenre; épen ezért nem volt kifogása az utódlásra való megesküvés ellen.

Hogy ennek a rendkívüli hatalomnak, a melyet Henriknek adtak, párját leljük, vissza kell Aethelwulf napjaiba mennünk.

172. Henrik leányainak helyzetére természetesen befolyással volt az, hogy születésük idején mindkettőjük anyja törvényes feleségnek volt elismerve. Nyilvánvaló nyerseség volt így szült gyermekeket egy sorba helyezni közönséges törvénytelen gyermekekkel; de midőn Henrik aragoniai Katalin életében nőül vette Boleyn Annát, nem lehetett mind a két lány, a Kataliné és az Annáé, a jog szigorú értelmében törvényes. A kérdés az volt, hogy melyik házasság törvényes. Azt sem szabad el-

felednünk, hogy Boleyn Anna házassága érvénytelennek, leánya pedig törvénytelennek olyan okoknál fogva nyilvánított, a melyek, bármik is voltak, Katalin házasságának és válásának előbbi kérdésével nem fügöttek össze.

173. Lásd Hallam, I. 129 ; s Lingard VI. 239, 243. Az Erzsébet uralkodásának 13-dik évében hozott első törvény-czikk árulásnak jelenti ki, «ha valaki bármiképen azt tartja, azt erősíti és állítja, hogy ezen királyság törvényei, a melyeket a parlament nem változtatott meg, nem határozzák meg Angolország koronájának jogát, vagy ha azt mondja, hogy uralkodónk Erzsébet asszony, a ki király ő felsége most, nem tud Angolország parlamentjének tekintélyével és ez által elég erős és hatásos törvényeket s rendszabályokat alkotni, a melyekkel ezen királyság koronáját, ennek átszállását, öröklését és kormányzását korlátolja és megszorítsa». Ugyanaz annak a bűne, a ki «ezentúl uralkodó asszonyunk életében könyvben vagy nyomtatott vagy írott munkában egyenesen és határozottan kijelenti és erősíti, még mielőtt ez ország törvénye megállapítja és megerősíti, hogy valamely személy, bárki is legyen az, jogos örököse és utóda a királyné ő felségének (a kit Isten soká tartson meg), kivéve, ha ő felsége természetes maradékairól mondja». Ezt a törvényt úgy lehet felfogni, mint a mely a Suffolk-ház igényeit félreveti; de ha ez áll, ezekkel együtt a Stewart-ház igényeinek is végét szakítja ez a törvény.

174. Jakab jogát saját első parlamentje ismerte el; ép úgy, a mint más nem rendes úton a trónra jutott királyok igényei ismertettek el. Mind a mellett figyel-

meztetnem kell arra, hogy még mielőtt elismerték, megkoronáztatott. I. Jakab uralkodása 1. évének 1. törvénye kijelenti, hogy «közvetlenül Erzsébetnek, Anglia boldogult királynéjának, elhunytá és kimulása után az angol birodalomnak, úgy a hozzátartozó királyságoknak, uradalma-
knak, mint jogoknak császári koronája már magánál a születési jognál és törvényes, kétségtelen utódlásnál fogva ő felségére száll és jut, mint a ki egyenes ágon, jogosan és törvényesen legközelebbi és egyedüli királyi vérű örököse ezen előbb körülírt birodalomnak». Megemlítésre méltó, hogy a törvény következőképen írja le a parlamentet: «a parlament ezen magas gyülekezete, a hol a birodalom egész teste és minden egyes tagja vagy a maga személyében, vagy szabad választásuk szerint való képviselő útján ezen birodalom törvényei értelmében személyesen jelen van».

175. Az a tény, hogy első Jakab, az a király, a kinek semmi egyéb jogcíme nem volt a trónralépésre, mint a melyet a koronázása után hozott törvény adott neki, a legkisebb ellenzés nélkül ismertetett el, a legérdekesebb dolgok egyike történelmünkben. Hallam (I. 294.) megjegyzi, hogy «nagy okunk van azt hinni, hogy parlamenti jogcíme ezen hiányának tudata idézte elő, hogy Jakab oly nagyra tartotta, még nagyobbra, mint a mennyire természeténél fogva hajlandó volt, az első szülött utódlásra való jogát, mint a melyet a törvényhozás nem semmisíthet meg; holott ez a tan, akár-mennyire is hozzáillik az isteni kegyelmet valló iskolához, törvényeinkkel a legélesebb ellentétben volt. Bizonyára nem nyilvánult ellentét erősebben, mint

Jakab saját parlamentjének nyelvezete és az Erzsébet törvényéből fennebb idézett szavak között. Lásd azonban Hallam megjegyzéseit néhány oldallal előbb, a hallgatag választás módjáról, a mely úgyszólván Jakab uralkodásának alapja volt: «Mi teszi lehetetlenné, hogy őt és gyermekeit bitorlóknak nevezzük? Megvolt neki, a mit családjának hízolgői leginkább szerettek megvetni, népének akarata, a mely bizonyára nem rendes szavazásban vagy kihirdetett választásban jutott kifejezésre, hanem a mely egyhangulag és önkéntesen helyeselte azt, a mi maga bizonyára nem adhatott jogot, a megholt királyné tanácsának elhatározását, hogy Jakab trónralépését kiáltja ki».

176. Whitelocke emlékiratai 367. «A király ellen emelt vád pontjai közzététettek engedélylyel, ebben az alakban: «Minthogy Stewart Károly elnyerte Anglia koronáját, ekképen egy korlátolt hatalom bízott rá, hogy az ország törvényeivel s ezek értelmében kormányozzon és ne másképen, s minthogy ezen megbízásnál, valamint esküjénél és hivatalánál fogva köteles volt a rája bízott hatalommal a nép javára, hasznára, jogainak és kiváltságainak megóvására élni», stb.

Valamivel előbb (365.) az elnök azt mondta a királynak, hogy az ítélőszék «Angolország közrendjeinek hatalmánál fogva ül itt s összes elődei és ő felelősek nekik». Az elnök a helyett, hogy felsorolta volna a praecedenseket, a melyek legalább elfogadhatók voltak, azt mondá a fogolynak, hogy nem áll jogában az ítélőszéket félbeszakítani. A király előbb azt hozta fel az ítélőszék tekintélye ellen, hogy «nem látott lordokat ott,

a kik a királylyal együtt egy parlamentet alkossanak s azt erősítette, hogy az angol királyság örökös és nem választó». Károly érvelésének kétségen kívül az volt erős pontja, hogy a lordok nem vettek részt. A két ház II. Edward és II. Richárd elleni eljárására nézve megegyezett.

Kicsiség ugyan, de érdemes a megjegyzésre, hogy a királynak mint Stewart Károlynak leírása teljesen helyes volt. Károlynak a ki Jakabnak, Henry Stewart Lord Darnley fiának, volt fia, csakugyan volt családi neve, noha nem felelt meg az udvari etikettenek azon nevezni. A gyámoltalan francia utánczók 1793-ban királyukat «Louis Capet» néven idézték meg, mint hogy ha Károlyt a «Bárgyú», «Fattyú», «Föld nélkül való», «Hosszú lábú» vagy bármely előbbi királynak vagy ősapának gúnynevének hívták volna.

Azt hiszem, sokan képzelik azt, hogy «Guelph» vagy «Welf» egy jelen vagy inkább volt királyi nemzetség családi neve.

177. I. Vilmos és Mária első törvénye (Rev. Törv. II. 11.) a koronát «elhunytuk után» «említett hercegasszony maradékaira, ilyen nemzedék hiján pedig Dániai Anna hercegasszonyra és maradékaira, ilyen nemzedék nem léteben az említett Orániai herceg maradékaira» hagyja. Csak a «nagy reményű Vilmos trónörökösnek, Gloucester hercegének» halála után hoztak törvényt (III. Vilmos uralkodása 12. és 13. évének 2. törvénye; Rev. Törv. II. 94.), hogy a korona «Zsófia ő fenségére, Hannover özvegy választó fejedelemsasszonyára és hercegnéjára, fenséges Erzsébet hercegasszonynak, Bohémia volt királynéjának, kinek atyja uralkodónk, boldog emlékezetű

első Jakab, volt, leányára» «és protestáns maradékaira» szálljon.

178. Aligha van szükségünk bizonyásra, de ha szükségünk volna rá, a jelen ülészak alatt a ház egy hivatalos tagja szolgáltatott némi bizonyóságot. Mayben mindenesetre ezt olvassuk (II. 83.): «Hogy az alsóház hatalma a képviselet tökéletesítésével csak öregbedett, ez nyilvánvaló és tagadhatatlan volt. A mellett, hogy felelős volt a népnek, a nép hatalma az ő kezében volt. Nem vetvén többé magát a korona, a miniszterek s a peerség alá, az előljáró hatalom lett az országban.» Erre azonban a következő furcsa észrevétel következik: «A britt alkotmány jellemző vonása és a *democratia szellemétől való mentességének bizonyítéka*, hogy minél nagyobb lett az alsóház hatalma annál nagyobb lett a jog iránt való tisztelete és annál gondosabban figyelt arra, hogy törvényei át ne lépjék saját jogkörét. ὡς δημοκρατία, ταῦτα ὅτ' ἀνασχετά; Hát annyira hiába élt és írt Grote, hogy egy író, a ki valóban oly magasan emelkedik ki az oligarchikus fecsegők közönséges tömegéből, a *democratia* szellemét olyannak tekinti, mint a mely nem fér meg a «jog iránt való tisztelettel»?

179. Plutarchos beszéli (Lykurgos 7.) hogy Theopompos királynak, a ki belenyugodott abba, hogy a királyi hatalmat az ephorok hatalma csökkentse, neje szemére lobbantotta, hogy a hatalom, melyet utódaira hágy, csekélyebb, mint az, a melyet ő kapott elődeitől, ὅν καὶ φασιν ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ὀνειδιζόμενον ὡς ἐλάττω παραδῶσοντα τοῖς παισὶ τὴν βασιλείαν, ἣ παρελαβε, μείζω μὲν οὖν, εἰπεῖν, ὕσω χρονιωτέραν τῷ γὰρ ὄντι τὸ ἄγαν ἀποβαλοῦσα

μετὰ τοῦ φόβου διέφυγε τὸν κίνδυνον. Aristotelés is elmondja a dolgot ugyanezzel a tartalommal, s a következő megjegyzéssel kíséri (Pol. V. 11.): «ὅσα γὰρ ἂν ἐλαττόνων ὦσι κύριοι, πλείω χρόνον ἀναγκαῖον μένειν πᾶσαν τὴν ἀρχήν· αὐτοὶ τε γὰρ ἥττον γίνονται δεσποτικοὶ καὶ τοῖς ἡθεσιν ἴσοι μᾶλλον, καὶ ὑπὸ τῶν ἀργομένων φθονοῦνται ἥττον. διὰ γὰρ τοῦτο καὶ ἡ περὶ Μολοττοὺς πολὺν χρόνον βασιλεία διέμεινε, καὶ ἡ Δακεδαίμονίων διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς τε εἰς δύο μέρη διαιρεσθῆναι τὴν ἀρχήν, καὶ πάλιν Θεοπόμπου μετριάσαντος τοῖς τε ἄλλοις καὶ τὴν τῶν ἐφόρων ἀρχήν ἐπικαταστήσαντο· τῆς γὰρ δυνάμεως ἀφελὼν ἡῴχησε τῷ χρόνῳ τὴν βασιλείαν, ὥστε τρόπον τινα ἐποίησεν οὐκ ἐλάττονα ἀλλὰ μείζονα αὐτὴν. A molossok királysága, a melyre Aristoteles hivatkozik, az ó-kor azon államainak egyike, a melyekről többet szeretnénk tudni. Mint a makedoniai királyság, ez a hősi királyság is életben maradt Görögország történeti korszakában. De a molossok királysága, úgy látszik, rendezettebb és népiesebb volt, mint Makedónia, s jobban megérdemelte az alkotmányos monarchia nevét. A molossok népe s a molossok királya olyanformán esküdtek meg egymásnak, mint Appenzell-ausserrhoden Landammanja és Landesgemeindéje; a király esküjével megfogadta, hogy a törvényeknek megfelelően fog kormányozni, a nép pedig megesküdött, hogy a királyságot a törvényeknek megfelelően fogja fenntartani. Végül a királyság szövetséges köztársasággá változott. Lásd *History of Federal Government*, I. 151.

180. Csak léhaságra mutat, Angolország mai állapotában gyakorlati célból a köztársaságok és alkotmányos monarchiák előnyeit egybevetőleg tárgyalni. Az alkotmá-

nyos monarchia nemcsak hogy erős gyökeret vert a népszívében, hanem megvannak a maga határozott előnyei a köztársasági kormányforma felett, ép úgy a mint a köztársasági kormányformának megvannak a maga előnyei felette. Kérdés tárgya lehet, vajjon a nép ellenőrzése a végrehajtó hatalom felett nem valódibb-e, mikor az alsó ház, vagy utolsó fokban maga a választási helyiségben megjelent nép megbuktathat bármely pillanatban egy kormányt, mint mikor olyan alkotmánya van, a melyben a végrehajtó hatalmat, bármennyire is csalatkoztak benne azok, a kik megválasztották, nem lehet elmozdítani, mielőtt hivatalának ideje le nem jár, ha csak valamely határozott bünt nem bizonyítanak rá törvény útján. De magában véve nem látok okot fennforogni, hogy miért ne lehessen a végrehajtó kormány egy formáját ép olyan jogosan megvitatás tárgyává tenni, mint a lordokházát, a fennálló egyházat, az állandó hadsereget vagy bármi mást. Egyszerűen tudatlanságát árulja el, ha nem valami rosszabbat, a ki a «köztársasági» szót a gyilkossal és zsebmetszővel egy értelemben használja. Nem tapasztaltam, hogy republicanus országokban a monarchia bámulóiról ilyenformán beszélnének. Épen azok beszélnek úgy, a kik sem a mult történet, sem a jelen idők köztársaságait nem ismerik. Megmászták valószínűleg Svájc egy hegyét, de nem törődtek azzal, hogy mi az annak tövénél elterülő ország alkotmánya.

A végrehajtó kormány három főformáját, az alkotmányos királyt és miniszteriumát, az elnököt, és a végrehajtó tanácsot utolsó történeti essaimben tárgyaltam.

181. Iliad, I. 250:

τῷ δ' ἤδη δύο μὲν γενεαὶ μερόπων ἀνθρώπων
 ἐφθιάσ' οἳ οἱ πρόσθεν ἅμα τράψεν ἡδ' ἐγένοντο
 ἐν Πύλῳ ἡγαθέη, μετὰ δὲ τριτάτοισιν ἄνασσαν.

